

Omgang tussen grootouders en kleinkinderen

EEN SOCIAALWETENSCHAPPELIJKE EN RECHTSVERGELIJKENDE STUDIE

Merel Jonker

Asia Sarti

Christina Jeppesen de Boer

Katinka Lünemann

Omgang tussen grootouders en kleinkinderen

EEN SOCIAALWETENSCHAPPELIJKE EN RECHTSVERGELIJKENDE STUDIE

Merel Jonker
Asia Sarti
Christina Jeppesen de Boer
Katinka Lünemann

Met medewerking van
Lisanne Drost
Noël Koster

Utrecht, maart 2020

Inhoud

Samenvatting	4		
1 Inleiding	8		
1.1 Aanleiding onderzoek	8		
1.2 Methodologische verantwoording	9		
1.2.1 Probleem- en vraagstelling	9		
1.2.2 Methode van onderzoek	10		
1.3 Theoretische achtergrond	12		
1.3.1 Internationaal juridisch kader	12		
1.3.2 Sociaalwetenschappelijk kader omtrent de rol van grootouders	15		
2 Grootouders en experts aan het woord	20		
2.1 Achtergronden grootouders en experts	20		
2.2 Oorzaken voor ontbreken contact en belang van contact	21		
2.2.1 Oorzaken van ontbreken contact tussen grootouders en kleinkinderen	21		
2.2.2 Het belang contact met grootouders en gevolgen ervan	22		
2.3 (Niet) juridische mogelijkheden tot contact en omgang	22		
2.3.1 Niet juridische mogelijkheden herstel contact of omgang	22		
2.3.2 Overwegingen om juridische stappen te nemen	23		
2.4 Aanvullingen op huidige juridische en niet-juridische instrumenten	24		
2.4.1 Wettelijke maatregelen	24		
2.4.2 Overige maatregelen	25		
3 Positie grootouders in Nederland	27		
3.1 Achtergrond huidige regeling	27		
3.2 Wettelijk kader omgangsrecht	29		
3.2.1 Wie kan een verzoek indienen?	29		
3.2.2 Ontvankelijkheidsvereiste: nauwe persoonlijke betrekking	30		
3.2.3 Inhoudelijke toetsing	33		
3.2.4 Omvang	35		
3.2.5 Niet naleving	35		
3.2.6 Wettelijke kader informatierecht	35		
3.2.7 Tussenconclusie	36		
4 Positie grootouders in België, Engeland & Wales en Noorwegen	37		
4.1 België	37		
4.1.1 De rechtspositie van grootouders	37		
4.1.2 Achtergrond van de huidige regeling	37		
4.1.3 Wettelijk kader omgangsrecht	38		
4.2 Engeland & Wales	42		
4.2.1 De rechtspositie van grootouders	42		
4.2.2 Achtergrond van de huidige regeling	43		
4.2.3 Wettelijk kader omgangsrecht	44		
4.3 Noorwegen	48		
4.3.1 De rechtspositie van grootouders	48		
4.3.2 Achtergrond van de huidige regeling(en)	48		
4.3.3 Wettelijk kader omgangsrecht	50		
4.4 Rechtsvergelijking	53		
4.4.1 Achtergronden van de huidige regelingen	54		
4.4.2 De wettelijke regelingen	54		

5	Conclusie	57
5.1	Achtergrond positie grootouders en omgang	57
5.1.1	De oorzaken van het ontbreken van contact	57
5.1.2	Gevolgen	57
5.2	Niet-juridische mogelijkheden	58
5.3	De juridische (on)mogelijkheden	58
5.3.1	Ontvankelijkheid	59
5.3.2	Inhoudelijke toets	62
5.3.3	Aard toegewezen omgang grootouders	62
5.4	Tot slot	62
6	Literatuur	64
	Summary	72
	Bijlage 1 Begeleidingscommissie	76
	Bijlage 2 Deskundigen	77
	Bijlage 3 Topiclijsten	78
	Bijlage 4 Deelnemers expertmeeting	81

Samenvatting

In Nederland is er de afgelopen jaren meer aandacht voor de positie van grootouders. De relatie van grootouders met hun kleinkinderen is sterker geworden door verschillende factoren. Vrouwen zijn meer gaan werken, en daarmee is de maatschappelijke positie van grootouders veranderd omdat ze meer oppassen. Bovendien hebben grootouders meer mogelijkheden om voor de kleinkinderen te zorgen, omdat hun gezondheid over het algemeen beter is, en gezinnen kleiner zijn geworden. Tegelijkertijd is er meer aandacht voor de situaties waarin grootouders hun kleinkinderen niet meer (mogen) zien. Indien het niet lukt om het contact met hun (klein)kinderen te herstellen, kunnen grootouders binnen het huidige wettelijke systeem de rechter om een omgangsregeling verzoeken. Zij dienen dan een nauwe persoonlijke betrekking met hun kleinkinderen aan te tonen.

In dit onderzoek keken we hoe huidige en toekomstige (juridische) instrumenten eraan kunnen bijdragen dat in het belang van het kind omgang tussen kleinkinderen en grootouders plaatsvindt. Wat zijn oorzaken voor het ontbreken van omgang tussen grootouders en hun kleinkind(eren)? Welke juridische en niet juridische middelen zijn er om deze omgang te herstellen of om omgang te initiëren? Wat kan bijdragen aan een, in het belang van het kind, verbeterde omgang?

Via literatuurstudie, een enquête onder de grootouders die zijn aangesloten bij Stichting Voor Mijn Kleinkind, interviews met enkele grootouders, en interviews met professionals vanuit verschillende perspectieven hebben we de meningen over, en achtergrond van de problematiek in kaart gebracht. Daarnaast hebben we een jurisprudentie- en rechtsvergelijkend onderzoek uitgevoerd, om niet alleen de Nederlandse wetgeving en rechtspraak in kaart te brengen, maar ook te leren van het buitenland. De voorlopige resultaten van het onderzoek hebben we voorgelegd aan acht experts op dit gebied. Hieronder vatten we de resultaten van het onderzoek samen.

Aard, omvang en gevolgen ontbreken contact

In het algemeen is het zo dat de kwaliteit van leven van zowel kind als grootouders wint bij het bestaan van een betekenisvolle relatie. Als er een betekenisvolle relatie is tussen grootouders en kleinkinderen, kunnen grootouders veel betekenen als buffer/vangnet voor kinderen en ouders als er problemen in de opvoeding zijn. Als in die situatie de band tussen grootouders en kinderen opeens wordt doorbroken, kan dit schadelijk zijn voor de kinderen. Een mogelijke bufferfunctie van de relatie met grootouders is dus afhankelijk van de kwaliteit van die relatie. Ook de consequenties van het niet meer zien van grootouders hangen af van de kwaliteit van het contact en de vertrouwensband voor de breuk.

Er zijn verschillende factoren die ten grondslag kunnen liggen aan een contactbreuk. Inmenging van grootouders in opvoeding kan voor ouders aanleiding zijn afstand om te nemen of contact te verbreken. Dit gebeurt sneller wanneer er sprake is van latente conflicten met (schoon)kinderen of wanneer meningsverschillen (uit het verleden) onopgelost blijven. Het gedrag van grootouders, bijvoorbeeld (seksueel) grensoverschrijdend gedrag, kan ook reden tot contactbreuk zijn. Als er opvoedproblemen in het gezin zijn die tot uithuisplaatsing van de kinderen leiden, kunnen grootouders het contact verliezen. Een andere factor is echtscheiding, zowel van de ouders als van de grootouders. Het zijn vaker de grootouders van de kant van vader die het contact verliezen als de zorg voornamelijk bij de moeder ligt en er partij wordt gekozen in de echtscheiding. Het overlijden van een van de ouders, kan eveneens leiden tot contactbreuk. Verder kan een verhuizing of vertrek naar het buitenland door ofwel de ouders of de grootouders leiden tot verlies van het contact, zeker als de afstanden groot zijn. En kleinkinderen zelf kunnen het contact met hun grootouders verbreken.

Uit de literatuur en dit onderzoek komen vooral gevolgen voor de grootouders naar voren. Het ongewild verlies van contact met de kleinkinderen kan voor hen emotioneel

erg aangrijpend zijn. Wanneer er sprake is van een plotselinge breuk en verlies kan dit leiden tot meer depressieve symptomen dan wanneer er sprake is van een scheiding of langlopend conflict. Over de gevolgen voor de kleinkinderen is veel minder bekend. Of het (plotseling) wegvallen van het contact met de grootouders schadelijke gevolgen heeft voor het kind, hangt naast het wel of niet aanwezig zijn van een vertrouwensband ook af van de leeftijd van het kind, en of er voldoende andere mensen (familie) zijn waar het kind een vertrouwensband mee heeft. Kinderen kunnen bovendien in een loyaliteitsconflict komen: ze willen graag hun grootouder zien, maar durven dat niet met hun moeder of vader te bespreken.

Over de omvang van ongewild contactverlies tussen grootouders en kleinkinderen is weinig bekend.

Juridische en niet-juridische mogelijkheden in Nederland

Het kader voor de rechtspositie van grootouders wordt gegeven door het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) en het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind (IVRK). Op grond van de jurisprudentie van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) is het in eerste instantie aan de ouders om te bepalen of er omgang tussen grootouders en kleinkinderen plaatsvindt. De staat heeft wel een verplichting om 'normale omgang tussen grootouders en kleinkinderen' te bewerkstelligen als sprake is van *family life* tussen de grootouders en de kleinkinderen. Op grond van de jurisprudentie van het is een puur wettelijke of biologische afstamming niet voldoende om *family life* aan te nemen. Een nauwe band kan ontstaan door inwoning, maar ook regelmatig contact kan voldoende zijn. Aangezien de aard van de relatie tussen grootouders en kleinkinderen onder normale omstandigheden anders is dan die tussen ouders en hun kinderen, verdient deze relatie over het algemeen minder bescherming dan die tussen ouders en kinderen. In Nederland is de regel dat er sprake

is van *family life* tussen grootouders en kleinkinderen als zij in een nauwe persoonlijke betrekking staan tot elkaar.

De drempel om juridische stappen te nemen voor grootouders is hoog, zo blijkt uit de empirische studie. Daarnaast achten grootouders en professionals juridisering belastend voor het kleinkind. Over het algemeen wordt vooral ingezet op het herstel van contact. Er worden verschillende activiteiten ondernomen, zoals het sturen van kaartjes. Daarnaast wordt door grootouders bemiddeling gezocht om in contact te komen met de ouders. Dit kan met behulp van familie (informeel), of via professionele mediation. Ook wordt contact gezocht met hulpverleningsinstellingen als jeugdzorg, maatschappelijk werk of de huisarts. Als contact wordt opgenomen met een advocaat, wordt niet altijd een juridische procedure gestart. Het kan blijven bij een advies, een bemiddelingsgesprek, of het sturen van een brief aan de ouders.

Als een juridische procedure wordt gestart, zijn twee stappen van belang: de ontvankelijkheid van de grootouders en de inhoudelijke beoordeling van het verzoek. Grootouders zijn in Nederland ontvankelijk als zij kunnen aantonen dat er een nauwe persoonlijke betrekking bestaat. Het 'soort' grootouder (juridisch bloedverwant, van moeders/vaderszijde, sociaal grootouder) is niet van belang. Staat de ontvankelijkheid vast, dan volgt de beslissing of omgang wordt toegewezen op grond van een inhoudelijke afweging. Overigens kan ook de ouder namens het kind, en het kind zelf een verzoek tot omgang indienen. Doorgaans zijn het de grootouders die een verzoek indienen.

Het is vaste jurisprudentie dat grootouders concrete omstandigheden moeten aantonen waaruit de nauwe persoonlijke betrekking blijkt, waarbij het gaat om 'meer dan het gebruikelijke contact'. Inwoning, regelmatige verzorging en opvoeding, intensieve oppasregeling, of omgangscontacten na de uithuisplaatsing kunnen relevant zijn. Door tijdsverloop kan een nauwe persoonlijke betrekking niet verbleken, tenzij er zwaarwegende feiten en/of omstandigheden zijn die het bestaande *family life* nadien verbreken.

Het is niet eenvoudig om aan te tonen dat grootouders structureel en intensief contact hebben gehad met de kleinkinderen. In onze analyse van 28 zaken was het eerder uitzondering dan regel dat regelmatig contact, zonder dat grootouders een deel van de verzorging op zich hebben genomen, voldoende was om een nauwe persoonlijke betrekking aan te tonen. Dit is een opvallend verschil met de jurisprudentie van het EHRM, waaruit blijkt dat staten ervoor dienen te zorgen dat grootouders en kleinkinderen contact kunnen hebben zodat zij een 'normale' grootouder-kleinkind relatie kunnen onderhouden.

Als grootouders echter ontvankelijk zijn in hun verzoek, dan is er in beginsel recht op omgang, tenzij er sprake is van een ontzeggingsgrond. De ontzeggingsgronden waarop een verzoek tot omgang kan worden geweigerd zijn dezelfde als die voor ouders zonder gezag. Dit is opmerkelijk gezien de jurisprudentie van het EHRM, waarin duidelijk naar voren komt dat het recht van (biologische) ouders sterker is dan dat van grootouders. Wat betreft het recht op informatie over de kleinkinderen is wel een verschil met ouders zonder gezag: grootouders hebben zo'n recht niet en ouders wel.

Leren van het buitenland

Alle vier de landen (België, Engeland & Wales, Noorwegen en Nederland) zijn gebonden aan het IVRK en EVRM. Toch wordt er een verschillende invulling gegeven aan het recht van grootouders op omgang met hun kleinkinderen. Alleen in België hebben grootouders een expliciet recht op omgang. België is het enige land waarin het zijn van juridisch grootouder voldoende is om een verzoek tot een omgangsregeling te kunnen indienen. Wettelijke grootouders hoeven geen nauwe band aan te tonen, alleen sociale grootouders (niet juridische grootouders, bijvoorbeeld stiefgrootouders) moeten zo'n band aantonen. In Engeland & Wales is het recht op omgang afhankelijk van de band tussen de grootouders en het kleinkind, los van de achterliggende problematiek/oorzaken

voor het ontbreken van contact, net zoals in Nederland. In Engeland & Wales is nog een extra drempel opgeworpen doordat eerst verlof (*leave to the court*) moet worden gevraagd om een verzoek te mogen indienen. In Noorwegen kan een grootouder slechts een verzoek doen, indien een of beide ouders zijn overleden of indien de ouder (het kind van de grootouder) geen (tot nauwelijks in geval er sprake is van een uithuisplaatsing) contact heeft met het kind. Het doel van de omgangsregeling is duidelijk gericht op de identiteitsontwikkeling van het kind in de zin van contact met beide kanten van de familie. Deze drie verschillende perspectieven noemen we respectievelijk: het recht van grootouders, het belang van een nauwe band en de autonomie van de ouders.

Zowel in Engeland als in Noorwegen wordt door een objectieve en eenvoudige toetsing een nauwe band aangetoond bij de ontvankelijkheidsverklaring. De intensiteit van de band tussen grootouders en kleinkinderen speelt pas een grote rol bij de inhoudelijke beoordeling. Hierin verschillen deze landen met Nederland, waar de intensiteit van de band wel een rol speelt bij de ontvankelijkheidsvraag. Hierdoor lijkt de drempel om de ontvankelijk aan te kunnen tonen hoger te liggen.

In alle vier de landen is de vraag of het recht op omgang wordt toegekend afhankelijk van het belang van het kind. Het vertrekpunt wat betreft het belang van het kind verschilt echter. In België gaat de wetgever er vanuit dat omgang tussen grootouders en kleinkinderen in beginsel in het belang is van het kind en omgang om die reden alleen wordt ontzegd indien dit 'de uitoefening van het recht ingaat tegen het belang van het kind'. Nederland heeft een vergelijkbaar uitgangspunt als eenmaal de ontvankelijkheid van de grootouders vaststaat. Omgang kan dan worden ontzegd als het 'in strijd is met de zwaarwegende belangen van het kind'. In Engeland en Wales en Noorwegen is het uitgangspunt dat grootouders moeten aantonen dat omgang in het belang is van het kind. De bewijslast ligt dus bij de grootouders.

In alle vier de landen kan door de rechter zowel contact (bijv. via de telefoon of e-mail) als omgang worden opgelegd tussen grootouders en kleinkinderen. Uit de beperkte beschikbare jurisprudentie blijkt dat de vastgestelde regelingen beperkt zijn tot enkele keren, enkele uren per jaar. In geen van de onderzochte landen is voor grootouders een wettelijk recht op informatie neergelegd.

Wat kan bijdragen aan verbeterde omgang

Nederland kan wat betreft de rechtspositie van grootouders leren van de ontwikkelingen in het buitenland, afhankelijk van de waarde die gehecht wordt aan de autonomie van ouders, het belang van de band tussen grootouders en kleinkinderen en het recht van grootouders. Hoewel uit het internationale kader volgt dat staten een verplichting hebben om de banden tussen grootouders en kinderen te bevorderen, hebben rechters in het individuele geval de mogelijkheid om een grote(re) waarde te hechten aan de grootouder-kleinkind relatie. Dit is met name van belang indien de grootouders een vast anker vormen en/of vertrouwenspersoon zijn voor de kinderen. Hoewel de huidige open norm 'nauwe persoonlijke betrekking' ten koste kan gaan van rechtszekerheid, omdat onduidelijkheid bestaat over de invulling van het begrip, biedt het de mogelijkheid om afhankelijk van de omstandigheden tot een goed oordeel te komen. Bovendien worden op deze manier juridische en sociale grootouders op gelijke voet behandeld. Juridische grootouders hebben in de praktijk immers niet per definitie een betere band. Open normen in de wetgeving zorgen ervoor dat ook zij om omgang kunnen verzoeken.

Desalniettemin lijkt de drempel in Nederland om tot een omgang te verzoeken te hoog. In Nederland moet sprake zijn van meer dan gebruikelijk contact, terwijl in het internationale juridische kader een 'normale' grootouder-kleinkind relatie het uitgangspunt is. Een andere invulling in de rechtspraktijk van het begrip 'nauwe persoonlijke betrekking' ligt daarom voor de hand.

Daarnaast benadrukken experts de wens en het belang van de kinderen. Het uitgangspunt zou moeten zijn of het kind contact met de grootouder wil. In procedures behoort het kind gehoord te worden. De belangen van het kind zouden bijvoorbeeld door een vertrouwenspersoon of bijzonder curator kunnen worden behartigd.

Daarnaast zou in geval van echtscheiding in de ouderschapsplannen standaard aandacht kunnen worden besteed aan contact met grootouders, waarbij geredeneerd wordt vanuit het belang van het kind. De Raad voor de Kinderbescherming, de gecertificeerde instelling en de pleegzorgorganisatie zouden een rol kunnen spelen door meer waarde te hechten aan het contact tussen grootouders en de uithuisgeplaatste kinderen. Daarnaast zou het ondersteunend kunnen zijn om het aantal mogelijke plekken waar kleinkinderen en grootouders elkaar kunnen ontmoeten op neutraal terrein te vergroten.

Bemiddeling verdient de voorkeur boven het zetten van juridische stappen. Er zou bijvoorbeeld een bepaling kunnen komen dat de rechter de mogelijkheid krijgt eerst omgangsbemiddeling in te schakelen, voordat er een rechtszaak aangespannen wordt.

Tot slot kan meer maatschappelijke aandacht voor de problematiek bijdragen aan het doorbreken van het taboe en de schaamte bij grootouders. Als de problematiek meer bekend is, kan dat er ook aan bijdragen dat kleinkinderen, wanneer zij volwassen zijn, zelf weer contact opnemen met grootouders.

In dit kader noemen we ook dat het belangrijk is dat er meer aandacht komt voor het opbouwen van betekenisvolle familierelaties. De rol van grootouders in gezinnen is niet altijd eenvoudig, door de spanning die er soms is tussen nabijheid en afstand, tussen betrokkenheid en distantie.

1 Inleiding

In de huidige maatschappij lijkt de rol van grootouders in het dagelijks leven van hun kinderen en kleinkinderen te veranderen. Nu de arbeidsparticipatie van vrouwen toeneemt, zijn grootouders bijvoorbeeld steeds vaker betrokken bij de opvang van hun kleinkinderen. Tegelijkertijd is er steeds meer aandacht voor die situaties waarin de grootouders ongewild geen contact (meer) hebben met hun kleinkinderen, bijvoorbeeld na echtscheiding van de ouders, na overlijden van een van de ouders of na een ernstig conflict. Indien het niet lukt om onderling tot een oplossing te komen, hebben grootouders die een nauwe persoonlijke betrekking met hun kleinkinderen kunnen aantonen, de mogelijkheid om bij de rechter een omgangsregeling te verzoeken.

Er is behoefte aan meer informatie over een aantal thema's die hierbij spelen. De oorzaken van het ontbreken van omgang tussen grootouders en kleinkinderen, de gevolgen hiervan voor kleinkinderen en grootouders en de juridische en niet-juridische mogelijkheden om omgang te bewerkstelligen indien er geen omgang is, zijn onderwerp van dit onderzoek. Het betreft een sociaalwetenschappelijk en juridisch onderzoek waarin aandacht is voor het maatschappelijk fenomeen dat grootouders contact willen met hun kleinkind(eren), terwijl ouders of anderen die verantwoordelijk zijn voor de zorg voor de kinderen het contact weigeren. Daarnaast wordt ook inzicht gegeven in de rechtspositie van grootouders als het gaat om omgang/contact met en informatie over het kleinkind en hoe deze positie zich verhoudt tot die van grootouders in een aantal omringende landen.

In deze inleiding staan we eerst stil bij de aanleiding voor dit onderzoek, gevolgd door de onderzoeksvragen en de methodologische verantwoording. Vervolgens beschrijven we het theoretische kader. Daarbij wordt eerst inzicht gegeven in het internationale juridische kader ten aanzien van de rechtspositie van grootouders, waartoe de wetgever zich dient te verhouden. En vervolgens besluiten we de inleiding met het sociaalwetenschappelijke kader, waarbij we ingaan op de oorzaken van de contactbreuk en de gevolgen ervan voor de kleinkinderen aan de hand van literatuur.

1.1 Aanleiding onderzoek

In de afgelopen jaren is er in toenemende mate aandacht voor het lot en de positie van grootouders die belemmerd worden in het contact met hun kleinkinderen, zowel in de wetenschap, bijvoorbeeld vanuit de sociologie¹ en de rechtswetenschappen,² als vanuit de politiek. De vraag die daarbij centraal staat is of, gezien de kennis over (het belang van) de relaties tussen grootouders en kleinkinderen, de rechtspositie van grootouders versterkt zou moeten worden.

Binnen het huidige wettelijke systeem kunnen grootouders slechts om een omgangsregeling verzoeken, indien zij een nauwe persoonlijke betrekking met hun kleinkinderen kunnen bewijzen. Het is niet voldoende om slechts een biologische en/of juridische afstammingsband te hebben met een kleinkind. Bijkomende omstandigheden, zoals opvoedtaken of zeer frequent contact zal moeten worden aangetoond om een verzoek tot het vaststellen van een omgangsregeling te kunnen doen. Als de rechter heeft vastgesteld dat sprake is van een nauwe persoonlijk betrekking, wordt omgang in beginsel toegewezen, tenzij dit niet in het belang van het kind is (zie artikel 1:377a BW).

Uit de jurisprudentie blijkt dat het niet eenvoudig is om deze nauwe persoonlijke betrekking aan te tonen. Het is daarom de vraag of er voor grootouders een expliciet wettelijk recht op omgang moet komen. Hier zijn de meningen over verdeeld. Zo stellen Kamerleden dat het in het belang is van kinderen om hun herkomst te kennen.³ De minister benadrukt daarentegen dat het in het belang van de kleinkinderen gunstiger is om het conflict juist te dejuridiseren.⁴ Binnen het Directoraat-Generaal Straffen en

1 Geurts 2012; Geurts 2016; Dykstra 2012.

2 Vlaardingebroek 2013; Van der Linden 2015.

3 Kamerstukken II 2014/15, 34168, nr. 2.

4 Kamerstukken II 2015/16, 34168, nr. 4.

Beschermen van het ministerie van J&V bestond de behoefte aan een bezinning op de procespositie van grootouders in het Nederlandse civiele procesrecht met betrekking tot omgang met en/of informatie over hun kleinkinderen, in relatie tot het belang van die kleinkinderen. Het Verwey-Jonker Instituut heeft de opdracht gekregen om in samenwerking met Utrecht Centre for European Research into Family Law (UCERF) een verkennend onderzoek te doen naar de ‘Procespositie van grootouders in de relatie tot kleinkinderen’.

Het doel van het onderzoek is inzicht bieden in de wijze waarop (bestaande en aanvullende) juridische en niet-juridische instrumenten kunnen bijdragen aan een in het belang van het kind geachte verbeterde omgang tussen grootouders en (minderjarige) kleinkinderen. We sluiten aan bij de juridische terminologie ten aanzien van het begrip omgang en informatie. Contact kent verschillende vormen. Het contact kan indirect zijn: grootouders communiceren incidenteel (indirect) met kleinkinderen (bijvoorbeeld telefonisch of per e-mail). Het contact kan ook direct zijn, waarbij de grootouders en kleinkinderen af en toe langere tijd met elkaar doorbrengen. Informatie betekent dat dat de grootouder geïnformeerd wordt over het leven van het kleinkind.

1.2 Methodologische verantwoording

In deze paragraaf gaan we in op de probleem – en vraagstelling en lichten we de methoden van het onderzoek toe.

1.2.1 Probleem- en vraagstelling

Naar aanleiding van het voorgaande zijn de hoofdvragen van het onderzoek driedig:

- Wat is bekend over de oorzaken van situaties waarin er geen omgang is tussen grootouders en kleinkinderen?

- Welke (juridische en niet-juridische) mogelijkheden staan betrokken partijen ter beschikking om hier verandering in te brengen (in Nederland en in relevante andere landen)?
- Kunnen de ervaringen die met deze mogelijkheden zijn opgedaan verder bijdragen aan een in het belang van het kind geachte (verbeterde) omgang tussen grootouders en (minderjarige) kleinkinderen?

Deze hoofdvragen omvatten de volgende deelvragen:

1. Wat leert de literatuur over de oorzaken van situaties waarin er geen omgang is tussen grootouders en (minderjarige) kleinkinderen?
2. Welke betrokken partijen en onderliggende factoren kunnen hierbij worden onderscheiden?
3. Wat is bekend over de prevalentie van de verschillende oorzaken en factoren? Zijn er specifieke oorzaken die vaker (lijken) voor te komen? En geldt dit ook voor bepaalde onderliggende factoren?
4. Wat leert de literatuur over de gevolgen voor kinderen van het hebben van geen omgang met grootouders?
5. Welke niet-juridische mogelijkheden staan grootouders in Nederland ter beschikking om tot omgang met en informatie over hun kleinkinderen te komen? Wat is bekend over de mate waarin deze mogelijkheden worden ingezet (en bij welke type conflicten)? Wat is er bekend over de ervaringen die hierbij zijn opgedaan en wat is er bekend over de werking en effecten van deze mogelijkheden?
6. Welke juridische mogelijkheden staan grootouders in Nederland ter beschikking om tot omgang met en informatie over hun kleinkinderen te komen? Wat is bekend over de mate waarin gebruik wordt gemaakt van deze mogelijkheden (en bij welk type conflicten)? Welke ervaringen zijn hiermee opgedaan en wat is er bekend over

de werking en (neven)effecten van deze juridische mogelijkheden voor betrokken partijen?

7. Wat is bekend over de gevolgen voor kinderen bij de inzet van deze mogelijkheden?
8. Hoe verhoudt de beantwoording van onderzoeksvragen 5 en 6 zich tot de (juridische en niet-juridische) mogelijkheden die grootouders in andere landen ter beschikking staan en de ervaringen (positief en negatief) die hierbij zijn opgedaan?
9. Wat leert beantwoording van onderzoeksvragen 1 tot en met 8 over de wijze waarop (bestaande en aanvullende) juridische en niet-juridische instrumenten, waaronder het expliciet in de wet vastleggen van het recht op omgang tussen grootouders en kleinkind, (verder) kunnen bijdragen aan een in het belang van het kind geachte verbetering van relaties tussen grootouders en kleinkinderen?

Tijdens het onderzoek is in overleg met de begeleidingscommissie besloten om minder nadruk te leggen op aard en omvang (vraag 3) omdat dit lastig te onderzoeken is binnen de beperkte omvang van het onderzoek, en ons vooral te richten op de achtergronden van de problematiek en de juridische aspecten. Tevens is besloten om een rechtsvergelijking te doen met België, Engeland & Wales en Noorwegen.

1.2.2 Methode van onderzoek

Om de probleemstelling goed te kunnen onderzoeken is gebruik gemaakt van verschillende onderzoeksmethoden en bronnen: omdat methoden elkaar aanvullen en versterken ontstaat een completer beeld van de maatschappelijke problematiek en juridische mogelijkheden. Via literatuur en documentenonderzoek wordt inzicht gegeven in de oorzaken en factoren die ten grondslag liggen aan het ontbreken van contact tussen grootouders en kleinkinderen, en de impact die het onthouden van contact heeft voor de kleinkinderen. Ook levert het inzicht op in de verschillende juridische en niet-juridische mogelijkheden die kunnen bijdragen aan mogelijke vormen van contact tussen

grootouders en kleinkinderen. Via interviews met professionals uit diverse beroepsgroepen en ervaringsdeskundigen wordt de kennis verdiept en is speciale aandacht voor de impact van (het ontbreken) van omgang voor grootouders. Het jurisprudentie-onderzoek en de juridische vakliteratuur vormen de bronnen voor de analyse van de juridische (on)mogelijkheden. Het rechtsvergelijkend onderzoek schetst een beeld van de mogelijkheden in drie andere Europese landen. De onderzoeksresultaten zijn vervolgens in een expertmeeting gevalideerd.

Het onderzoek bestond uit drie fasen. In de eerste fase richtten we ons op de literatuur analyse, jurisprudentie-onderzoek en rechtsvergelijkend onderzoek. De tweede fase was een verdiepende fase waarbij een enquête is uitgezet onder grootouders en interviews hebben plaatsgevonden met grootouders en experts. De derde en tevens laatste fase was een evaluerende fase, waarbij door middel van een expertmeeting de bevindingen uit de eerdere twee fasen zijn aangescherpt en gevalideerd.

Fase 1

Literatuurscan

De literatuurscan was erop gericht een globaal beeld te schetsen van de problematiek van grootouders die geen contact hebben met kleinkinderen. Het betreft geen uitputtend, systematische literatuurstudie.

Voor de uitvoering van de scan van de literatuur hebben we zowel gekeken naar wetenschappelijke als 'grijze' literatuur. Voor het inventariseren van wetenschappelijke literatuur hebben we vooraanstaande sociologische, psychologische en pedagogische vakbladen geraadpleegd, namelijk 'Journal of Divorce & Remarriage', 'Journal of Family Psychology' en 'Journal of Social Issues'. Tevens hebben we de 'grijze' literatuur geraadpleegd zoals publicaties in 'Plus magazine' en informatieve websites omdat vaak inzichten vanuit de praktijk hier gedocumenteerd is.

Voor de literatuur scan is gebruik gemaakt van *Google (Scholar)*. Vervolgens is aan de hand van *snowballing* (het opzoeken van referenties naar relevante literatuur in de stukken die via de *Google (Scholar)* worden gevonden) de scan verder uitgebreid. De literatuur is op hoofdlijnen bekeken. Ook hebben de leden van de begeleidingscommissie gerichte suggesties aangedragen die zijn mee genomen in de literatuursearch.

Jurisprudentie- en rechtsvergelijkend onderzoek

De rechtspositie van grootouders in Nederland is in kaart gebracht door bestudering van de relevante rechtsliteratuur en door een jurisprudentie-onderzoek. De methodologische verantwoording hiervan staat in hoofdstuk 3. Daarnaast heeft een rechtsvergelijking plaatsgevonden met ons omringende landen, met als doel te onderzoeken of deze rechtsstelsels tot inspiratie kunnen dienen voor het Nederlandse recht. Op basis van een *quick scan* is besloten om een rechtsvergelijking te doen met België, Engeland & Wales en Noorwegen, aangezien deze landen drie verschillende wettelijke uitgangspunten representeren. Het eerste uitgangspunt is een expliciet wettelijke recht voor grootouders (België), het tweede uitgangspunt is een wettelijk recht in bepaalde situaties (concreet afgebakend, Noorwegen) en het derde uitgangspunt is omgang onder bepaalde omstandigheden (wettelijke open normen, Engeland en Wales, vergelijkbaar met Nederland). Bovendien heeft in alle drie de landen recentelijk de rechtspositie van grootouders centraal gestaan, waardoor de verwachting was dat een goed beeld kon worden geschetst van de verschillende argumenten.

Ten aanzien van de drie betrokken landen wordt het wettelijk kader uiteengezet en welk (parlementaire) debat vooraf is gegaan aan de invoering van het (al dan niet expliciete) omgangsrecht van grootouders. De rechtsstelsels worden met elkaar vergeleken, waarbij de overeenkomsten en verschillen waar mogelijk worden verklaard. Tevens zijn de rechtsstelsels getoetst aan de normen die voortvloeien uit art. 8 EVRM. Hierdoor

ontstaat inzicht welke rechtsstelsels mogelijk tot inspiratie kunnen dienen voor het Nederlandse recht.

Fase 2

Op verschillende manieren hebben we de ervaringen en visie van grootouders en experts onderzocht.

Grootouders

Grootouders zijn bevestigd over hun ervaringen en ideeën. Hiervoor is een enquête gemaakt die bestaat uit een combinatie van meerkeuzevragen en open vragen. Deze enquête is voorgelegd aan bestuursleden van Stichting Voor Mijn Kleinkind, die kritisch hebben gekeken naar de vragen en antwoordmogelijkheden. Ook hebben meerdere collega's meegekeken naar de enquête. De enquête is vervolgens getest door deze in te laten vullen door een aantal grootouders die actief zijn in Stichting Voor Mijn Kleinkind. De definitieve enquête is uitgezet onder grootouders via Stichting Voor Mijn Kleinkind, die een link naar de enquête op hun website en op hun facebook pagina hebben gezet. De enquête is ingevuld door 127 grootouders.

Aanvullend op de enquête zijn, aan de hand van een interviewleidraad, interviews gehouden met vijf grootouders (vier grootvaders en een grootmoeder). Deze vijf grootouders zijn eveneens uit het netwerk van Stichting Voor Mijn Kleinkind geworven. Twee van hen zijn geworven tijdens een praatgroep van Stichting Voor Mijn Kleinkind, waar de onderzoekers bij aanwezig waren. De overige drie grootouders zijn door de voorzitter van Stichting Voor Mijn Kleinkind benaderd en bereid gevonden deel te nemen aan een interview. De focus in zowel de enquête als de interviews met grootouders lag op de oorzaken van contactbreuk en op wat grootouders hebben gedaan om contact te herstellen. Daarnaast zijn aan de grootouders vragen gesteld over wat volgens hen nodig is om hun positie te versterken.

Experts

Naast grootouders, zijn dertien interviews gehouden met experts: drie interviews met bestuursleden van Stichting Voor Mijn Kleinkind, vier interviews met therapeuten/mediators (een systeemtherapeut en mediator; een mediator; een relatie- en gezinstherapeut; en een familietherapeut en publicist op het thema ouder- en kindrelatie), een interview met een vrijwilliger bij Stichting KOG (Informatiepunt voor Kinderen Ouders over jeugdzorg), twee interviews met advocaten, waarvan een tevens verbonden is aan de vFAS (vereniging Familie- en Erfrecht Advocaten Scheidingsmediators), twee interviews met een rechter en een interview met het hoofd van twee omgangshuizen. Aan de hand van een interviewleidraad zijn interviews gehouden over de oorzaken van het niet hebben van contact met kleinkinderen en over de (juridische en niet-juridische) mogelijkheden om contact te herstellen. Aanvullend zijn aan de therapeuten en het hoofd van de omgangshuizen vragen gesteld over het belang voor kinderen van de omgang met hun grootouders en aan de juristen over het wettelijke kader.

Zowel voor de enquête als voor de interviews met grootouders is samengewerkt met Stichting Voor Mijn Kleinkind. Dit betekent dat de uitkomsten zijn gebaseerd op de ervaringen van een deel van de algehele populatie van grootouders die hun kleinkinderen niet zien. Deze grootouders staan in contact met de stichting, wat iets zegt over hun actiebereidheid. Er zijn ook grootouders die zich minder actief verhouden tot het niet hebben van contact met hun kleinkind, deze zijn niet mee genomen in dit onderzoek. Het gaat in dit onderzoek niet om het verkrijgen van een representatief beeld van de omvang van de problematiek, maar om het verkrijgen van inzichten in de problematiek: welke oorzaken en factoren spelen een rol, welke juridische en niet-juridische wegen zijn bewandeld om tot een oplossing te komen, welke wensen hebben grootouders en wat voor oplossingen zien zij voor zich. In hoofdstuk 2 worden de resultaten uit de enquête en de interviews met grootouders en de interviews met experts gepresenteerd.

Fase 3

Ter afsluiting van de onderzoeksfase hebben we de voorlopige resultaten van het onderzoek voorgelegd aan acht experts op dit gebied in een expertmeeting onder voorzitterschap van prof. Majone Steketee. De deelnemers kwamen uit verschillende beroepsgroepen en organisaties: rechtswetenschap, advocatuur, rechterlijke macht, psycholoog, vertrouwenspersoon AKJ, juridisch adviseur Defence for Children, bestuursleden Stichting voor mijn Kleinkind.

Voorafgaand is een notitie gestuurd met de belangrijkste bevindingen. Deze bevindingen zijn aangevuld en de conclusies van het onderzoek zijn verstevigd.

1.3 Theoretische achtergrond

In dit theoretische kader staan we eerst stil bij het juridische kader, dat wordt gegeven door het internationaal recht en het recht op *family life* behelst. Vervolgens geven we het sociaalwetenschappelijke kader aan omtrent de rol en positie van grootouders.

1.3.1 Internationaal juridisch kader

Het internationale kader vormt de achtergrond waartegen de juridische positie van grootouders ten opzichte van hun kleinkinderen en het belang van het kind op *family life* moet worden geïnterpreteerd. Welke verplichting heeft Nederland in het kader van de internationale verdragen? Het gaat dan allereerst om het belang van het kind bij de omgang met hun grootouder(s). Daarom kijken we eerst naar het Internationale Verdrag van de Rechten van het Kind (IVRK). Vervolgens beschrijven we de vereisten vanuit het Europese Verdrag inzake de Rechten van de Mens (EVRM) omtrent het recht op *family life* en de positie van grootouders daarbinnen. De vier onderzochte landen hebben beide verdragen geratificeerd, waardoor zij gehouden zijn aan de verplichtingen die daaruit voortvloeien.

IVRK

Het recht van kinderen op omgang met hun grootouders is niet expliciet opgenomen in het IVRK. Op grond van art. 9 IVRK hebben staten de plicht om te waarborgen dat kinderen niet gescheiden worden van hun ouders (tenzij dit noodzakelijk is in het belang van het kind), maar deze bepaling ziet niet op andere familieleden.⁵ Artikel 16 van het IVRK waarin het recht van kinderen op bescherming tegen inmenging van de staat in hun familie- en privéleven is opgenomen, moet wel ruim worden uitgelegd zodat het begrip familieleven meer omvat dan alleen de 'kernfamilie'. Daarom kan de relatie tussen kinderen en hun grootouders hier eveneens onder vallen.⁶ Dit artikel moet in samenhang worden gelezen met artikel 3 IVRK, waarin is opgenomen dat de belangen van het kind de eerste overweging vormen bij alle maatregelen betreffende kinderen die genomen worden. Uit *General Comment* nr. 14, dat een nadere invulling geeft aan artikel 3, blijkt eveneens dat

“Preservation of the family environment encompasses the preservation of the ties of the child in a wider sense. These ties apply to the extended family, such as grandparents, uncles/aunts as well friends, school and the wider environment and are particularly relevant in cases where parents are separated and live in different places.”⁷

Hieruit kan worden afgeleid dat kinderen recht hebben op het behoud van familiebanden in ruime zin. De grenzen van dit recht en de verplichtingen van de staat ten aanzien hiervan zijn echter nog niet uitgekristalliseerd. Uit het meest recente en gede-

tailleerde commentaar bij het IVRK blijkt dat met name aansluiting wordt gezocht bij artikel 8 EVRM.⁸ Hier wordt in de volgende paragraaf op ingegaan.

EVRM

Het recht op *family life* (art. 8 EVRM) is in alle vier de onderzochte landen van groot belang. Lidstaten hebben zowel een negatieve verplichting, namelijk om geen inbreuk te maken op het *family life* van burgers, als een positieve verplichting, namelijk om het recht op *family life* te waarborgen. In het kader van dit onderzoek is met name de vraag van belang: Wanneer is sprake van *family life* tussen grootouders en kleinkinderen en vloeien hieruit omgangsrechten voort. Het EVRM is ‘a living instrument’, hetgeen betekent dat de interpretatie van het verdrag met de tijd en de maatschappelijke ontwikkelingen mee kan gaan.⁹ De jurisprudentie van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) is daarom toonaangevend voor de huidige interpretatie van het recht op *family life* en bepalend voor de verplichtingen die staten hebben.

Bij de beoordeling van het EHRM of in een specifiek geval sprake is van een schending van dit recht door de staat, staan drie vragen centraal. Het EHRM oordeelt eerst of sprake is van *family life*. Dit geeft inzicht in de vraag wanneer de grootouder-kleinkind relatie onder het recht op *family life* valt. Indien vaststaat dat sprake is van *family life*, oordeelt het EHRM of de staat een inbreuk heeft gemaakt op dit recht, bijvoorbeeld door geen of een zeer beperkte omgang toe te kennen aan een grootouder. Ten slotte oordeelt het EHRM of de gemaakte inbreuk gerechtvaardigd kan worden, bijvoorbeeld omdat het niet in het belang is van het kind om een omgangsregeling vast te stellen.

5 Tobin 2019, art. 9, §II C, p. 313.

6 Tobin 2019, art. 9, §II C, p. 313.

7 General comment no. 14, § 70.

8 Tobin 2019, art. 9, §II C, p. 313.

9 EHRM 25 april 1978, 5856/72 (Tyrer).

Hieronder wordt ingegaan op de jurisprudentie van het EHRM ten aanzien van het recht op omgang tussen grootouders en kleinkinderen, waardoor duidelijk wordt welke verplichtingen staten (en dus de vier onderzochte landen) hebben ten aanzien van dit recht.

Reeds in het Marckx-arrest uit 1979 benadrukte het EHRM dat het begrip *family life* de betrekkingen tussen naaste familieleden (*close relatives*), waaronder grootouders, omvat.¹⁰ Het EHRM geeft hier later een nadere invulling aan, door uit te spreken dat er sprake kan zijn van *family life* tussen grootouders en kleinkinderen, indien er een nauwe band tussen hen is.¹¹ Dit wordt in beginsel aangenomen als de kleinkinderen een bepaalde periode bij de grootouders hebben gewoond,¹² maar dit is geen vereiste. Een nauwe band kan eveneens ontstaan door regelmatig contact.¹³ In de zaak T.S en J.J v. Noorwegen overwoog het EHRM dat het kleinkind de eerste vier jaar van zijn leven goed contact had met zijn grootmoeder van moeders kant, en dat hij zijn grootmoeder na zijn verhuizing naar Noorwegen regelmatig opzocht in Polen.¹⁴ Na het overlijden van de moeder werd dit contact, ook al was het minder frequent, van grote betekenis. Op basis daarvan oordeelde het EHRM dat er tussen de kleinzoon en de grootmoeder *family life* bestond.¹⁵

Aangezien de aard van relatie tussen grootouders en kleinkinderen onder normale omstandigheden anders is dan die tussen ouders en hun kinderen, verdient deze relatie

over het algemeen minder bescherming (dan die tussen ouders en kinderen).¹⁶ Indien een ouder het recht op omgang wordt ontzegd, bijvoorbeeld als een kind uithuisgeplaatst is, zal er eerder sprake zijn van een inbreuk op het recht op *family life* dan wanneer een grootouder dit recht is ontzegd.

Het EHRM zegt over het recht van grootouders op omgang het volgende:

*'(...) there may be an interference with the grandparents' right to respect their family life only if the public authority reduces access below what is normal, that is, diminishes contacts by refusing to grandparents the reasonable access necessary to preserve a normal grandparent-grandchild relationship. That is so because respect for a family life in such situations implies an obligation for the State to act in a manner calculated to allow the ties between grandparents and their grandchildren to develop normally'. Thus, the right to respect for family life of grandparents in relation to their grandchildren primarily entails the right to maintain a normal grandparent-grandchild relationship through contacts between them. However, the Court reiterates that contacts between grandparents and grandchildren normally take place with the agreement of the person who has parental responsibility which means that access of a grandparent to his or her grandchild is normally at the discretion of the child's parents.*¹⁷

Het EHRM maakt met bovenstaande uitspraak duidelijk dat het in eerste instantie aan de ouders is om te bepalen of er omgang tussen grootouders en kleinkinderen plaatsvindt, maar de staat heeft wel een verplichting om 'normale omgang tussen grootouders

10 EHRM 13 juni 1979, ECLI:NL:XX:1979:AC3090, NJ 1980/462 (Marckx/België), par. 45.

11 EHRM 14 juli 1988, 12763/87 (Lawlor/Verenigd Koninkrijk).

12 EHRM 14 juli 1988, 12763/87 (Lawlor/Verenigd Koninkrijk); EHRM 9 juni 1998, ECLI:NL:XX:1998:BL8275 (Bronda/Italië), par. 51; EHRM 25 november 2014, ECLI:NL:XX:2014:803 (Kruskic/Kroatië); EHRM 5 maart 2019, ECLI:CE:ECHR:2019:0305JUD003820116 (Bogonosov/Rusland).

13 EHRM 25 november 2014, ECLI:NL:XX:2014:803 (Kruskic/Kroatië).

14 EHRM 11 oktober 2016, 15633/15, (T.S. en J.J./Noorwegen).

15 Nu de Noorse rechter de grootmoeder een omgangsregeling van twee keer vier uur per jaar had toegewezen, oordeelde het hof dat sprake was van een inbreuk op het recht op *family life*.

16 EHRM 25 november 2014, ECLI:NL:XX:2014:803 (Kruskic/Kroatië), zie ook EHRM 16 april 2015, ECLI:CE:ECHR:2015:0416JUD005356513 (Mitovi/Noord-Macedonië), par. 58.

17 EHRM 25 november 2014, ECLI:NL:XX:2014:803 (Kruskic/Kroatië), par. 110 - 112, zie ook EHRM 16 april 2015, ECLI:CE:ECHR:2015:0416JUD005356513 (Mitovi/Noord-Macedonië), par. 58.

en kleinkinderen' te bewerkstelligen. In januari 2015 oordeelde het EHRM bijvoorbeeld dat Italië een inbreuk had gemaakt op het recht op *family life* omdat het onvoldoende maatregelen had getroffen om de band tussen de verzoekers (de grootouders) en hun kleindochter te bevorderen.¹⁸ In deze zaak verzochten de grootouders omgang met hun kleinkind, nadat hun zoon was beschuldigd van seksueel misbruik met de (klein) dochter. Hoewel de autoriteiten bevoegd waren om het contact met de grootouders te beperken gezien de omstandigheden, duurde het drie jaar voordat de rechter een uitspraak deed op het verzoek van de grootouders om hun kleindochter te zien. Bovendien is deze uitspraak, waarin de grootouders een omgangsregeling kregen toegewezen, vervolgens nooit afgedwongen. Deze twee aspecten leidden ertoe dat sprake was van een ongerechtvaardigde inbreuk op het recht op *family life*.

Een inbreuk op het recht op *family life* van grootouders en kleinkinderen kan gerechtvaardigd zijn indien voldaan is aan de voorwaarden van artikel 8 lid 2 EVRM, namelijk dat de inperking bij wet is voorzien en in een democratische samenleving noodzakelijk is voor de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen. In de zaak T.S en J.J v. Noorwegen oordeelde het EHRM bijvoorbeeld dat de inbreuk op het recht op *family life* gerechtvaardigd was met het oog op het belang van het kind, omdat de nationale autoriteiten hun beslissing gebaseerd hadden op de mening van het kind zelf en op de observaties dat het contact negatieve (fysieke) gevolgen had voor het kind.¹⁹

Het voorgaande leidt tot de conclusie dat het recht op *family life* mede kan omvatten de relatie tussen grootouders en kleinkinderen. Een nauwe band die is ontstaan door regelmatig contact kan voldoende zijn om *family life* aan te nemen. De verplichting van staten om dit recht te waarborgen voor grootouders is minder sterk dan de verplichting

die staten hebben jegens ouders. Desalniettemin dienen staten ervoor te zorgen dat grootouders en kleinkinderen contact kunnen hebben zodat zij een 'normale' grootouder-kleinkind relatie kunnen onderhouden, tenzij dit niet in het belang van het kind wordt geacht.

1.3.2 Sociaalwetenschappelijk kader omtrent de rol van grootouders

Na het hierboven geschetste juridische kader, gaan we in deze paragraaf in op het sociaal wetenschappelijke kader. We beschrijven de veranderde positie van grootouders en rol in het leven van kleinkinderen. Vervolgens gaan we in op mogelijke redenen voor contactbreuk en de consequenties van contactbreuk voor grootouders en kleinkinderen. Tot slot stippen we mogelijkheden aan om de contactbreuk te voorkomen of verzachten.

Veranderende positie grootouders

De afgelopen decennia heeft een aantal ontwikkelingen ertoe geleid dat de rol van grootouders in families is gewijzigd. Drie ontwikkelingen in het bijzonder zijn van belang. Allereerst is de maatschappelijke positie van vrouwen gewijzigd: meer vrouwen betreden de arbeidsmarkt en blijven werken als ze kinderen krijgen.²⁰ In combinatie met een toename van eenouderhuishoudens (met vaak de moeder aan het hoofd),²¹ leidt dit ertoe dat vaker een beroep wordt gedaan op verschillende vormen van kinderopvang, waaronder de opvang van kinderen door grootouders. Uit een recent rapport van de SCP blijkt dat grootouders een substantiële bron van informele kinderopvang zijn: 52% van ouders van zowel baby's als ouders van kleuters maakt gebruik van deze vorm van opvang.²² Daar komt bij dat gezinnen kleiner zijn geworden, met als resultaat dat groot-

18 EHRM 20 januari 2015, ECLI:CE:ECHR:2015:0120JUD000010710 (Manuello en Nevi/Italië).

19 EHRM 11 oktober 2016, 15633/15, (T.S. en J.J./Noorwegen).

20 Vlasblom & Schippers 2006; Geurts 2012.

21 Lavers & Sonuga-Barke 1997.

22 Roeters & Bucx 2018:11

ouders hun tijd en aandacht over minder kleinkinderen (hoeven te) verdelen en per kleinkind meer beschikbaar zijn.²³ Ook speelt mee dat mensen ouder worden en voor langere tijd in (betrekkelijk) goede gezondheid leven. Hierdoor overlappen de levens van generaties voor langere tijd.²⁴ Deze ontwikkelingen betekenen dat aan de ene kant meer behoefte is aan de betrokkenheid van grootouders als medeverzorgers in afwezigheid van werkende ouders en aan de andere kant de beschikbaarheid van grootouders is toegenomen.

Duidelijk is dat de rol van grootouders in het leven van kleinkinderen afhankelijk is van de relatie van grootouders met de ouders. Ouders kunnen een bemiddelende dan wel een beperkende rol spelen bij de interacties tussen grootouders en kleinkinderen.²⁵

Rol grootouders in leven kleinkinderen

Grootouders kunnen kleinkinderen zowel praktische als emotionele steun bieden. Zij kunnen fungeren als een belangrijke steun op financieel gebied, maar ook in de verzorging van hun kleinkinderen.²⁶ Er zijn aanwijzingen dat de rol die grootouders innemen afhankelijk is van de omstandigheden van het gezin. De aard van de relatie tussen grootouders en ouders speelt een rol, maar ook of ouders samenleven dan wel zijn gescheiden.²⁷ Na een echtscheiding kunnen grootouders van groot belang blijken te zijn in de dagelijkse verzorging van kinderen. Gedacht kan worden aan het brengen naar en halen van school, klaarmaken van maaltijden en oppassen gedurende de tijd dat de ouder naar

het werk is.²⁸ Dit is echter weer afhankelijk van de mate waarin de ouder voorafgaande aan de echtscheiding goed contact had met de grootouders. Bij afwezigheid daarvan kunnen grootouders na een echtscheiding juist meer op afstand komen te staan.²⁹

Verskillende onderzoeken tonen aan dat een relatie van kinderen met de grootouders een positieve invloed kan hebben op de ontwikkeling en het gedrag van kinderen, met name onder problematische opvoedomstandigheden. Gehechtheidsrelaties tussen grootouders en kleinkinderen kunnen een cruciale back-up betekenen voor kinderen en ouders in problematische opvoedsituaties.³⁰ Ook kunnen grootouders een belangrijke rol vervullen als vertrouwenspersoon voor de kleinkinderen, en kunnen zij een buffer vormen die het risico op negatieve gevolgen van problematische opvoedsituaties reduceert.³¹ Zo hangt volgens Lavers & Sonuga-Barke (1997) intensieve verzorging en positieve stimulering van kinderen van kwetsbare moeders (met name jong en alleenstaand) door grootouders samen met de bevordering van hun sociale, cognitieve en motorische ontwikkeling. Volgens Barnett et al (2010) kan de betrokkenheid van grootmoeder in een hardvochtige opvoedsituatie, waarin ouders een kind bijvoorbeeld regelmatig boos en afwijzend bejegenen of het fysiek straffen, een protectieve factor tegen het ontstaan van externaliserend gedrag bij het kind vormen. Attar-Schwartz en collega's (2009) vonden dat hoewel voor zowel gezinnen met twee biologische ouders, als voor eenouderzinnen en stiefgezinnen geldt dat grotere betrokkenheid van grootouders is gerelateerd aan minder emotionele problemen, met name kinderen uit eenouder- en stiefgezinnen baat hebben bij een goede relatie met een of meerdere groot-

23 Geurts 2012; Arbers & Timonen 2012.

24 Bengtson 2001; Oppelaar & Dijkstra 2004.

25 Oppelaar & Dijkstra 2004.

26 Lavers & Sonuga-Barke 1997.

27 Monserud 2008; Douglas & Ferguson 2003.

28 Douglas & Ferguson 2003; Schutter, Scherman & Carroll 1997.

29 Douglas & Ferguson 2003.

30 Lavers & Sonuga-Barke 1997.

31 Jappens 2018.

ouders. Kinderen die worden geconfronteerd met een echtscheiding van ouders hebben minder last van aanpassingsproblemen (emotioneel en gedragsmatig) als grootouders bijdragen aan continuïteit, stabiliteit en steun.³²

In diverse bronnen wordt echter de positieve invloed van grootouders op kleinkinderen gerelativeerd. Allereerst is een kanttekening bij de voordelen van positief contact met grootouders, zoals hierboven aangegeven, dat deze vooral van kracht zijn wanneer er problemen in een gezin zijn. De effecten van de problemen (met name gedragsproblemen en emotionele problemen) kunnen worden verzacht door de steun van een of twee grootouders met wie het kind een band ervaart: de zogenoemde protectieve werking. Maar ook dan, zo merkt Jappens (2018) op, is een mogelijke bufferfunctie van de relatie met grootouders afhankelijk van de kwaliteit van die relatie. Ook de consequenties van het niet meer zien van grootouders hangen af van de kwaliteit van het contact en de vertrouwensband voor de breuk. Een vertrouwensband met grootouders kan als buffer fungeren en het kan dan schadelijk zijn voor de kleinkinderen als opeens de band verbroken wordt. Op het moment dat er sowieso geen vertrouwensband was, is een breuk minder schadelijk. Ook Ganzinga (2008) geeft aan dat een goede kwaliteit van de relatie essentieel is. Kinderen die hun grootouders niet als vertrouwenspersonen zien, zullen grootouders niet in vertrouwen nemen. Daarnaast rapporteren sommige kleinkinderen hun grootouders als niet responsief of hulpvaardig.³³

Oorzaken van contactbreuk en onderliggende factoren

Grootouders kunnen om uiteenlopende redenen geen omgang hebben met hun kleinkinderen. Een belangrijke oorzaak is gelegen in conflicten tussen grootouders en hun (schoon) kind. Verschillende factoren kunnen hieraan ten grondslag liggen. Juist de

intensivering van (afhankelijkheids)relaties en het grotere beroep dat wordt gedaan op grootouders om op te passen op hun kleinkinderen kan leiden tot conflicten en breuken. Grootouders worden geconfronteerd met de paradox dat ze zich verplicht voelen hun kinderen en kleinkinderen te helpen en beschikbaar te zijn, maar dat van hen ook wordt verwacht dat ze niet bemoeizuchtig zijn.³⁴ Inmenging van grootouders in opvoeding kan voor ouders aanleiding zijn afstand te nemen of contact te verbreken.³⁵ Dit gebeurt sneller wanneer er sprake is van latente conflicten met (schoon)kinderen of wanneer meningsverschillen (uit het verleden) onopgelost blijven.³⁶

Een veelvoorkomende aanleiding voor een contactbreuk is echtscheiding. Jaarlijks krijgen in Nederland 70.000 kinderen die nog thuis wonen, te maken met de scheiding van hun ouders. Het zijn vaker de vaders die minder contact hebben met hun kinderen na een scheiding, zo'n 12% van de kinderen heeft daarna helemaal geen contact met de vader.³⁷ En het zijn dan ook vaker de grootouders van de kant van vader die het contact verliezen,³⁸ en dan vooral indien zij geen goede band hebben met hun ex-schoondochter en indien zij uitgesproken partij kiezen in een echtscheiding.³⁹

Er is onder meer onderzoek gedaan naar de rol van grootouders na echtscheiding van de ouders. Douglas en Ferguson constateren dat sprake is van verschillende asymmetrische relaties: de grootouders van moeders kant zijn belangrijker dan de grootouders van vaders kant; grootmoeders zijn meer betrokken bij hun kleinkinderen dan grootvaders;

32 Lussier e.a. 2002; Timonen e. a. 2009.

33 Ganzinga 2008; Douglas & Ferguson 2003.

34 Timonen, Doyle, & O'Dwyer 2009; Buchanan & Rotkirch 2018.

35 Douglas & Ferguson 2003; Sims & Rofail 2014.

36 Stichting Voor Mijn Kleinkind 2016; Sims & Rofail 2014; Drew & Smith 1999.

37 Geurts 2017.

38 Jappens 2018.

39 Sims & Rofail 2014; Drew & Smith 1999).

kleinkinderen zijn belangrijker voor de grootouders dan de grootouders voor de kleinkinderen. Daarnaast wijzen zij erop dat grootouders vaak voorbijgaan aan hun eigen belangen en vrije tijd inleveren, omdat grootouders, vooral van moeders kant, vaak veel steun bieden zoals oppassen en bieden van opvoedingsondersteuning. Zij voelen zich verplicht zorg en steun te verlenen aan de kinderen en kleinkinderen. Grootouders hanteren vaak de gedragsnorm zich niet met de scheiding te bemoeien. In de studie wordt geconcludeerd dat de bereidheid van grootouders hun gescheiden kinderen en kleinkinderen te steunen niet vanzelfsprekend is. De aanspraak op een specifieke juridische bescherming op grond van hun status als grootouders wordt niet gedragen door de bevindingen uit de studie, omdat de studie aantoont dat er een grote verscheidenheid bestaat in de rol die de grootouders kunnen vervullen en de kwaliteit van de grootouder-kleinkind relatie van geval tot geval kan verschillen. Om deze reden zijn de onderzoekers van mening dat het niet mogelijk is om te generaliseren, en op basis daarvan te zeggen dat grootouders een omgangrecht toekomt, zonder dat daaraan een ontvankelijkheidseis aan vooraf is gegaan (dit betrof een Engelse studie, zie ook hoofdstuk 4).

Niet alleen conflicten rond een scheiding tussen de ouders kan een reden zijn voor het ontzeggen van omgang met de kleinkinderen, een scheiding tussen de grootouders zelf kan eveneens leiden tot contactverlies met de eigen kinderen en de kleinkinderen. Hierbij zijn het met name de grootvaders die na een scheiding het contact verliezen omdat kinderen van hen vervreemden of in een conflictsituatie kiezen voor hun moeder.⁴⁰ Het overlijden van de eigen zoon of dochter van de grootouders kan eveneens een oorzaak zijn van het niet meer hebben van contact met de kleinkinderen, als de andere ouder van de (klein)kinderen de band met de grootouders verbreekt. In

deze situatie is naast de rouw om het verlies van een kind een bijkomstige rouw om het verlies van contact met de kleinkinderen.⁴¹

Een verhuizing of vertrek naar het buitenland door ofwel de ouders of de grootouders kan ook leiden tot contactverlies, zeker indien de afstanden groot zijn.⁴² Ook kunnen de kleinkinderen zelf het contact met hun grootouders verbreken. Met name in geval van een pijnlijke echtscheiding kan dit voorkomen.⁴³

Consequenties contactbreuk voor grootouders en kleinkinderen

Over de consequenties van contactverlies voor kinderen weten we opvallend genoeg erg weinig. Veel van de literatuur over gevolgen van contactbreuk is gericht op gevolgen voor grootouders. Het ongewild verlies van contact met de kleinkinderen kan emotioneel erg aangrijpend zijn voor de grootouders.⁴⁴ Drew en Silverstein beschrijven een reeks mogelijke negatieve gevolgen voor grootouders die het contact met hun kleinkind verliezen, namelijk: chronische rouw, symptomen van PTSS (Post Traumatische Stress Stoornis), een ernstige inbreuk op het denken, geestelijke gezondheidsproblemen, verlaagde tevredenheid over het leven en depressie. Een aantal factoren spelen een rol in het ontstaan van deze gevolgen van geen contact hebben met kleinkinderen. Allereerst doet de leeftijd van de grootouders ertoe: hoe ouder de grootouder, hoe ernstiger het effect is op het psychisch welbevinden van deze grootouder. Daarnaast kan een totale breuk tussen de grootouder en het kleinkind een reactie van 'ambigu verlies' uitlokken. Grootouders die dit ervaren, rouwen in de voortdurende hoop dat ze herenigd worden met hun dierbare(n) en kunnen het rouwproces moeilijk afsluiten. Onbeantwoorde

41 Stichting Voor Mijn Kleinkind 2016; Sims & Rofail 2014.

42 Drew & Smith 1999.

43 Arps 1997.

44 Drew & Silverstein 2007.

40 Sims & Rofail 2014.

verwachtingen, teleurstelling en de continue hoop op hereniging zijn bij ambigu verlies een bron van verdriet en emotionele pijn omdat ze hun rouw niet kunnen oplossen. Dit ambigu verlies werkt verlamdend op de grootouder met verstrekkende effecten van rolverwarring, waarbij de grootouder zich afvraagt: ben ik nog steeds een grootouder? Daarnaast kan het leiden tot gevoelens van hulpeloosheid, depressie en angst. Wanneer er sprake is van een plotselinge breuk en verlies kan dit leiden tot meer depressieve symptomen dan wanneer er sprake is van scheiding of langlopend conflict. Grootouders die voor een plotselinge breuk komen te staan zijn minder voorbereid op verlies van contact met hun kleinkinderen en kunnen hierdoor meer lijden.⁴⁵

(Niet) juridische mogelijkheden contactbreuk te voorkomen of verzachten

Na een scheiding van de ouders kan een verblijfsregeling van invloed zijn op de kans dat grootouders hun kleinkinderen zien.⁴⁶ Jappens (2018) merkt op dat het co-ouderschap (waarbij de ouders ongeveer evenveel zorgtaken hebben) steeds populairder wordt onder ouders en het niet meer vanzelfsprekend hoeft te zijn dat de moeder (alleen) de verzorgende ouder is na een echtscheiding. Westphal en collega's (2015) vonden dat kinderen die bij moeder wonen het vaakst contact hebben met grootouders van moeders' kant en kinderen die bij vader wonen het vaakst met grootouders van vaders' kant. Ook vond Attar-Schwartz (2015) dat een goede emotionele verbondenheid met een ouder is gerelateerd aan een eveneens goede relatie met diens ouders. De toename van co-ouderschap zou mogelijk een positief effect kunnen hebben op de relatie tussen grootouders van meestal vaderskant en hun kleinkind(eren).

Uit de beperkte literatuur die er is over dit onderwerp komt naar voren dat als grootouders ervoor kiezen een rechtszaak aan te spannen om hun recht op omgang te behalen,

dit in de regel erg stressvol is voor alle betrokken partijen, inclusief de kinderen, aangezien een (verergering van) conflict tussen grootouders en ouders vaak onvermijdelijk is. Mediation kan er in sommige gevallen aan bijdragen dat grootouders hun doelen bereiken om weer in contact te komen met hun kleinkinderen en is emotioneel minder belastend voor alle partijen dan bijvoorbeeld een rechtszaak.⁴⁷

Tot slot komt uit de literatuur nog naar voren dat therapie als niet juridische mogelijkheid behulpzaam kan zijn. Grootouders kunnen baat hebben bij therapie, waarbij zij enerzijds werken aan verwerking van het verlies en anderzijds kan therapie bijdragen aan het vinden van een oplossing voor de rolverwarring die ontstaat door niet actief grootouder te zijn.⁴⁸

Concluderend: Voorgaande laat zien dat er verschillende redenen zijn voor het wegvallen van het contact tussen grootouders en kleinkinderen. Er is meer bekend over de gevolgen ervan voor grootouders dan voor de kleinkinderen. Wel is duidelijk dat een positieve relatie tussen kleinkind en grootouder een bufferfunctie kan hebben voor kinderen in problematische opvoedsituaties. Het (plotseling) wegvallen van het contact met de grootouders waarmee een kind een vertrouwensband heeft kan schadelijke gevolgen hebben voor het kind.

45 Drew & Silverstein, 2007.

46 Jappens, 2018; Jappens & Van Bavel, 2013.

47 Drew & Silverstein, 2007.

48 Drew & Silverstein, 2007.

2 Grootouders en experts aan het woord

In dit hoofdstuk geven we een podium aan grootouders: wat zijn hun ervaringen met de problematiek van ontbrekend contact tussen grootouders en kleinkinderen en wat zijn hun ideeën voor verbetering? Grootouders zijn benaderd via de Stichting Voor Mijn Kleinkind. Voor de meesten van hen is het contact met hun kleinkind(eren) gedwongen afgebroken. Zij zijn daardoor ervaringsdeskundigen met betrekking tot dit onderwerp en kunnen een beeld geven van de verschillende zaken die daarbij spelen. Hun antwoorden zijn uiteraard niet representatief voor alle grootouders, noch voor de grootouders die ook ervaringsdeskundig zijn, maar niet actief zijn in de Stichting. De ervaringen van de grootouders worden aangevuld met de perspectieven van experts die beroepshalve met de problematiek te maken hebben.

De grootouders zijn bevraagd over hun ervaringen en ideeën via een enquête bestaande uit een combinatie van meerkeuzevragen en open vragen. Aanvullend zijn interviews gehouden met vijf grootouders. Daarnaast zijn dertien interviews gehouden met experts uit verschillende beroepsgroepen (zie voor de methodologische verantwoording ook hoofdstuk 1).

Het hoofdstuk is als volgt opgebouwd. Eerst gaan we in op de achtergrond van de grootouders die hebben meegedaan aan de enquête en interviews en de achtergrond van de experts (paragraaf 2.2). Vervolgens gaan we in op wat zij zien als oorzaken van de contactbreuk tussen grootouders en kleinkinderen en het belang van contact tussen grootouders en kleinkinderen (paragraaf 2.3). Tot slot gaan we in paragraaf 2.4 in op de naar voren gebrachte juridische en niet-juridische mogelijkheden om omgang of contact te bewerkstelligen en komen we tot een conclusie.

2.1 Achtergronden grootouders en experts

Wat betreft de grootouders, kunnen we het volgende zeggen over hun achtergrond:

Van de grootouders die hebben deelgenomen aan het onderzoek is het grootste deel grootmoeder en een klein deel grootvader. In de meeste gevallen hebben zij geen contact met de kinderen van hun dochter en in iets minder dan de helft van de gevallen met de kinderen van hun zoon.

De kleinkinderen variëren in leeftijd. In de meeste gevallen hebben de grootouders hun kleinkinderen korte tijd tot 5 jaar niet gezien. De kleinkinderen waren ten tijde van de contactbreuk van baby tot adolescent, het grootste deel was baby of peuter (tussen de 0 en 3 jaar). Ook heeft een deel van de grootouders één of meer kleinkinderen nooit gezien omdat die nog niet geboren waren ten tijde van de contactbreuk.

Een groot deel van de grootouders die hebben deelgenomen aan het onderzoek zagen hun kleinkinderen regelmatig voor de contactbreuk: meerdere keren of 1 keer per week. Er was normaal contact of er waren al (onderhuidse) spanningen. Soms veranderde de relatie plotseling en verslechterde de situatie in korte tijd, bijvoorbeeld nadat een nieuwe partner van hun kind zijn of haar intrede deed.

De 127 grootouders die hebben meegedaan aan de enquête bestaan dus grotendeels uit grootmoeders, die hun kleinkinderen korter dan vijf jaar niet hebben gezien, en voor de contactbreuk de kleinkinderen vaak zagen.

De 13 experts die zijn gesproken behoren tot verschillende beroepsgroepen, namelijk de rechterlijke macht (2) en advocatuur (2), mediators (4) van verschillende therapeutische achtergronden, een vrijwilliger bij Stichting KOG (Informatiepunt voor Kinderen Ouders over jeugdzorg), en het hoofd van twee omgangshuizen. Daarnaast zijn drie bestuursleden van Stichting Voor Mijn Kleinkind gesproken. Aan de expertmeeting

hebben eveneens experts uit verschillende beroepsgroepen deelgenomen, zowel juristen als psychologen en wetenschappers. Ook namen twee bestuursleden van Stichting Voor Mijn Kleinkind, die ook zijn geïnterviewd, deel aan de expertmeeting (zie Bijlage 3 voor de precieze functies van de experts).

2.2 Oorzaken voor ontbreken contact en belang van contact

2.2.1 Oorzaken van ontbreken contact tussen grootouders en kleinkinderen

De oorzaken die grootouders en experts noemen voor het ongewild niet meer hebben van contact met de kleinkinderen zijn divers. Dit blijkt ook het jurisprudentie-onderzoek (zie hoofdstuk 3). Het kan gaan om echtscheiding of overlijden, een conflict met het schoonkind dan wel het eigen kind of beiden, of een verhuizing of uithuisplaatsing. Hieronder worden de naar voren gebrachte oorzaken beschreven.

Echtscheiding en overlijden eigen kind

Een echtscheiding kan er de oorzaak van zijn dat grootouders kleinkinderen niet meer mogen zien, omdat ex-schoonkinderen, waar de kinderen hun hoofdverblijf hebben, dit niet toestaan, zo geven zowel grootouders als experts aan. Soms is daarbij sprake van de situatie waarin een ouder de kinderen ook niet mag zien. Hoewel in Nederland steeds vaker sprake is van co-ouderschap, blijkt uit de verhalen van grootouders dat het regelmatig voorkomt dat een van de ouders –meestal de vader- geen of verminderd contact heeft met de kinderen. Experts vullen aan dat grootouders soms zelf verwickeld raken in het conflict, omdat ze tijdens en na de scheiding partij kiezen. Ook niet partij kiezen kan leiden tot problemen: volgens een therapeut komt het regelmatig voor dat kinderen hun ouders kwalijk nemen dat zij hen niet hebben gesteund tijdens de scheiding, en zij hen daarom omgang met hun kinderen ontzeggen. Naast scheiding komt het ook voor

dat grootouders na het overlijden van hun eigen kind door het schoonkind omgang wordt ontzegd.

Conflict (schoon)kind

Volgens zowel grootouders als experts, ontzeggen schoonkinderen grootouders contact met hun kleinkinderen ook zonder dat sprake is van een scheiding of overlijden van het eigen kind. Dit gebeurt na jarenlange conflicten of een slechte relatie, maar ook ogenschijnlijk plotseling, zonder dat grootouders goed begrijpen waarom. Contactbreuk met of vanwege het eigen kind kan ontstaan als gevolg van meningsverschillen en (langdurig) slecht contact, zo blijkt uit de inbreng van zowel grootouders als experts. Religie of cultuurverschillen tussen grootouders en (schoon)kind worden door grootouders en experts genoemd als reden voor wrijving en (uiteindelijk) verwijdering. Een getroebleerde relatie kan ook zijn oorsprong hebben in de vroege jeugd van de ouders. Therapeuten geven aan dat ouders grootouders omgang ontzeggen omdat zij boos op hen zijn of omdat zij herhaling van fouten die in hun jeugd zijn gemaakt willen voorkomen. Ook ligt soms psychiatrische of persoonlijkheidsproblematiek bij de ouder ten grondslag aan conflict. Een andere specifieke reden voor het niet hebben van contact met kleinkinderen is dat grootouders door (schoon)kinderen worden beschuldigd van het doen van een (anonieme) melding bij jeugdzorg. Ook komt het voor dat grootouders door hun (schoon)kinderen worden beschuldigd van seksueel misbruik van kleinkinderen.

Verhuizing of uithuisplaatsing

Het komt voor dat een verhuizing naar het buitenland ertoe leidt dat grootouders hun kleinkind niet zien, volgens zowel grootouders als experts. Ook uithuisplaatsing van een kind in het kader van een jeugdbeschermingsmaatregel kan een oorzaak zijn voor het niet hebben van contact. Gecertificeerde instellingen, verantwoordelijk voor de zorg van de kinderen indien deze uithuisgeplaatst zijn, kiezen er vaak voor om zich te richten op contact(herstel) tussen de kinderen en hun ouders. Het kan vervolgens te

veel worden voor het kind om daarnaast nog contacten te moeten onderhouden met grootouders. Tegelijkertijd kunnen grootouders juist de stabiele factor vormen in het leven van de kinderen, zo wordt door experts naar voren gebracht.

2.2.2 Het belang contact met grootouders en gevolgen ervan

Grootouders en experts hebben zich uitgelaten over het belang van kleinkinderen om contact te hebben met grootouders. Grootouders hebben zich ook uitgelaten over wat de situatie van het ontbreken van contact met kleinkinderen met hen zelf doet. Deze beide aspecten worden hieronder besproken.

Grootouders en experts geven aan dat contact tussen grootouders en kleinkinderen van groot belang is. Een grootouder noemt het een kinderrecht. Via hun grootouders komen kleinkinderen meer te weten over hun familie en sommige grootouders hebben een grote rol in de dagelijkse zorg aan kleinkinderen. Grootouders kunnen bij problemen in het gezin een positieve rol spelen bij de ondersteuning van kinderen. Tijdens de expert-meeting wordt naar voren gebracht dat kleinkinderen een loyaliteitsconflict kunnen hebben. Dit komt ook naar voren uit de contacten met kinderen die de telefoonlijn van Defence voor Children benaderen. Kleinkinderen zouden wel contact willen hebben met hun grootouders, maar daarbij is sprake van een loyaliteitsprobleem. 'Ik wil oma graag zien, maar durf dat niet tegen mama te zeggen.'

Therapeuten maken een onderscheid tussen situaties waarin het ontbreken van contact een gemis is en situaties waarin dit niet het geval is. De leeftijd van kinderen is hierin van belang: jongere kinderen zouden zich minder bewust zijn van de afwezigheid van grootouders. Maar ook de intensiteit van het contact voorafgaande aan de breuk: bij veel contact tussen grootouders en kleinkinderen kan een breuk een groot gemis veroorzaken. Ook indien kinderen weinig betekenisvolle relaties hebben, zoals vaak het geval is voor uithuisgeplaatste kinderen, kan de afwezigheid van grootouders een gemis zijn.

Aan de andere kant heeft de afwezigheid van grootouders niet per se negatieve gevolgen als er wél voldoende vervangende mensen (in de familie) zijn.

Grootouders ervaren het ontbreken van contact met hun kleinkinderen als een groot gemis. Dit kan psychische druk opleveren, zeker als grootouders niet goed begrijpen waarom hen het contact met hun kleinkinderen wordt ontzegd. Daarnaast brengt contactbreuk ook problemen in de sociale sfeer met zich mee, aangezien grootouders zich schamen om met anderen over de problematiek met (schoon)kinderen en in het verlengde daarvan met de kleinkinderen te praten. Dit zit in de taboesfeer. Wanneer het contact weer is hersteld, is er een verlies van onbevangenheid en zijn grootouders bang fouten te maken. Ook heeft contactbreuk met kleinkinderen van het ene kind gevolgen voor hoe grootouders omgaan met hun overige kleinkinderen, omdat zij hierdoor minder onbevangen in het contact met hun kleinkinderen staan, zo wordt door grootouders en experts aangegeven.

2.3 (Niet) juridische mogelijkheden tot contact en omgang

De mogelijkheden die grootouders noemen om weer in contact met hun kleinkind te komen zijn divers. De experts noemen verschillende (niet)-juridische mogelijkheden en verschillen van mening over de wenselijkheid van het inzetten van juridische mogelijkheden. Niet-juridische en juridische mogelijkheden worden hieronder besproken. Daarbij wordt ingegaan op de ervaringen met het inzetten ervan en de overwegingen van grootouders om wel of geen juridische middelen in te zetten.

2.3.1 Niet juridische mogelijkheden herstel contact of omgang

Grootouders ondernemen verschillende activiteiten na een contactbreuk. Deze zijn gericht op het herstellen van het contact of op het zien van de kleinkinderen binnen de beperkte mogelijkheden die er zijn (omgang).

Stappen gericht op contactherstel

Kaartjes/brieven, e-mails en bellen. Grootouders en de therapeuten noemen het door middel van kaartjes (soms met inhoud), cadeautjes en brieven regelmatig iets van zich laten horen als mogelijkheid. Kaartjes en brieven zijn veelal gericht aan de kleinkinderen, vaak zit er een wens achter dat kleinkinderen weten dat ze aan hen denken en als ze volwassen zijn zelf contact opnemen. Ook komt het voor dat grootouders contact leggen door te bellen en berichtjes te sturen (via sms of Whatsapp), en door te e-mailen.

Gesprek voeren en bemiddeling. Grootouders en experts noemen de mogelijkheid om zelf gesprekken te (proberen te) voeren met het (schoon)kind als mogelijkheid gericht op contactherstel.

Grootouders maken gebruik van bemiddeling, door professionele mediators dan wel door familie, vrienden of kennissen. Experts prefereren zelf het gesprek aangaan door grootouders boven bemiddeling. Indien het contact dusdanig slecht is dat grootouders en ouders een gesprek niet zelf kunnen arrangeren, kunnen wat hen betreft familie, vrienden en kennissen bemiddelen of kan professionele bemiddeling (bijvoorbeeld een (advocaat)mediator) worden ingeschakeld.

Contact met hulpverleningsinstanties. Grootouders leggen contact met hulpverleningsinstanties zoals jeugdzorg/Veilig Thuis, maatschappelijk werk en de huisarts. Zij bespreken de zorgen over hun kleinkind, bijvoorbeeld wanneer zij vinden dat een (schoon)kind er niet goed voor kan zorgen en zichzelf meer zouden kunnen betekenen. De experts wijzen erop dat er geen specifieke voorzieningen zijn voor grootouders en dat zij zijn aangewezen op regulier aanbod dat in een gemeente beschikbaar is. Te denken valt aan een echtscheidingsloket, het Centrum Jeugd en Gezin (CJG), sociaal team en specialistische hulp. Therapeuten geven aan dat gesprekken met grootouders via een systemische benadering een positieve rol kan spelen in het komen tot een oplossing of acceptatie.

Stappen gericht op zien kleinkind

Grootouders gaan naar het huis van het gezin in de hoop binnen gelaten te worden of de kinderen te zien, of gaan naar de school van de kinderen, een voetbalwedstrijd of de avondvierdaagse om de kinderen te zien. Daarnaast kunnen grootouders hun kleinkinderen zien en van hen op de hoogte proberen te blijven door foto's te bekijken op websites van bijvoorbeeld school en sportclubs.

2.3.2 Overwegingen om juridische stappen te nemen

Grootouders noemen verschillende afwegingen die zij maken om geen juridische stappen te nemen, deze worden hieronder weergegeven. Ook wordt ingegaan op gevolgen van het wel nemen van juridische stappen.

Geen juridische stappen

De drempel om juridische stappen te nemen is voor grootouders hoog. Het komt voor dat grootouders dit overwegen te doen maar er toch vanaf zien. Ook grootouders die wel juridische stappen nemen wachten lang tot ze tot procederen over gaan.

Een reden waarom grootouders afzien van juridische stappen is dat ze dit belastend achten voor het kleinkind. Ze vragen zich af wat het met hun kleinkind doet als contact wordt afgedwongen terwijl het eigenlijk niet mag van de ouders. Therapeuten bevestigen dat juridische stappen nemen tot extra frictie kan leiden en niet altijd in het belang van het kind is. Verder is de inschatting van sommige grootouders dat procederen weinig zal opleveren omdat de rechtspositie van grootouders zwak is, zeker als er geen *nauwe persoonlijke betrekking* is omdat grootouders kleinkinderen weinig of nooit gezien hebben. Ook kunnen hoge kosten grootouders ervan weerhouden om te procederen. De (juridische) experts geven eveneens aan dat zij vaak adviseren om geen procedure te starten, omdat de ontvankelijkheidsdrempel hoog is (de kans dat de zaak inhoudelijk behandeld zal worden klein is, zie ook hoofdstuk 3).

Wel juridische stappen

Juridische stappen nemen kan voor grootouders verschillende dingen betekenen: een advocaat een brief laten schrijven aan de ouders van het kleinkind, een rechtszaak beginnen of na uitspraak van de rechtbank in hoger beroep gaan. Indien de uitspraak van de rechter luidt dat er omgang moet zijn, komt dit in de praktijk niet altijd van de grond doordat afspraken niet worden nagekomen of omdat er een te grote afstand is wegens wonen in het buitenland.

Juridische stappen kunnen belastend zijn voor grootouders, bijvoorbeeld omdat zij tijdens de rechtszaak door de betrokkenen in een negatief licht worden geplaatst of omdat ze onvoldoende de ruimte krijgen hun kant van het verhaal naar voren te brengen. Ook krijgen grootouders een grote teleurstelling te verduren als de uitkomst negatief is, in de zin dat hen geen omgang wordt toegewezen.

2.4 Aanvullingen op huidige juridische en niet-juridische instrumenten

De genoemde mogelijkheden die grootouders tot hun beschikking hebben zijn beperkt en er zijn veelal nadelen aan verbonden. Grootouders en experts hebben zich uitgelaten over wat verder nodig is om de positie van grootouders te versterken en de belangen van kleinkinderen te waarborgen.

2.4.1 Wettelijke maatregelen

Geïnterviewde grootouders en experts vertellen wat ze nodig achten om hun positie te versterken. Het gaat dan om wettelijke veranderingen, maar vooral ook om niet wettelijke mogelijkheden.

Wettelijk vastleggen recht op omgang

We hebben grootouders en experts gevraagd wat ze vinden van een erkenning van de juridische band tussen grootouder en kleinkind, in die zin dat in de wet een expliciet

recht voor (juridische) grootouders zou worden opgenomen om een omgangsregeling te verzoeken, en wat volgens hen daarvan de praktische implicaties van zouden zijn.

Hoewel de feitelijke erkenning van deze familieband volgens grootouders en experts belangrijk is, omdat kinderen recht hebben te weten waar ze vandaan komen, mag hier volgens de meeste experts en een deel van de ondervraagde grootouders geen recht van grootouders op omgang aan verbonden zijn. Een deel van de experts en de grootouders vindt overigens de juridische afstammingsband niet van belang, omdat een sterke band met een kind aanwezig kan zijn zonder dat er een bloedband is. Een eventuele wijziging zou volgens hen dus niet beperkt moeten worden tot een recht van juridische grootouders.

Hoewel de meeste grootouders die zijn ondervraagd aangeven dat wetswijziging noodzakelijk is, vinden de meeste experts niet dat grootouders een expliciet wettelijk recht op omgang met hun kleinkinderen moeten krijgen. Het belangrijkste argument hiervoor is dat dit voor extra conflicten kan zorgen: meer grootouders zullen eisen gaan stellen omtrent omgang met de kinderen. Kinderen kunnen hier de dupe van worden. Daarnaast wordt naar voren gebracht dat het huidige juridische kader voldoende mogelijkheden biedt voor grootouders om omgang te verzoeken. Hierbij wordt door juristen naar voren gebracht dat de wet onduidelijk is over wat nauwe persoonlijke betrekking inhoudt en dat dit in de jurisprudentie vaak wordt ingevuld als extra zorgtaken voor kleinkinderen. Regulier contact zou genoeg moeten zijn en het zou goed zijn als hier vanuit de Hoge Raad een uitspraak over komt, aldus een advocaat.

Tijdens de expertmeeting wordt er wel voor gepleit tot wetswijziging te komen om de norm helder te stellen. Momenteel is het van de rechter afhankelijk of de grootouders ontvankelijk verklaard worden, en de rechtspraak laat zien dat er grote verschillen zitten tussen wat de rechter besluit. Zij achten het belangrijk dat er andere bewoordingen

in het wetsartikel komen, waarmee de norm duidelijk wordt gesteld. Bovendien zou het breed moeten gelden, ook voor broers en zussen. De drempel van ontvankelijkheid kan worden verlaagd, omdat er altijd een toets is of omgang in het belang van het kind is; grootouders moeten aantonen of aannemelijk maken dat omgang in het belang is van het kind. Elementen hierbij kunnen zijn langdurige zorg, of een vertrouwensband.

Positie van kinderen (meer) centraal stellen

De experts geven aan dat de positie van kleinkinderen en niet die van grootouders centraal moet staan en dat wetgeving daar scherper op moet worden afgestemd. Er moet meer naar het kind worden geluisterd: wil het kind contact met de grootouder. Een voorstel is kinderen vanaf 10 of 12 jaar te laten kiezen. In de procedure moeten de kinderen zelf ook worden gehoord over hun wensen en hoe zij zich tot ouders en grootouders verhouden. En de belangen van het kind kunnen worden gewaarborgd door een bijzonder curator aan te stellen die de belangen van het kind kan verwoorden.

2.4.2 Overige maatregelen

Er is volgens grootouders en experts meer nodig dan aanpassing van de wetgeving om de positie van grootouders te versterken. Bovendien zien met name de experts ook nadelen aan het versterken van de juridische positie van grootouders. Grootouders en experts noemen de volgende niet wettelijke ingrepen.

Aandacht voor en bekendheid over de problematiek

Er moet volgens grootouders meer aandacht voor en bekendheid over de problematiek komen. Zo moet er meer erkenning komen voor de verschillende oorzaken van geen contact met kleinkinderen, bijvoorbeeld dat het niet alleen in gevallen van echtscheidingen voorkomt. Dit is belangrijk zodat er maatschappelijk gedifferentieerde instrumenten worden ontwikkeld en trajecten komen die passen bij andere oorzaken. Aandacht en erkenning is verder belangrijk omdat het bijdraagt aan het doorbreken van

het taboe en het verminderen van schaamte bij grootouders. Ook moet er bij huisartsen en hulpverleners meer erkenning van de problematiek komen zodat grootouders door hen ondersteund kunnen worden. Tijdens de expertmeting wordt naar voren gebracht dat een boekje met verhalen van grootouders die geen omgang met hun kleinkinderen meer hebben, bij kan dragen aan het vergroten van de aandacht voor deze problematiek.

Tijdens de expertmeeting wordt gewezen op het belang van preventief meer aandacht voor het opbouwen van betekenisvolle familierelaties. Hoe kan je als ouders en grootouders een betekenisvolle relatie met familie opbouwen? Er wordt veel verwacht van grootouders, enerzijds actieve betrokkenheid, anderzijds afstand houden. Er is weinig kennis bij professionals hoe je (groot)ouders kunt benaderen en bejegenen, en ondersteunen in het opbouwen van betekenisvolle familierelaties, terwijl betekenisvolle relaties met de grootfamilie belangrijk zijn voor het kind.

Faciliteren contact kleinkinderen en grootouders

Grootouders wensen dat kleinkinderen zelf weer contact met hen opnemen als ze volwassen zijn, maar weten niet goed hoe ze daarop kunnen anticiperen. Maatschappelijke aandacht voor de problematiek kan eraan bijdragen dat kleinkinderen dit zelf bedenken en doen als ze volwassen zijn. Ook zouden er initiatieven kunnen komen die kleinkinderen en grootouders weer met elkaar in contact brengen en plekken waar ze elkaar op neutraal terrein kunnen zien. Het is onduidelijk in hoeverre omgangshuizen hierin (voldoende) voorzien.

Meer aandacht voor positie grootouders in diverse regelingen

Tegenwoordig moeten bij echtscheiding ouderschapsplannen worden gemaakt. In deze ouderschapsplannen zou bijvoorbeeld opgenomen kunnen worden dat het contact met grootouders van belang is, bijvoorbeeld standaard, of als sprake is van feitelijke verzorging of een vertrouwensband.

Een andere optie betreft een informatierecht. Wanneer grootouders door middel van een rechtszaak geen omgang met hun kleinkinderen kunnen krijgen, zou een tussenstap kunnen zijn dat ze informatierecht krijgen. Deze informatie kan verschillende vormen hebben, van een periodieke mail, eens per jaar een foto, of een app contact. Hierdoor kunnen grootouders in ieder geval op de hoogte gebracht worden van de ontwikkelingen van hun kleinkind.

Mediation zou een brugfunctie kunnen hebben voorafgaand aan het starten van een juridische procedure, zo komt uit de expertmeeting naar voren. Er zou bijvoorbeeld een bepaling kunnen komen dat er eerst omgangsbemiddeling ingeschakeld moet zijn geweest, voordat er een rechtszaak aangespannen kan worden. Bemiddeling kan ook beter zijn voor de relatie tussen grootouders en hun kleinkinderen dan een rechtszaak: wanneer er juridische stappen ondernomen zijn, kan dit voor een starre relatie zorgen. Je wilt dat grootouders en ouders met elkaar in gesprek gaan, zodat een relatie niet afgedwongen hoeft te worden. Daarnaast vinden grootouders een juridische stap vaak te groot. Ze proberen eerst nog op allerlei manieren contact te zoeken.

De Raad voor de Kinderbescherming, de gecertificeerde instelling en de pleegzorgorganisatie zouden een rol kunnen spelen door meer waarde te hechten aan het contact tussen grootouders en de uithuisgeplaatste kinderen, is een ander punt dat naar voren kwam in de expertmeeting. Er zou standaard onderzoek gedaan moeten worden naar de vraag of het in het belang van het kind is om contact te houden met de grootouders. Als die vraag bevestigend wordt beantwoord, moeten de gecertificeerde instelling en pleegzorgorganisatie zich daarvoor inzetten.⁴⁹

Ook zonder uithuisplaatsing zouden grootouders door de gecertificeerde instellingen en jeugdhulp vaker kunnen worden betrokken. Nu is het een gunst wanneer jeugdhulp/

jeugdbescherming zich openstelt voor een gesprek met grootouders als zij vragen of klachten hebben. Klachten van grootouders worden niet ontvankelijk verklaard. Een expert geeft aan dat een gesprek met een regiomanager en/of de jeugdbescherming vaak succesvol is waarna het contact weer opgebouwd kan worden en pleit daarom voor een klachtrecht voor grootouders.

49 Zie de 5 stappen voor betekenisvolle participatie zoals opgenomen in General Comment nr. 12 behorend bij artikel 12 IVRK.

3 Positie grootouders in Nederland

Het recht op *family life*, zoals neergelegd in het EVRM en het IVRK speelt een belangrijke rol binnen het Nederlandse familierecht, waaronder het omgangsrecht tussen grootouders en kleinkinderen, zoals in hoofdstuk 1 is uiteengezet.⁵⁰ Het recht van grootouders op omgang met hun kleinkinderen is neergelegd in Boek 1 Burgerlijk Wetboek (BW). In de wet is niet expliciet opgenomen dat 'grootouders' een recht op omgang hebben, maar op grond van artikel 1:377a BW heeft een kind recht op omgang met 'degene die in een nauwe persoonlijke betrekking tot hem staat'. Aangenomen wordt dat dit een wederkerig recht is, dus niet slechts het recht van een kind, maar ook het recht van degene die in een nauwe persoonlijke betrekking tot het kind staat.⁵¹ Grootouders die een verzoek tot het vaststellen van een omgangsregeling indienen, moeten dus aantonen dat zij ontvankelijk zijn in hun verzoek, door te bewijzen dat er een nauwe persoonlijke betrekking bestaat. Staat de ontvankelijkheid vast, dan betekent dit echter niet dat de rechter altijd het verzoek tot omgang zal toewijzen. Aan de hand van vier ontzeggingsgronden beoordeelt de rechter of het recht op omgang al dan niet moet worden ontzegd.⁵² Het 'belang van het kind' is hierbij leidend.

In dit hoofdstuk staat de huidige rechtspraktijk in Nederland centraal. Er zijn geen recente gegevens beschikbaar over de omvang van de problematiek. Gegevens ontbreken over het totaal aantal grootouders en kleinkinderen dat ongewild geen contact meer met elkaar heeft, en het was niet mogelijk om te achterhalen hoe vaak een verzoek wordt ingediend bij de rechter, omdat geen onderscheid gemaakt wordt naar 'verzoeker' bij een

verzoek op grond van artikel 1:377a. Het totaal aantal zaken bevat dus ook verzoeken van ouders (zonder gezag) en andere personen met een nauwe persoonlijke betrekking.

De huidige rechtspraktijk wordt in kaart gebracht aan de hand van de literatuur en een jurisprudentie-onderzoek. Na een bespreking van de achtergrond van de huidige regeling, volgt een overzicht van het juridische kader ten aanzien van het recht op omgang en het recht op informatie (paragraaf 3.3).

3.1 Achtergrond huidige regeling

Artikel 1:377a BW is in 1995 in het BW opgenomen (artikel 1:377f oud BW). Destijds werd voorgesteld om de kring van omgangsgerechtigden te beperken tot bloedverwanten in de tweede graad, zoals grootouders en broers en zussen, de verwekker en degene die het kind anders dan als ouder als behorend tot het gezin gedurende ten minste een jaar heeft verzorgd en opgevoed.⁵³ Met het oog op artikel 8 EVRM is echter niet gekozen voor een limitering, maar voor een meer open norm, namelijk iedereen met een nauwe persoonlijke betrekking (*family life*). Uit de parlementaire geschiedenis blijkt expliciet dat grootouders een nauwe persoonlijke betrekking kunnen hebben met hun kleinkinderen.⁵⁴ Voordat deze bepaling in de wet was opgenomen, werd het recht van grootouders reeds in de rechtspraak erkend op grond van artikel 8 EVRM, waarbij de Hoge Raad oordeelde dat strengere eisen van toepassing waren (ten aanzien van de ontvankelijkheid van het verzoek) dan wanneer het de omgang tussen een ouder en een kind betrof.⁵⁵ Zo diende de grootouder voldoende concrete omstandigheden te stellen waaruit een nauwe persoonlijke betrekking tussen de grootouder en het kind zou

50 Nederland heeft de Convention on contact concerning children van de Raad van Europa niet getekend en geratificeerd, dus dit verdrag is niet van toepassing. Zie https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/192/signatures?p_auth=pFHJb47R.

51 Wortmann, in: GS Personen- en Familierecht, Artikel 377a, aant. 1. Zie ook Asser/de Boer I*2010/1021 waarin de Boer dit recht ontleent aan art. 8 EVRM.

52 Artikel 1:377a lid 3 BW. Zie paragraaf 3.2.3.

53 Asser/de Boer I*2010/1016.

54 Kamerstukken II 1992/93, 23012, nr. 3, p. 28.

55 HR 15 mei 1987, ECLI:NL:PHR:1987:AC4158, NJ 1988/654, m.nt. E.A. Alkema

blijken. De maatstaf die het gerechtshof in deze zaak hanteerde ‘dat er nooit sprake is geweest van samenwonen in gezinsverband en daadwerkelijke zorg van de grootmoeder voor het kleinkind’ was volgens de Hoge Raad echter te streng. In een latere uitspraak van de Hoge Raad in 1993 is deze uitspraak bevestigd, namelijk dat het hebben van een familierechtelijke betrekking onvoldoende is.⁵⁶ Het is noodzakelijk om concrete bijkomende omstandigheden aan te voeren waaruit een nauwe persoonlijke betrekking blijkt. Indien een biologische band tussen de grootouders en het kleinkind ontbreekt, maar sprake is van een ‘sociale grootouder’, bijvoorbeeld een ‘stiefgrootouder’, zijn er strenge eisen om nauwe persoonlijke betrekking te kunnen aannemen.⁵⁷ De Hoge Raad heeft zich niet uitgelaten over de vraag wanneer aan deze eisen is voldaan en of deze eisen strenger zijn dan ten aanzien van juridische grootouders.

Eerder (jurisprudentie)onderzoek toonde aan dat rechters over het algemeen deze ontvankelijkheidseis vrij strikt toepassen.⁵⁸ Daarbij is de discussie opgeworpen of een strikte toepassing van de ontvankelijkheidseis de toets van artikel 8 EVRM (het recht op *family life*) wel kan doorstaan, aangezien reeds in het Marckx-arrest is overwogen dat *family life* mede de betrekkingen tussen grootouders en kleinkinderen omvat.⁵⁹

De afgelopen jaren heeft het recht van grootouders op omgang met hun kleinkinderen ook op de politieke agenda gestaan. In maart 2015 dienden twee Kamerleden, Oskam en Keijzer, de initiatiefnota ‘Opgroeien met opa en oma’ in.⁶⁰ Zij bepleitten in de nota dat de wettelijke regeling (art. 1:377a BW) te kort schiet, aangezien uit onderzoek uit

2008 blijkt dat 12% van de grootouders hun kleinkinderen niet meer ziet. Gezien de gesprekken die zij hebben gevoerd met (ervarings)deskundigen, de (pogingen tot) burgerinitiatieven en de media-aandacht, verwachtten de twee initiatiefnemers dat de problematiek sinds het onderzoek uit 2008 niet is veranderd. Om die reden stelden zij voor om het recht van grootouders expliciet in de wet op te nemen. De toenmalige minister van Veiligheid en Justitie bepleitte echter dat het in het belang van het kind was om het conflict te dejuridiseren.⁶¹

In 2016 is het rapport van de Staatcommissie Herijking ouderschap verschenen, waarin is onderzocht of het huidige afstammings- en gezagsrecht door de grote maatschappelijke en medisch-technologische ontwikkelingen nog voldoende aansluit bij de huidige en toekomstige samenleving.⁶² De commissie richt zich daarbij onder andere op de wenselijkheid van een wettelijke regeling omtrent meerouderschap en meeroudergezag, waarbij het belang van het kind leidend is. Tevens heeft de commissie aanbevelingen gedaan om de rechtspositie van minderjarigen te versterken. Zo wordt voorgesteld om de leeftijdsgrens van het hoorrecht van kinderen te verlagen van 12 naar 8 jaar.⁶³ Dit heeft inmiddels tot nader onderzoek en verschillende pilots geleid. Naar aanleiding van het rapport heeft het kabinet in juli 2019 besloten om op een drietal terreinen het afstammings- en gezagsrecht aan te passen, namelijk ten aanzien van draagmoederschap, de versterking van het recht op informatie over ieders ontstaansgeschiedenis en deelgezag.⁶⁴ Deze ontwikkeling is van belang bij de beschouwing of, en zo ja welke, grootouders een expliciet recht op omgang zouden moeten krijgen.

56 HR 25 juni 1993, ECLI:NL:HR:1993:ZC1023.

57 HR 29 maart 2002, ECLI:NL:HR:AD8191.

58 Koens 2013, Vlaardingebroek 2013, Mol 2016.

59 Koens 2013.

60 Kamerstukken II 2014/15, 34168, nr. 2.

61 Kamerstukken II 2015/16, 34168, nr. 4.

62 Rapport Staatscommissie Herijking ouderschap, p. 372.

63 Rapport Staatscommissie Herijking ouderschap, zie aanbeveling 14, p. 392.

64 Kabinetsreactie op de aanbevelingen op het terrein van draagmoederschap, meerouderschap en meerpersoonsgezag van de Staatscommissie Herijking ouderschap, 12 juli 2019.

3.2 Wettelijk kader omgangsrecht

Zoals hiervoor reeds genoemd, heeft een kind recht op omgang met degene met wie het in een nauwe persoonlijk betrekking staat. In deze paragraaf wordt ingegaan op de vraag wie een verzoek tot een omgangsregeling kan indienen, waaronder de vraag wanneer sprake is van een nauwe persoonlijke betrekking (de ontvankelijkheidseis), en welke factoren van belang zijn bij de toekenning/afwijzing van een dergelijk verzoek. Voor de beantwoording hiervan is naast literatuuronderzoek een jurisprudentie-onderzoek verricht. Aan de hand van verschillende zoektermen⁶⁵ is op rechtspraak.nl (met filter personen- en familierecht) gezocht naar de relevante gepubliceerde rechtspraak van de afgelopen vijf jaar (de zoekperiode was van 1-5-2014 tot 1-5-2019).⁶⁶ Dit leverde 31 relevante uitspraken op (23 van de gerechtshoven en 8 van de rechtbanken). Gebleken is dat enkele uitspraken dezelfde zaak betreffen, omdat een of meerdere tussenbeschikkingen zijn gewezen. Dit in ogenschouw genomen, bestrijkt de analyse 28 zaken. Deze zaken zijn systematisch geanalyseerd.⁶⁷ Opgemerkt dient te worden dat niet alle rechtszaken gepubliceerd worden. Het is aan rechters zelf om te bepalen welke zaken wel en niet gepubliceerd worden, waardoor alleen conclusies kunnen worden getrokken op basis van de gepubliceerde rechtspraak.

65 Grootouder EN omgang; grootmoeder EN omgang; grootvader EN omgang; grootouder EN 1:377a; oma EN omgang; opa EN omgang.

66 Voor deze periode is gekozen om inzicht te krijgen in de meest recente rechtsspraak. Eerder is al onderzoek verricht naar een periode tot en met mei 2016 (zie Mol 2016).

67 Daarbij zijn de volgende factoren in kaart gebracht: Datum, verzoeker, verweerder, aantal kleinkind(eren), leeftijd kleinkinderen, gezag en hoofdverblijf, oorzaak, betrokken instellingen en hulpverleners, uitspraak in eerste aanleg, tussenvonnis, motivering ontvankelijkheid, verzochte omgang, motivering omgangsregeling, omvang omgangsregeling.

3.2.1 Wie kan een verzoek indienen?

De rechter kan op verzoek van degene die in een nauwe persoonlijke betrekking staat tot het kind een omgangsregeling vaststellen dan wel onzeggen (art. 1:337a lid 2 BW). Hieruit volgt dat de nauwe persoonlijke betrekking centraal staat, ongeacht het 'soort' grootouder (juridisch bloedverwant, van moeders/vaderszijde, sociaal grootouder). Met andere woorden, de betreffende grootouder zal moeten aantonen dat er sprake is van een nauwe persoonlijke betrekking. Een juridische familierechtelijke betrekking of een biologische band is op zichzelf niet voldoende, bijkomende omstandigheden zijn van belang (zie *ontvankelijkheidsvereisten*).

Nast een grootouder, kan een ouder met gezag een verzoek indienen namens het kind. Deze situatie ligt echter niet voor de hand, omdat het geschil zich vaak juist tussen de ouders en de grootouders afspeelt.

Op grond van artikel 1:377g BW heeft een kind zelf een informele rechtsingang voor een verzoek tot een omgangsregeling. De rechter kan namelijk ambtshalve een beslissing geven op de voet van artikel 1:377a BW, indien een minderjarige van twaalf jaar dit informeel heeft verzocht, bijvoorbeeld door middel van een brief aan de rechter. Hetzelfde geldt voor een informeel verzoek van een minderjarige jonger dan twaalf jaar die in staat kan worden geacht tot een redelijke waardering van zijn belangen ter zake.

In de situatie dat (in een eerdere procedure) reeds een bijzondere curator ex. art. 1:250 BW is benoemd, zou deze ook op grond van artikel 1:377g een verzoek tot het vaststellen van een omgangsregeling tussen een kind en een grootouder kunnen indienen.⁶⁸ Daarnaast kan een bijzondere curator benoemd worden op het moment dat een ander (een (groot)ouder) een verzoek tot omgang indient. Een bijzondere curator kan immers worden benoemd in die gevallen waarin de belangen van de minderjarige in strijd zijn

68 Punsellie, in: GS Personen- en Familierecht, Artikel 250, aant. 12.

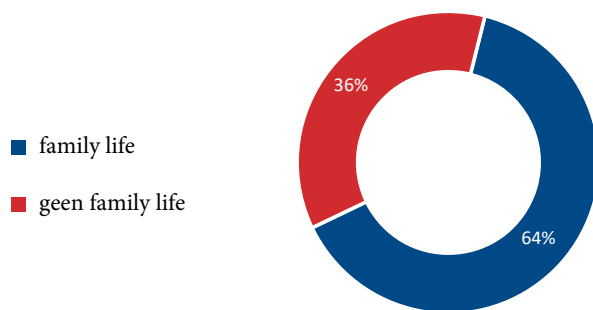
met die van de met gezag belaste ouder(s) of voogden, ten aanzien van zaken die de verzorging en opvoeding van het kind betreffen.

Uit de onderzochte jurisprudentie (en ook uit de interviews) blijkt echter dat uitsluitend grootouders een verzoek tot het vaststellen van een omgangsregeling indienen bij de rechtbank. In hoger beroep zijn ouders wel verzoeker, indien zij appelleren tegen een vastgestelde omgangsregeling in eerste aanleg.

3.2.2 Ontvankelijkheidsvereiste: nauwe persoonlijke betrekking

Welke invulling geven rechters aan de relatief open norm ‘nauwe persoonlijke betrekking’? In het navolgende wordt uiteengezet welke factoren kunnen worden afgeleid uit de gepubliceerde jurisprudentie van de afgelopen vijf jaar. Van de 28 zaken die zijn onderzocht werd in achttien zaken een nauwe persoonlijk betrekking vastgesteld.

Figuur: oordeel rechter of sprake was van een nauwe persoonlijke betrekking

Uit vaste jurisprudentie van de Hoge Raad⁶⁹ blijkt dat grootouders concrete omstandigheden moeten aantonen waaruit de nauwe persoonlijke betrekking blijkt. De lagere rechtspraak is niet eenduidig in de terminologie die het hanteert, maar het algemene uitgangspunt lijkt te zijn dat grootouders dienen te stellen dat zij ‘meer dan het gebruikelijke contact’ hadden met hun kleinkinderen.⁷⁰

In vijf van de 28 zaken betrof het een geschil tussen de grootouders en een gecertificeerde instelling (GI). In vier van deze zaken ging het om de omvang van de omgangsregeling en stond reeds vast dat sprake zou moeten zijn van omgang. In deze zaken was de ontvankelijkheidsvraag daarom niet altijd expliciet aan de orde.⁷¹ Om deze reden blijven deze zaken hierna grotendeels buiten beschouwing. In de laatste zaak stond de ontvankelijkheid wel ter discussie, dus deze zaak is wel in de analyse van het ontvankelijkheidsvraagstuk meegenomen.⁷²

In vier van de 28 zaken ging de rechter niet in op de vraag of sprake was van een nauwe persoonlijke betrekking, ofwel zonder enige motivering,⁷³ ofwel door een verwijzing naar eerste aanleg, zonder dat de ontvankelijkheid in hoger beroep betwist werd door

69 HR 25 juni 1993, ECLI:NL:HR:1993:ZC1023. Deze jurisprudentie maakt geen onderdeel uit van het jurisprudentie-onderzoek, omdat deze ouder is dan vijf jaar.

70 Zie voor een expliciete verwijzing naar deze terminologie: Hof Arnhem-Leeuwarden 9 februari 2016, ECLI:NL:GHARL:2016:1045 en Hof Amsterdam 22 januari 2019, ECLI:NL:GHAMS:2019:167; Hof Amsterdam 4 november 2014, ECLI:NL:GHAMS:2014:5046; Rechtbank Den Haag 16 augustus 2016, ECLI:NL:RBDHA:2016:9618; Rechtbank Noord-Nederland 20 december 2016, ECLI:NL:RBNNE:2016:5694.

71 Hof Amsterdam 15 augustus 2017, ECLI:NL:GHAMS:2017:3295; Hof Den Haag 27 september 2017, ECLI:NL:GHDHA:2017:2769; Hof Amsterdam 18 december 2018, ECLI:NL:GHAMS:2018:4864.

72 Hof Arnhem-Leeuwarden 7 juni 2018, ECLI:NL:GHARL:2018:5368.

73 Rechtbank Limburg 2 december 2014, ECLI:NL:RBLIM:2014:11499; Rechtbank Noord-Holland 25 maart 2015, ECLI:NL:RBNHO:2015:2492; Rechtbank Overijssel 27 november 2014, ECLI:NL:ROBOE:2014:7046.

partijen.⁷⁴ Ook deze zaken blijven hier buiten beschouwing. Ten aanzien van de ontvankelijkheid zullen dus in totaal 20 zaken centraal staan.

Verschillende factoren kunnen doorslaggevend zijn bij de beoordeling of grootouders ontvankelijk zijn. In het navolgende worden de factoren die genoemd worden gradueel (van intensief tot minder intensief contact) besproken.

Inwoning

Uit de gepubliceerde jurisprudentie blijkt dat een nauwe persoonlijke betrekking wordt aangenomen indien een kleinkind gedurende langere tijd bij de grootouder heeft ingewoond. In vijf van de 20 zaken was sprake van inwoning. In de vier zaken waarin een nauwe persoonlijke betrekking werd aangenomen varieerden de perioden tussen de ruim drie jaar,⁷⁵ ruim 2 jaar,⁷⁶ anderhalf jaar⁷⁷ en enige maanden (waarbij de grootouders een deel van de (medische) verzorging op zich hadden genomen en zij meer dan zes jaar een belangrijke rol hadden gespeeld in het leven van het klein kind).⁷⁸ In de vijfde zaak was sprake van een periode van twee keer zes weken waarin het kleinkind bij de grootouder inwoonde. Dit werd onvoldoende geacht om een nauwe persoonlijke betrekking aan te tonen, mede omdat de ouder ook inwoonde en zelf voor het kind zorgde.⁷⁹

74 Hof Den Haag 14 juni 2017, ECLI:NL:GHDHA:2017:1872; Hof Arnhem-Leeuwarden 21 mei 2015, ECLI:NL:GHARL:2015:3651.

75 Rechtbank Rotterdam 19 mei 2014, ECLI:NL:RBROT:2014:4088.

76 Hof Amsterdam 18 december 2018, ECLI:NL:GHAMS:2018:4864 (in deze zaak werd de ontvankelijkheid niet betwist).

77 Hof Arnhem-Leeuwarden 16 mei 2017, ECLI:NL:GHARL:2017:4262, zie ook Hof Arnhem-Leeuwarden 21 december 2017, ECLI:NL:GHARL:2017:11354 (tussenvonnis).

78 Hof 's-Hertogenbosch 5 juli 2018, ECLI:NL:GHSHE:2018:2853.

79 Hof Arnhem-Leeuwarden 31 maart 2016, ECLI:NL:GHARL:2016:2747.

Regelmatische verzorging (en opvoeding)

Naast de zaken waarin verzorging een rol speelde bij inwoning, zijn er zeven zaken waarin regelmatische verzorging (en opvoeding) een belangrijke factor was bij de beoordeling of sprake was van een nauwe persoonlijke betrekking. In twee zaken werd dit aangenomen en in vijf zaken stond onvoldoende vast dat de grootouders een aandeel hadden gehad in de verzorging en opvoeding van de minderjarige. In de eerste zaak waarin de nauwe persoonlijke betrekking werd aangenomen, werd alleen de terminologie gebruikt, zonder dat uit de uitspraak volgt waaruit de verzorging bestond.⁸⁰ In de tweede zaak was sprake van “intensieve en actieve betrokkenheid bij de verzorging en opvoeding van [de minderjarige] in het verleden”. Daarnaast werd gekeken naar de omgangscontacten die zij na de uithuisplaatsing tot op heden met de minderjarige had.⁸¹

In de overige (vijf) zaken was verzorging en opvoeding eveneens een doorslaggevende factor, in die zin dat de grootouders onvoldoende hadden aangetoond dat zij hierbij betrokken waren geweest. Rechters oordeelden in deze gevallen dat niet is komen vast te staan dat het contact tussen de grootouders en de kleinkinderen zodanig was dat de grootouders een substantieel deel van de verzorging en opvoeding van de kleinkinderen voor hun rekening hebben genomen of dat sprake was van een zodanig structurele en intensieve oppasregeling dat deze het gebruikelijke contact tussen grootouders en kleinkinderen oversteeg.⁸² Een enkele oppasdag en incidenteel een langere oppasperiode is evenmin voldoende om een nauwe persoonlijke betrekking aan te tonen.⁸³

80 Hof 's-Hertogenbosch 11 augustus 2016, ECLI:NL:GHSHE:2016:3659.

81 Hof Arnhem-Leeuwarden 7 juni 2018, ECLI:NL:GHARL:2018:5368.

82 Hof Arnhem-Leeuwarden 9 februari 2016, ECLI:NL:GHARL:2016:1045; Hof Amsterdam 22 januari 2019, ECLI:NL:GHAMS:2019:167; Rechtbank Zeeland-West-Brabant 22 maart 2019, ECLI:NL:RBZWB:2019:1334; Hof Amsterdam 4 november 2014, ECLI:NL:GHAMS:2014:5046 (de grootouders hadden in verband met een wachtlijst bij de kinderopvang het kleinkind twee maanden opgevangen. Verder hadden zij af en toe opgepast, uitstapjes gemaakt met de kinderen en zijn zij samen op vakantie geweest.).

83 Hof Den Haag 18 februari 2015, ECLI:NL:GHDHA:2015:777.

Regelmatig oppassen

Uit de voorgaande categorie blijkt dat een intensieve oppasregeling een belangrijke factor kan zijn om een nauwe persoonlijke betrekking te kunnen aantonen. Beargumenteerde kan worden dat grootouders die een structurele oppasregeling hebben voor een jong kleinkind en een deel van de verzorging en opvoeding op zich nemen een dergelijke betrekking hebben met hun kleinkind. In twee zaken heeft de rechter zich uitgesproken over structurele oppasregelingen, zonder daarbij expliciet in te gaan op de mate van verzorging die dit met zich meebrengt. Deze zaken laten een tegenstrijdig beeld zien.

In de ene zaak was sprake van een oppasregeling van twee keer per week gedurende vier jaar lang. Vervolgens heeft de grootouder vijf jaar incidenteel opgepast en daarna weer twee keer per week over een periode van negen maanden. Het hof is met de rechtbank van oordeel dat de kinderen hierdoor een band hebben opgebouwd met de grootouder en er sprake is van een nauwe persoonlijke betrekking.⁸⁴ In de andere zaak stelde de grootouder dat ze vanaf de geboorte gemiddeld drie dagen per week oppaste, en dat de kleinkinderen bij haar gelogeed hebben in een zomervakantie. Onduidelijk is wat de leeftijd van de kinderen was op het moment van het verzoek en hoe lang de grootouder drie dagen per week op de kinderen paste. Opvallend is dat de moeder wel betwist dat sprake is van een nauwe persoonlijke betrekking, maar niet expliciet de omvang van het contact dat heeft plaatsgevonden heeft betwist. De rechtbank oordeelt dat hoewel de grootmoeder stelt dat zij ‘in het verleden- op de kinderen heeft gepast, hen toen heeft verzorgd, en dat de kinderen in de zomervakantie 2012 nog bij haar hebben gelogeed’, onvoldoende is gebleken van een nauwe persoonlijke betrekking.⁸⁵

84 Hof Amsterdam 5 juli 2016, ECLI:NL:GHAMS:2016:2665.

85 Rechtbank Overijssel 26 augustus 2014, ECLI:NL:RBOVE:2014:5497.

Regelmatig contact

In beginsel is het onvoldoende indien er wel contact is geweest met de kleinkinderen, maar niet is gebleken van een intensief contact.⁸⁶

Drie van de 20 zaken lijken af te wijken van de algemene lijn in de jurisprudentie, namelijk dat sprake moet zijn van inwoning, een substantieel deel van de verzorging of een intensieve of structurele oppasregeling. In de eerste zaak bezochten de grootouders het kleinkind regelmatig thuis en in het ziekenhuis en ontvingen zij op verzoek informatie over het kleinkind van de ouders. Op basis van foto's hadden de grootouders voldoende aangetoond dat zij regelmatig een goed contact hadden en zeer betrokken waren bij de gezondheid van het kleinkind. Het hof is van oordeel dat dit contact het ‘normale contact tussen grootouders en een kleinkind te boven gaat’. Tevens achtte het hof het in belang van de identiteitsontwikkeling van het kleinkind dat het contact onderhoudt met de grootouders.⁸⁷

In de tweede zaak gaat de rechtbank Den Haag nog een stap verder door te oordelen dat het juist niet perse nodig is om aan te tonen dat er meer dan het gebruikelijke contact is.⁸⁸ De rechtbank verwijst daarbij naar de jurisprudentie van het EHRM, die is aangehaald door de Procureur Generaal bij de Hoge Raad van 29 maart 2002 en naar een recentere uitspraak van het EHRM.⁸⁹ Volgens de rechtbank is het bijzondere aan de band tussen grootouders en kleinkinderen dat zij ‘normaal’ contact kunnen hebben, zonder dat zij een opvoedingsverplichting hebben.

86 Zie bijv. Hof Arnhem-Leeuwarden 18 januari 2018, ECLI:NL:GHARL:2018:518; Hof Amsterdam 15 januari 2019, ECLI:NL:GHAMS:2019:104.

87 Hof 's-Hertogenbosch 9 februari 2017, ECLI:NL:GHSHE:2017:444; zie ook Rechtbank Den Haag 16 augustus 2016, ECLI:NL:RBDHA:2016:9618.

88 Rechtbank Den Haag 16 augustus 2016, ECLI:NL:RBDHA:2016:9618.

89 Hoge Raad van 29 maart 2002, ECLI:NL:PHR:2002:AD8191; EHRM 20 januari 2015, ECLI:CE:ECHR:2015:0120JUD000010710 (Manuello en Nevi/Italië).

Opvallend was een derde zaak, waarin de grootouders (wiens dochter was overleden) in het buitenland woonden. Na het overlijden van hun dochter kwamen ze vier keer per jaar naar Nederland en zagen hun kleinzoon dan ongeveer twee dagen per bezoek. Hoewel verder geen sprake was van bijkomende factoren (zoals inwoning, verzorging en opvoeding, regelmatig (oppas)contact), werden zij ontvankelijk verklaard, aangezien het contact tussen het kleinkind en de grootouders ruimer was dan de gebruikelijke en in het dagelijks verkeer plaatsvindende contacten tussen grootouders die in het buitenland wonen en hun kleinkind.⁹⁰ De intensiteit van het contact werd dus niet in abstracto bekeken, maar vergeleken met andere grootouders in het buitenland. Het belang van de identiteitsontwikkeling van het kind heeft bij de beoordeling van de ontvankelijkheid mede een rol gespeeld, nu de moeder van het kleinkind was overleden en de grootouders dus een belangrijke link vormden naar die kant van de familie.

Tijdsverloop

Naast het uitgangspunt dat sprake moet zijn van ‘meer dan het gebruikelijke contact tussen grootouder en kleinkind’, blijkt uit de jurisprudentie dat een nauwe persoonlijke betrekking niet verbleekt enkel door tijdsverloop. ‘Slechts beschouwd in samenhang met andere, zwaarwegende, feiten en omstandigheden kan een dergelijk tijdsverloop een factor vormen bij het beantwoorden van de vraag of eenmaal bestaand *family life* nadien is verbroken.’⁹¹

Bewijsproblematiek

Uit jurisprudentie, en ook uit de interviews met de vier juridische professionals, kan worden afgeleid dat het niet eenvoudig is om aan te tonen dat grootouders structureel

en intensief contact hebben gehad. Enerzijds blijkt uit het voorgaande dat ‘de lat meestal hoog ligt’, anderzijds is het niet eenvoudig om bewijsmateriaal te overleggen. In de praktijk worden vaak foto’s overgelegd, maar dit bewijst vooral dat er contact is geweest en eventueel dat er sprake was van een goede band met de kleinkinderen, maar niet dat er sprake was van een structureel contact. De volgende zaak illustreert deze problematiek. Het hof oordeelt dat de grootmoeder onvoldoende heeft aangetoond dat sprake was van bijkomende omstandigheden waaruit een nauwe persoonlijke betrekking voortvloeide.⁹² Terwijl de grootmoeder stelde dat zij bij de geboorte van de eerste twee kinderen aanwezig was, altijd intensief contact had en regelmatig oppaste. De moeder betwist dit echter gemotiveerd. Dit leidt tot de conclusie van het hof dat er geen sprake was van een nauwe persoonlijke betrekking, nu de grootmoeder niet of zelden oppaste, de kinderen slechts kort zag als ze op bezoek was en zij na de scheiding van de ouders geen interesse meer heeft getoond.

3.2.3 Inhoudelijke toetsing

Indien grootouders ontvankelijk zijn in hun verzoek, zal de rechter toetsen of sprake is van een van de ontzeggingsgronden van artikel 1:377 lid 3 BW. De rechter ontzegt het recht op omgang slechts, indien:

1. omgang ernstig nadeel zou opleveren voor de geestelijke of lichamelijke ontwikkeling van het kind, of
2. de ouder of degene die in een nauwe persoonlijke betrekking staat tot het kind kennelijk ongeschikt of kennelijk niet in staat moet worden geacht tot omgang, of

⁹⁰ Hof Amsterdam 12 maart 2019, ECLI:NL:GHAMS:2019:858.

⁹¹ ECLI:NL:GHSHE:2017:4266; ECLI:NL:GHARL:2017:4262 (letterlijk hetzelfde). Zie ook Hof 's-Hertogenbosch 9 februari 2017, ECLI:NL:GHSHE:2017:444.

⁹² Hof Amsterdam 15 januari 2019, ECLI:NL:GHAMS:2019:104.

3. het kind dat twaalf jaren of ouder is, bij zijn verhoor van ernstige bezwaren tegen omgang met zijn ouder of met degene met wie hij in een nauwe persoonlijke betrekking staat heeft doen blijken, of
4. omgang anderszins in strijd is met zwaarwegende belangen van het kind.

Het uitgangspunt is dat bij een nauwe persoonlijke betrekking tussen de grootouder en kleinkind omgang zal plaatsvinden, tenzij een van de vier ontzeggingsgronden van toepassing is. Deze ontzeggingsgronden zijn strikt geformuleerd aangezien omgang in beginsel in het belang van het kind wordt geacht, tenzij uit de concrete omstandigheden blijkt dat het in strijd is met de *zwaarwegende* belangen van het kind, of het kind *ernstige* bezwaren heeft.⁹³ Het feit dat een ouder structureel weigert om mee te werken aan een omgangsregeling, is onvoldoende grond om omgang te weigeren.⁹⁴

De Boer laat zich kritisch uit over het feit dat deze gronden gelijkgesteld zijn voor ouders zonder gezag en degene met een nauwe persoonlijke betrekking. ‘Weliswaar kan een omgangsregeling met bijv. de grootouders een andere omvang hebben dan een met een ouder,⁹⁵ maar de ontzeggingsgronden behoren eveneens verschillend te zijn.’⁹⁶ Hij verwijst daarbij naar het Verdrag van de Raad van Europa betreffende het omgangsrecht van kinderen (*Convention on Contact concerning Children*, ETS 192) waarin een duidelijk onderscheid wordt gemaakt tussen omgang met ouders en omgang met anderen dan ouders. Het uitgangspunt in het Verdrag lijkt te zijn dat omgang met ouders in beginsel plaats moet vinden, tenzij het niet in het belang van het kind is (art. 4), terwijl

contact met anderen dan ouders plaats kan vinden, indien dit in het belang van het kind is (art. 5).⁹⁷ Dit Verdrag is overigens niet door Nederland ondertekend.

Van de achttien zaken uit het jurisprudentie-onderzoek, waarin sprake was van een nauwe persoonlijke betrekking, betroffen twee zaken een tussenvonnis,⁹⁸ waardoor onduidelijk is wat het eindoordeel was van de rechter ten aanzien van de inhoudelijke toetsing. In tien van de overige (zestien) zaken oordeelde de rechter dat geen omgang diende plaats te vinden. In het overgrote merendeel van de gevallen (negen van de tien zaken) vormde de vierde grond ‘in strijd met de zwaarwegende belangen van het kind’ de grondslag voor de ontzegging van een omgangsregeling tussen grootouders en kleinkinderen.⁹⁹ In twee van deze zaken werd eveneens verwezen naar sub a, namelijk dat omgang in het nadeel zou zijn van de geestelijke of lichamelijke ontwikkeling van het kind.¹⁰⁰ In slechts één zaak was sprake van ernstige bezwaren van de minderjarige zelf.¹⁰¹

In twee van deze tien zaken legde de rechter wel een informatieplicht op (zie hieronder) en in een derde zaak bepaalde de rechter dat er eenmaal per maand telefonisch contact moest plaatsvinden op elke laatste zondag van de maand om 17:00 en op verjaardagen.

97 Zie ook Council of Europe 2003, par. 49.

98 Rechtbank Den Haag 16 augustus 2016, ECLI:NL:RBDHA:2016:9618; Rechtbank Rotterdam 19 mei 2014, ECLI:NL:RBROT:2014:4088.

99 Hof 's-Hertogenbosch 11 augustus 2016, ECLI:NL:GHSHE:2016:3659; Hof 's-Hertogenbosch 9 februari 2017, ECLI:NL:GHSHE:2017:444; Hof Den Haag 14 juni 2017, ECLI:NL:GHDHA:2017:1872; Hof 's-Hertogenbosch 5 oktober 2017, ECLI:NL:GHSHE:2017:4266; Hof Amsterdam 15 augustus 2017, ECLI:NL:GHAMS:2017:3295; Hof Amsterdam 19 december 2017, ECLI:NL:GHAMS:2017:5496; Rechtbank Noord-Holland 25 maart 2015, ECLI:NL:RBNHO:2015:2492; Hof Arnhem-Leeuwarden 21 december 2017, ECLI:NL:GHARL:2017:11354; Hof Arnhem-Leeuwarden 21 mei 2015, ECLI:NL:GHARL:2015:3651.

100 Hof 's-Hertogenbosch 9 februari 2017, ECLI:NL:GHSHE:2017:444; Hof 's-Hertogenbosch 5 oktober 2017, ECLI:NL:GHSHE:2017:4266.

101 Rechtbank Overijssel 27 november 2014, ECLI:NL:ROVE:2014:7046.

93 Wortmann, in: GS Personen- en Familierecht, Artikel 377a, aant. 19, waarbij verwezen wordt naar Kamerstukken II 1986/87, 18 964, nr. 6, p. 16 en Kamerstukken I 1988/89, 18 964, nr. 88b, p. 7.

94 HR 17 januari 2014, ECLI:NL:HR:2014:91, NJ 2014/154, en HR 28 maart 2014, ECLI:NL:HR:2014:748, NJ 2014/237.

95 Kamerstukken II 2004-2005, 30 145, nr. 3, p. 16, aangehaald door HR 11 april 2008, ECLI:NL:HR:2008:BC3927, NJ 2008/555, m.nt. J de Boer.

96 Asser/de Boer 1* 2010/1021.

3.2.4 Omvang

In zes van de overige zestien zaken werd een contactregeling toegewezen.¹⁰² Opge-merkt dient te worden dat in een van deze zaken (slechts) telefonisch contact is toege-staan¹⁰³ en dat in twee zaken reeds een omgangsregeling was en een uitbreiding werd verzocht.¹⁰⁴ De uitbreiding werd in deze zaken echter afgewezen, waarbij in de ene zaak bepaald werd dat de duur en omvang vastgesteld diende te worden door de gecertifi-ceerde instelling en in de andere zaak de omgangsregeling van eenmaal per 4 weken, gedurende 4,5 uur gehandhaafd werd. In de overige 3 zaken vond wel een vaststelling van de omgangsregeling plaats. In de eerste zaak werd de frequentie, duur en omvang overgelaten aan het omgangshuis.¹⁰⁵ In de tweede zaak bestond de omgang uit 1 keer per maand, anderhalf uur, bij de gecertificeerde instelling. En in de laatste zaak werd een omgangsregeling toegewezen van 1 keer per 3 maanden een halve dag.

3.2.5 Niet naleving

Voor grootouders staan in beginsel dezelfde civielrechtelijke instrumenten open als voor anderen (meestal ouders) die naleving van een omgangsregeling willen afdwingen. Daarbij kan gedacht worden aan het opleggen van een dwangsom (art. 611a-i Rv), lijfs-dwang (art. 585 e.v. Rv) en afgifte met behulp van de sterkte arm (politie) (art. 812-813 Rv.). Uit het WODC-onderzoek ‘Naleving van contact-/omgangsafspraken na schei-ding: een rechtsvergelijkend en sociaalwetenschappelijk perspectief’ blijkt dat er voor

ouders eveneens algemeen familierechtelijke instrumenten openstaan om naleving van gemaakte afspraken over een omgangsregeling na te komen. Het onderzoek wijst op de volgende mogelijkheden: de bijzondere curator,¹⁰⁶ de (omgangs)ondertoezichtstelling (OTS), een gezagswijziging, wijziging van de hoofdverblijfplaats van het kind, gezags-beëindiging en opschorting, vermindering of ontzegging van partner- of kinderalimen-tatie.¹⁰⁷ Op de bijzondere curator na, lijken deze mogelijkheden minder voor de hand te liggen in de situatie waarin het tussen grootouders en (ouders van) kleinkinderen gaat. Een OTS is een vergaande maatregel die ingrijpt in het leven van de ouders en hun autonomie beperkt. Een dergelijk ingrijpen van de overheid kan op grond van de juris-prudentie ingezet worden om een omgangsregeling met een ouder te bewerkstelligen. Het is echter de vraag of een omgangsregeling met een grootouder een OTS rechtvaar-digt. De overige maatregelen betreft de relatie tussen de ouders (gezag, hoofdverblijf en alimentatie), dus het ligt niet in de rede om deze in te zetten bij een conflict tussen grootouders en (ouders van) kleinkinderen.

3.2.6 Wettelijke kader informatierecht

Grootouders hebben in beginsel geen recht op informatie over de kleinkinderen. Ouders zonder gezag daarentegen hebben wel het recht om op de hoogte gehouden te worden van ‘gewichtige aangelegenheid met betrekking tot de persoon en het vermogen van het kind’ (art. 1:377b BW). Een ouder met gezag is verplicht om een ouder zonder gezag van informatie te voorzien, waarbij de rechter op verzoek van een ouder een regeling kan vastleggen. Uit de jurisprudentie blijkt dat dit artikel in enkele gevallen analoog wordt toegepast voor de situatie waarin grootouders geen omgangsrecht hebben gekregen. Ouders worden bijvoorbeeld verplicht om foto’s toe te sturen of de grootouders een

102 Hof 's-Hertogenbosch 5 juli 2018, ECLI:NL:GHSHE:2018:2853; Hof Den Haag 27 september 2017, ECLI:NL:GHDHA:2017:2769; Hof Arnhem-Leeuwarden 7 juni 2018, ECLI:NL:GHARL:2018:5368; Hof Amsterdam 18 december 2018, ECLI:NL:GHAMS:2018:4864; Hof Amsterdam 12 maart 2019, ECLI:NL:GHAMS:2019:858; Rechtbank Limburg 2 december 2014, ECLI:NL:RBLIM:2014:11499.

103 Hof Amsterdam 12 maart 2019, ECLI:NL:GHAMS:2019:858.

104 Hof Den Haag 27 september 2017, ECLI:NL:GHDHA:2017:2769; Hof Arnhem-Leeuwarden 7 juni 2018, ECLI:NL:GHARL:2018:5368.

105 Hof 's-Hertogenbosch 5 juli 2018, ECLI:NL:GHSHE:2018:2853.

106 Een bijzondere curator dient het kind ook buiten rechte te vertegenwoordigen, dus zou als bemiddelaar op kunnen treden.

107 Antokolskaia e.a. 2019, p. 50.

paar keer per jaar op de hoogte te houden van de ontwikkelingen van de kinderen.¹⁰⁸ In andere zaken waar grootouders een verzoek doen tot informatie worden grootouders niet-ontvankelijk verklaard,¹⁰⁹ of wordt een dergelijk verzoek inhoudelijk afgewezen.¹¹⁰

De juridische professionals zijn kritisch over een informatierecht. Zij zouden het informatierecht zo beperkt mogelijk inzetten, omdat het voor onrust zorgt. Als er al sprake zou zijn van het verschaffen van informatie aan de grootouders, dan moet dit beperkt blijven tot het sturen van een foto eens in de zoveel tijd. Het schrijven van verslagen is te veel gevraagd en medische- of schoolgegevens kunnen alleen maar tot discussie leiden.

3.2.7 Tussenconclusie

In Nederland hebben grootouders, zowel juridische als sociale (niet-juridische) grootouders, de mogelijkheid om een omgangsregeling met hun kleinkinderen te verzoeken, indien zij in een nauwe persoonlijke betrekking staan tot hun kleinkinderen (art. 1:377a BW). Grootouders moeten dit bewijzen, waarbij een uitsluitend biologisch/juridische band niet voldoende is, maar bijkomende omstandigheden van belang zijn. Het jurisprudentie-onderzoek toont aan dat grootouders ontvankelijk zijn als zij ‘meer dan gebruikelijk contact hebben gehad met hun kleinkinderen’. Kleinkinderen die een tijd bij de grootouders hebben gewoond en verzorgd zijn door hun ouders staan bijvoorbeeld in een nauwe persoonlijke betrekking tot hun grootouders. Ook indien vaststaat dat de grootouders een substantieel aandeel in de verzorging en opvoeding hadden en/of er een frequente oppasregeling was, wordt een nauwe persoonlijke betrekking meestal aangenomen. Op een enkele uitzondering na, lijkt regelmatig contact zonder

dat de grootouders een deel van de verzorging op zich hebben genomen, onvoldoende om een nauwe persoonlijke betrekking aan te tonen. Op het moment dat grootouders ontvankelijk zijn verklaard, hebben zij recht op omgang met hun kleinkinderen, tenzij sprake is van een ontzeggingsgrond. In het merendeel van de onderzochte zaken werd omgang ontzegd, omdat het in strijd zou zijn met de zwaarwegende belangen van het kind. In die zaken waarin wel een omgangsregeling werd opgelegd, bestond dit uit telefonisch contact of enkele uren per maand/per kwartaal contact in persoon. Bij niet-naleving van een omgangsregeling zijn de algemene civielrechtelijke dwangmiddelen van toepassing. Grootouders hebben geen wettelijk recht op informatie, maar het informatierecht van ouders zonder gezag (art. 1:377b BW) wordt in enkele gevallen analoog toegepast.

¹⁰⁸ Rechtbank Haarlem 15 augustus 2005, ECLI:NL:RBHAA:2005:AU2680; Rechtbank Leeuwarden 5 september 2007, ECLI:NL:RBLLE:2007:BB2384; Hof Leeuwarden 4 december 2012, ECLI:NL:GHDHA:2012:BY7409.

¹⁰⁹ Rechtbank Limburg, 7 maart 2014, ECLI:NL:RBLIM:2014:2218.

¹¹⁰ Hof Den Haag, 18 februari 2015, ECLI:NL:GHDHA:2015:777.

4

Positie grootouders in België, Engeland & Wales en Noorwegen

In dit hoofdstuk gaan we in op de rechtspositie van grootouders in België, Engeland & Wales en Noorwegen, omdat deze landen elkeen ander uitgangspunt hebben ten aanzien van de rechtspositie van grootouders. Voor elk land wordt de context beschreven, de achtergrond van de huidige regeling, waarbij de politieke discussie centraal staat, en het juridische kader wordt uiteengezet. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een rechtsvergelijking (ook met Nederland).

4.1 België

De rechtspositie van grootouders in België is sterk verankerd in het Belgisch Burgerlijk Wetboek (BBW). België is gehouden aan het EVRM en het IVRK en heeft eveneens de *Convention on contact concerning children* van de Raad van Europa geratificeerd.

4.1.1 De rechtspositie van grootouders

In België hebben grootouders een wettelijk recht op omgang (in België ook wel het recht op persoonlijk contact genoemd) op basis van hun juridisch vastgestelde afstammingsband.¹¹¹ Zij hoeven geen bijzondere affectieve band (*family life*) aan te tonen, omdat de afstammingsband een dergelijke band veronderstelt.¹¹² Het uitgangspunt is dat omgang tussen grootouders en kleinkinderen van belang is voor de ontwikkeling van het kind.¹¹³ De familierechtbank kan op verzoek van partijen een omgangsregeling in het belang van het kind vaststellen. Aangezien het een recht is van de grootouders, is het eventueel aan de ouders om te bewijzen dat omgang niet in het belang van het kind zou zijn.

111 Art. 375bis lid 1 Belgisch Burgerlijk Wetboek (BBW).

112 Verschelden e.a. 2017, p. 1090; Swennen 2013, p. 286.

113 Verschelden e.a. 2017, p. 1090; Fermyn 2016, p. 197; Antwerpen (3e ter k.) 8 maart 2016, 2015/FA/965, onuitg.

Uit de Belgische media blijkt dat grootouders hier veelvuldig gebruik van maken. Uit cijfers opgevraagd door Kamerlid Uyttersprot bij justitieminister Geens, blijkt dat ruim 700 grootouders een omgangsverzoek indienden.¹¹⁴

Voordat een gerechtelijke procedure wordt gestart, kunnen niet-juridische stappen worden ondernomen om een omgangsregeling te treffen. Uiteraard kan dit door middel van een gesprek tussen de grootouders en de ouders, maar als dit niet lukt, kan een ‘familiale bemiddelaar’ worden ingeschakeld. Dit kan bijvoorbeeld iemand zijn van een regionaal Centrum voor Algemeen Welszijnswerk (CAW), een psycholoog of een advocaat. Daarnaast kan de rechter partijen doorverwijzen naar de Kamer voor minnelijke schikking, alvorens de zaak in behandeling te nemen (art. 1253ter/1 §2). Deze mogelijkheid is in 2018 in de wet opgenomen, met het oog om alternatieve vormen van geschilbeslechting te bevorderen, ook in de situatie waarin grootouders geen omgang hebben met hun kleinkinderen.¹¹⁵

4.1.2 Achtergrond van de huidige regeling

Oorspronkelijk hadden grootouders een omgangsrecht op grond van de jurisprudentie.¹¹⁶ Het Hof van Cassatie erkende dit recht voor het eerst in 1915, waarbij het verwees naar de natuurwetten en een aantal bepalingen in het Belgische Burgerlijk Wetboek, waarin een band tussen wettige grootouders en kleinkinderen werd verondersteld.¹¹⁷ In

114 <https://legalnews.be/burgerlijk-recht/personenenfamilie/heb-ik-als-grootouder-het-recht-om-mijn-kleinkinderen-te-zien-advox/>; <https://www.hln.be/nieuws/binnenland/omgangsrecht-tussen-grootouders-en-kleinkinderen-voortaan-beter-beschermd-a1550570/>; https://www.gva.be/cnt/dmf20180215_03358347/steeds-meer-grootouders-naar-rechter-omdat-ze-kleinkind-niet-meer-mogen-zien.

115 Wetsvoorstel tot wijziging van artikel 375bis van het Burgerlijk Wetboek, DOC 54 1895/002, 14 maart 2018; Wetsvoorstel tot wijziging van artikel 375bis van het Burgerlijk Wetboek, DOC 54 1895/005, 31 mei 2018.

116 Vasseur 2009, p. 79; Goegebuer & De Wolf, 2014, p. 176.

117 Cass. 14 oktober 1915, Pas. 1915-16, I, 455, concl. PG Terlinden, zie Goegebuer & De Wolf, 2014, p. 176.

1966 werd deze uitspraak bekrachtigd, waarin nader werd toegelicht dat het omgangsrecht van grootouders zijn grondslag vindt in:

‘[...] de aan de bloedgemeenschap verschuldigde betrekkingen van genegenheid, eerbied en toewijding. Overwegende dat deze bloedgemeenschap bij de verwanten in de opgaande lijn de verplichting doet ontstaan zich te interesseren voor hun afstammelingen en dan ook voor hen, mits het door de wet niet uitgesloten wordt, het recht inhoudt ze te leren kennen, ze te beschermen en op hen de invloed uit te oefenen die de genegenheid en toewijding hun voorschrijven.’¹¹⁸

De rechtspraak was echter verdeeld; een deel van de feitenrechters miskende het recht van grootouders, of weigerde omgang in het belang van het kind.¹¹⁹ Mede om deze reden werd in 1995 het recht op omgang van grootouders gecodificeerd in de Wet op de gezamenlijke uitoefening van het ouderlijk gezag.¹²⁰ Een andere belangrijke reden voor codificering was het waarborgen van de sociale betrekkingen van het kind. De wetgever wilde waarborgen inbouwen ‘voor het behoud van de betrekkingen van het kind met zijn sociale omgeving, waartoe niet alleen de grootouders van het kind behoren, maar ook, in voorkomend geval, andere personen met wie het kind dagelijks te maken heeft.’¹²¹ Ten aanzien van de eerste categorie, de grootouders, heeft de wetgever er uitdrukkelijk voor gekozen om hen een ‘principeel’ recht op omgang te geven. De bijzondere affectieve band tussen grootouders en kleinkinderen wordt ‘wettelijk op onweerlegbare wijze vermoed te bestaan.’¹²² Hoewel in de literatuur erkend wordt dat

het recht van grootouders een inperking vormt van het ouderlijk gezag,¹²³ is dit voor de wetgever geen reden geweest om het omgangsrecht van grootouders te beperken.

Op 7 juni 2018 is er een wetsvoorstel goedgekeurd om het recht van grootouders nog sterker te verankeren.¹²⁴ Het principeel omgangsrecht van de grootouders werd bevestigd en er werd verduidelijkt dat de omgang van grootouders met hun kleinkinderen enkel kan worden ontzegd indien de uitoefening van het recht ingaat tegen het belang van het kind.¹²⁵

4.1.3 Wettelijk kader omgangsrecht

Artikel 375bis Belgisch Burgerlijk Wetboek (BBW) bepaalt:

‘De grootouders hebben het recht persoonlijk contact met het kind te onderhouden. Datzelfde recht kan aan ieder ander persoon worden toegekend, indien hij aantoont dat hij met het kind een bijzondere affectieve band heeft.

Bij gebreke van een overeenkomst tussen de partijen, wordt over de uitoefening van dat recht in het belang van het kind op verzoek van de partijen of van de procureur des Konings beslist door de familierechtbank. De familierechtbank weigert de uitoefening van het recht op persoonlijk contact enkel als de uitoefening van het recht ingaat tegen het belang van het kind.’

118 Cass. 22 september 1966, Arresten van het Hof van Cassatie, 1967, p. 84.

119 Wuyts 2013, p. 293.

120 Wet van 13 april 1995 betreffende de gezamenlijke uitoefening van het ouderlijk gezag, BS 24 mei 1995.

121 Parl.St. Kamer 1993-94, nr. 1430/4, p. 9; zie ook Wuyts 2013, p. 293.

122 Wuyts 2013, p. 296; Vasseur 2009, p. 79. Hij verwijst naar het feit dat sprake is van een codificatie van de cassatierechtspraak, waaruit blijkt dat de wetgever een principeel recht heeft willen vastleggen voor grootouders.

123 Wuyts 2013, p. 293-294.

124 Wet 15 juni 2018, BS 2 juli 2018.

125 Vasseur 2009, p. 79 e.v.

In het navolgende wordt eerst kort ingegaan op de vraag wie een verzoek kunnen indienen, daarna op de vereisten voor ontvankelijkheid en tot slot op de inhoudelijke toetsing ten aanzien van het verzoek tot omgang.

Wie kan een verzoek indienen?

Uit artikel 375bis BBW volgt dat juridische grootouders van rechtswege een ‘principeel’ recht op omgang hebben en dus een verzoek tot omgang kunnen indienen. Het volgt niet expliciet uit de bepaling dat het om wettige grootouders moet gaan. Niettemin is dit wel het geval. Uitsluitend een biologische band is onvoldoende.¹²⁶ Daarnaast kunnen niet-juridische grootouders met *family life* een verzoek tot omgang indienen. De bewijslast voor het bestaan van *family life* ligt bij de verzoeker. Niet-juridische grootouders zullen dus de ontvankelijkheid moeten aantonen.¹²⁷ Dit betekent dat louter biologische grootouders (de ouders van een vader die zijn kind niet heeft erkend, of de grootouder die zijn eigen kind niet heeft erkend)¹²⁸ en ‘stiefgrootouders’ wel een verzoek tot omgang kunnen doen bij de rechter, maar dat zij daarvoor wel bijzondere affectieve band moet aantonen. Hetzelfde geldt voor overgrootouders.¹²⁹

Aangezien minderjarigen procesonbekwaam zijn in België, kan een kleinkind niet zelf een verzoek tot omgang indienen bij de rechter.¹³⁰

Vereisten voor ontvankelijkheid

Voor de ontvankelijkheid van een verzoek dient de rechter te beoordelen of:

- Er geen overeenkomst is ten aanzien van de uitoefening van het recht op persoonlijk contact.
- Er een juridische afstammingsband in de opgaande lijn bestaat
- En indien die niet bestaat, of er sprake is van een bijzondere affectieve band.¹³¹

Een overeenkomst als bedoeld in artikel 375bis BBW kan voortvloeien uit een schriftelijke overeenkomst, een mondelinge afspraak of uit een ‘omstandig stilzwijgen’.¹³² Volgens Wuyts wordt door het stellen van deze eis benadrukt dat de primaire verantwoordelijkheid, en de beslissing met wie een kind omgang heeft, bij degene met gezag ligt. De rechter dient bij een eventueel verzoek na te gaan of de ouders bij het weigeren van het contact het belang van het kind voor ogen hadden.¹³³

Of sprake is van een afstammingsband wordt bepaald aan de hand van de juridische afstamming. In geval van adoptie moet een onderscheid gemaakt worden tussen de ‘oorspronkelijke’ grootouders en de ‘nieuwe’ (door de adoptie gecreëerde) grootouders. Er moet verder een onderscheid gemaakt worden tussen gewone (zwakke) adoptie waarbij de juridische banden met de oorspronkelijke ouders in stand blijven en volle adoptie waarbij de juridische banden met de oorspronkelijke ouders worden doorgesneden.

¹²⁶ Verschelden e.a. 2017, p.1095.

¹²⁷ Swennen 2019, p. 522.

¹²⁸ Swennen 2019, p. 521 en Goegebuer & De Wolf, 2014, p. 19.

¹²⁹ Jeugdrechtbank Gent 28 november 2007, zie ook Verschelden 2008, p. 1 en 3.

¹³⁰ Wuyts 2013, p. 310.

¹³¹ Wuyts 2013, p. 297.

¹³² Zie ook art. 17 en 18 Ger. W, waarin is opgenomen dat de eiser een verkregen en dadelijk belang moet hebben bij het instellen van een vordering.

¹³³ Wuyts 2013, p. 298.

Voor de nieuwe grootouders geldt dat als hun kind een kind adopteert door gewone (zwakke) adoptie, zij niet grootouders zijn in die zin van artikel 375bis BBW. De reden is dat zwakke adoptie geen juridische band met de familie van de adoptieouder tot stand brengt. Als het kind van de grootouders geadopteerd is door gewone (zwakke) adoptie en dit kind ouder wordt van een eigen juridisch kind, dan zijn ze wel grootouders in die zin van artikel 375bis BBW.

De oorspronkelijke grootouders blijven grootouders in die zin van artikel 375bis BBW zowel bij gewone (zwakke) adoptie als bij volle adoptie. Het is logisch dat dit het geval is bij gewone (zwakke) adoptie omdat juist de banden met de oorspronkelijke ouders en diens familie niet door de adoptie worden verbroken. Bij volle adoptie is dit wel het geval. Niettemin is in het ‘Grootjesarrest’ hiertoe besloten.¹³⁴ Vanuit de literatuur is hierop kritiek o.a. omdat het in strijd is met de ratio en doelstellingen van volle adoptie (het doorsnijden van de juridische banden), en het dus berust op de biologische afstamming.¹³⁵

Grootouders die geen juridische afstammingsband hebben, dienen een bijzondere affectieve band aan te tonen.¹³⁶ Van een bijzondere affectieve band is sprake indien er gedurende een zekere periode voldoende contacten zijn geweest en deze contacten van persoonlijke aard waren. Uit deze contacten moet een affectieve band zijn ontstaan tussen de grootouder en het kleinkind.¹³⁷ Hiervan zal in ieder geval sprake zijn als de grootouders een tijd voor het kleinkind hebben gezorgd. Uit de wetsgeschiedenis blijkt voorts dat ook ‘personen die deel uitmaken van de dagelijkse entourage van het kind,

die interesse en affectie betuigen voor het kind en met wie het contact nodig is voor het levensevenwicht van het kind, als derden met een bijzondere affectieve band worden beschouwd.’¹³⁸ Uit de rechtspraak volgt dat de band niet wederzijds en actueel hoeft te zijn.¹³⁹ Van een eenzijdige band is bijvoorbeeld sprake in het geval van een pasgeborene, aangezien deze nog niet de mogelijkheid heeft gehad een band op te bouwen met de grootouder. De band hoeft evenmin actueel te zijn, dus als *family life* eenmaal is ontstaan, dan zal het niet snel verbleken. In de literatuur bestaat veel kritiek op het feit dat juridische grootouders wel een ‘principeel’ recht hebben en andere bloedverwanten (broers/zussen/overgrootouders) niet.¹⁴⁰ Volgens Swennen is een principeel recht voor juridische grootouders bovendien niet nodig om te voldoen aan artikel 8 EVRM.¹⁴¹

De inhoudelijke toetsing

Nadat de ontvankelijkheid van de grootouders is vastgesteld, moet de rechter inhoudelijk beoordelen of het recht op omgang dient te worden toegewezen, of niet. Sinds de laatste wetswijziging is het uitgangspunt dat omgang tussen grootouders en kleinkinderen in het belang van het kind is, dus dat in beginsel een recht op omgang bestaat, tenzij ‘de uitoefening van het recht ingaat tegen het belang van het kind.’ Het is aan de ouders van het kind om te bewijzen dat hiervan sprake is.¹⁴²

Opgemerkt dient te worden dat het recht van grootouders subsidiair is aan het recht van een ouder zonder gezag. Dus indien een kind reeds omgang heeft met een ouder zonder

134 Hof van Cassatie 4 maart 1976, 767.

135 Swennen 2019, p. 521; Heps 2010; Wuyts 2013, p. 302; Goegebuer & De Wolf, 2014, p. 22.

136 Zie bijv. Hof van Gent 22 november 2004, TJK 2006/1.

137 Wuyts 2013, p. 306-307.

138 Goegebuer & De Wolf, 2014, p. 29.

139 Cass. 16 januari 2009, RABG 2009, 858. Zie ook zie Swennen 2019, p. 522.

140 Goegebuer & De Wolf, 2014, p. 26; Vasseur 2009; C. Declerck 2016.

141 Swennen 2019, p. 522.

142 Wetsvoorstel tot wijziging van artikel 375bis van het Burgerlijk Wetboek, DOC 54 1895/002, 14 maart 2018, p. 2.

gezag, dan zal dit van invloed zijn op (de omvang van) het recht van de grootouders. Tegelijkertijd is het recht van derden ondergeschikt aan het recht van grootouders.¹⁴³

Omvang

De omvang van het grootouderlijke omgangsrecht zijn onderhevig aan casuïstiek. De grenzen van het omgangsrecht van grootouders werden bijvoorbeeld beoordeeld in een arrest van Jeugdkamer Gent uit 2004.¹⁴⁴ Hoewel het bestaan van indirect contact (e-mail, telefoon of briefwisselingen) in beginsel een reden kan zijn voor de rechter om geen omgangsregeling op te leggen, legde de rechter toch een regeling op voor direct contact tussen de grootouders en het kleinkind.¹⁴⁵ Bij de beoordeling van de omvang van de omgangsregeling hield de rechter in dit geval rekening met het feit dat er reeds indirect contact bestond. Daarnaast bepaalde de rechtbank in deze uitspraak dat de omgangsmomenten geheel voor rekening kwamen van de moeder. In die zin dat ze moesten plaatsvinden in de tijd dat het kind bij de moeder verbleef (de ouders waren gescheiden). Het mocht dus niet ten koste gaan van de omvang van het omgangsrecht van de vader. Ten slotte verduidelijkte de rechter de bovengrens van het omgangsrecht in deze zaak. Geoordeeld werd dat grootouders zich niet dienen te mengen in de opvoeding van de kleinkinderen, aangezien deze verantwoordelijkheid is voorbehouden aan de ouders, waardoor contact voor langduriger verblijven geweigerd wordt.

¹⁴³ Wuyts 2013, p. 294-95. Zie ook Wolf, de, 2005.

¹⁴⁴ Gent (Jk.) 26 april 2004, zie ook Wolf, de, 2005.

¹⁴⁵ Wolf, de, 2005.

Naleving

Indien een omgangsregeling niet wordt nagekomen, kan de benadeelde partij een beroep doen op dwangmaatregelen.¹⁴⁶ Het is aan de rechter om de aard van de maatregelen te bepalen en nadere regels te treffen ten opzichte van de uitoefening van de maatregelen, waarbij rekening dient te worden gehouden met het belang van het kind (387ter §1 lid 4 BW). Uit de rechtspraak blijkt dat ook grootouders de mogelijkheid hebben om het omgangsrecht af te dwingen, eventueel met behulp van de sterke arm (de politie, of deurwaarder, evt. in bijzijn psycholoog).¹⁴⁷ Het omgangsrecht van grootouders kan eveneens worden afgedwongen door middel van een dwangsom (387ter §1 lid 5 BW).¹⁴⁸ De hoogte van de dwangsom dient een afschrikwekkend karakter te hebben, hetgeen in de praktijk tot verschillende uitkomsten kan leiden.¹⁴⁹ In geval van omgang met grootouders heeft dit bijvoorbeeld geleid tot dwangsommen van 200 en 350 euro.¹⁵⁰

Wettelijke kader informatierecht

Grootouders hebben geen wettelijk recht op informatie, zoals ouders zonder gezag dit hebben op grond van artikel 374 §1 lid 4 BBW. Uit het onderzoek is niet gebleken dat dit recht in de praktijk wordt toegepast voor grootouders. In de *Convention on contact concerning children*, dat België geratificeerd heeft, volgt het recht op informatie uit het recht op contact (art. 2 onder iii). Het bevat geen zelfstandig recht op informatie, indien omgang is ontzegd. Hieruit zou afgeleid kunnen worden dat grootouders in België geen recht op informatie hebben, indien geen omgangsregeling is vastgesteld.

¹⁴⁶ Verschelden e.a. 2017, p. 1101.

¹⁴⁷ Jeugdrechtbank Nijvel 26 februari 2014, Act.drfam, 2014, 231.

¹⁴⁸ Hof van beroep te Gent 7 februari 2005, 2004/AR/1000. Zie ook Fermyn 2016, p. 200.

¹⁴⁹ Verschelden e.a. 2017, p. 1102.

¹⁵⁰ Hof van Beroep Brussel 7 juni 2016.

4.2 Engeland & Wales

Engeland & Wales vormen één jurisdictie, daarom dient in het navolgende, daar waar verwezen wordt naar ‘het Engelse recht’, mede Wales te worden verstaan. Het EVRM en IVRK zijn belangrijke verdragen waar het Engelse recht zich toe dient te verhouden. Aangezien het Verenigd Koninkrijk de *Convention on contact concerning children* van de Raad van Europa niet heeft geratificeerd, is dit verdrag niet van belang voor het Engelse recht.

4.2.1 De rechtspositie van grootouders

De Children Act 1989 vormt naast de jurisprudentie de belangrijkste rechtsbron ten aanzien van dit onderwerp. Op grond van deze wet hebben grootouders, evenals ouders, geen expliciet ‘recht’ op omgang met hun (klein)kinderen. De wet bevat wel de mogelijkheid om een verzoek tot het vaststellen van een omgangsregeling in te kunnen dienen (*child arrangements order*). Grootouders hebben geen rechtstreeks recht, zoals ouders dat hebben.¹⁵¹ Zij en andere derden (niet-ouders) moeten in beginsel eerst ‘verlof’ vragen bij de rechter (*leave of the court*) om een verzoek te doen tot vaststelling van een omgangsregeling. De vraag naar de positie van grootouders ten opzichte van hun kleinkinderen in de brede zin van het woord en meer specifiek of de grootouder rechtstreeks een verzoek tot omgang zou moeten kunnen doen is meerdere keren aan de orde geweest in het parlement van het Verenigd Koninkrijk (Engeland & Wales), (*House of Commons*).¹⁵²

Dat er veel politieke aandacht is voor het onderwerp kan te maken hebben met het feit dat er veel belangenorganisaties zijn die de positie van grootouders actief behartigen.

¹⁵¹ Voor ouders wordt bovendien aangenomen dat er een presumptie geldt dat omgang in het belang van het kind is, Douglas & Ferguson 2003, p. 43.

¹⁵² Zie verder onder paragraaf 4.2.2.

Er zijn organisaties die breed insteken op de positie van de grootouder, organisaties die meer specifiek aandacht hebben voor de positie als (vervangende) verzorger in kinderschermingszaken of organisaties die zich inzetten voor het recht van grootouders op een omgangsregeling. In eerste instantie lijkt het erop dat deze laatste groep hun doel, het schrappen van het vereiste verlof, niet hebben bereikt. Het contact tussen grootouders en kleinkind lijkt een bevoorrechte maatschappelijke (niet-juridische) norm te zijn geworden. Dit is echter niet op empirisch bewijs gestoeld, aangezien onderzoek hierover tegenstrijdige resultaten aantoonde.¹⁵³

Uit cijfers over het aantal verzoeken van grootouders tot het vaststellen van een ‘*child arrangements order*’ (omgangs- en verblijfsregelingen) voor Engeland & Wales voor de periode 2011-2015 komt naar voren dat het aantal schommelt tussen de 2400 en 1600 en lijkt te dalen.¹⁵⁴ Het is niet bekend hoe vaak een verzoek tot verlof wordt gedaan, of hoe vaak een omgangsregeling wordt vastgesteld.¹⁵⁵ Ander onderzoek uit 1998 heeft aangetoond dat 4% van de verzoeken tot vaststellen van een omgangsregeling afkomstig was van grootouders en 3% van andere niet-ouders.¹⁵⁶

Alhoewel er een paar duizend verzoeken zijn per jaar is er nauwelijks gepubliceerde jurisprudentie; we vonden twee relevante uitspraken in de periode mei 2015 tot mei 2019.¹⁵⁷ Dit hangt samen met het publicatiebeleid in Engeland & Wales. Alleen van de

¹⁵³ Kaganas 2007.

¹⁵⁴ Hieruit blijkt het aantal verzoeken in 2011: 2403; 2012: 2574; 2013: 2755; 2014: 1624 en de eerste drie kwartalen van 2015: 1335. Murphy 2016, p. 9.

¹⁵⁵ Murphy 2016, p. 9.

¹⁵⁶ Mitchell 2012, p. 506.

¹⁵⁷ A v C (Hague Convention: Rights of Access) [2018] EWHC 2048 (Fam) en G (a Child) (Child Arrangements Order) [2018] EWCA Civ 305. In de twee decennia ervoor is er ook maar een paar gepubliceerde uitspraken. In het kader van dit onderzoek is uitgebreid gezocht in WEST law UK, LexisNexis, Hein Online en de zoekmachine BAIL II op de term grandparents en contact, selectie Engeland & Wales, periode 01.05.2015-01.05.2019 (en andere verwante zoektermen).

Supreme Court worden alle uitspraken gepubliceerd. Van de Court of Appeal wordt wel veel gepubliceerd en van de High Court soms, maar een uitspraak wordt alleen gepubliceerd als er iets ‘nieuws’ is.¹⁵⁸

4.2.2 Achtergrond van de huidige regeling

Grootouders hebben onder het huidige Engelse recht geen bijzondere juridische status. In de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw kregen zij een beperkte erkenning doordat het mogelijk werd een beslissing over omgang tussen grootouder en kleinkind vast te stellen in een procedure over gezag of in het geval van overlijden van een ouder. Deze regeling verviel echter met de *Children Act 1989*. Deze wet behandelde grootouders op dezelfde manier als andere derden (niet-ouders), dat betekende in de context van het omgangsrecht dat zij verlof nodig hebben voordat zij een verzoek tot vaststelling van een omgangsregeling konden doen.¹⁵⁹ Dat is ook zo onder het huidige recht.

De Labourregering had in een *green paper* uit 2010 de intentie uitgesproken het ‘verlof vereiste’ te schrappen. Hierna werd een Commissie, *The Family Justice Review* ingesteld. De taak van de Commissie lag op een breder terrein van familieprocesrecht, het herzien van het recht van grootouders was slechts een deel van de opdracht. Deze Commissie kreeg later in 2010 ook de steun van de nieuwe coalitieregering. De Commissie bestond uit professionals zoals rechters en jeugdamtbenaren. Uiteindelijk deed de Commissie niet de aanbeveling tot schrappen van het ‘verlof vereiste’ zoals de Labourregering voor ogen stond, maar gaf de aanbeveling het vereiste in stand te houden. De reden was om ‘hopeloze en ergerlijke’ verzoeken die niet in het belang van het kind zijn te vermijden.

158 Understanding UK Case Law 2012.

159 Douglas & Ferguson 2003, p. 42.

De Commissie redeneerde als volgt:

‘We recognise the importance to children of relationships with their grandparents and recommend that this be emphasised in the process to come to an agreement about their future care. However, we continue to feel that the requirement for grandparents to seek leave of the court before making an application is not overly burdensome and should remain.

As a matter of principle, we agree with the many in the call for evidence who argued that just as contact is a right of the child not of the parents so also grandparents do not have a ‘right’ to contact. We noted in our interim report research showing that grandparents are unlikely to lose contact with a grandchild if they had meaningful contact whilst the parental relationship was still in being and if they resist taking sides after the separation. We do not believe that courts refuse leave unreasonably or that seeking leave is slow or expensive for grandparents. Rather, the requirement to seek leave prevents hopeless or vexatious applications that are not in the interests of the child.’¹⁶⁰

Volgens de Commissie moest het belang van de grootouder op een andere manier worden beschermd, namelijk educatieve echtscheidingsinformatie te verspreiden, hetgeen ook onderdeel was van het rapport.¹⁶¹ Dit advies is door de regering overgenomen. Het is terug te zien in bijvoorbeeld ouder educatie programma’s en het niet-verplichte ouderschapsplan (parenting plan).¹⁶² Het neemt overigens geen prominente plek in ten opzichte van omgang tussen ouder en kind.¹⁶³ Sindsdien zijn nog enkele

160 Murphy 2011, p. 143.

161 Family Justice Review Final Report 2011, p. 143.

162 In het parenting plan kunnen afspraken worden opgenomen over de omgang tussen de grootouders en de kleinkinderen. Een parenting plan is echter niet verplicht, en neemt daardoor een andere rol in dan in Nederland.

163 Smith & Trinder 2012.

verzoeken tot het heroverwegen van de procespositie van grootouders gedaan in het UK-parlement maar tot nu toe zijn er geen concrete voorstellen tot wijziging.¹⁶⁴

Sinds de Children and Families Act 2014 moeten partijen met een familierechterlijk geschil verplicht een mediation (informatie)bijeenkomst (*Mediation Information and Assessments Meeting, MIAM*) bijwonen. Dit geldt ook voor grootouders, tenzij een uitzondering geldt zoals huiselijk geweld. Het doel van de MIAM is te kijken of het geschil met mediation kan worden opgelost. Een eerste (informatie)sessie duurt rond de 45 minuten en kan worden gehouden met een of beide partijen. Deelname aan een daadwerkelijk mediationtraject is echter niet verplicht.¹⁶⁵ Als in of na de informatiebijeenkomst wordt besloten niet door te gaan met mediation, geeft de mediator een certificaat (*form*) waarna een verzoek bij de rechtbank kan worden ingediend.¹⁶⁶ Het is belangrijk om te constateren dat de MIAM onderdeel is van een grotere herziening van het familieprocesrecht (*Family Justice Review*) waarbij getracht werd geschillen af te doen buiten de rechter om.¹⁶⁷ Er wordt behoudens uitzonderingssituaties, zoals bij aantoonbaar huiselijk geweld, geen rechtshulp voor het procederen verleend in familie-rechtsgeschillen (maar evt. wel inkomensafhankelijke subsidie voor mediation).

4.2.3 Wettelijk kader omgangsrecht

Het wettelijk kader voor een beslissing over omgang is opgenomen in afdeling 8 van the Children Act 1989 (*Section 8; child arrangements order*).¹⁶⁸ Een zodanige *order* heeft betrekking op: bij wie een kind inwoont, met wie het omgang heeft, welke andere vormen van contact het kind heeft, en wanneer dit contact plaatsvindt. Het moet om een kind jonger dan zestien jaar gaan, tenzij sprake is van uitzonderlijke omstandigheden. Een verzoek tot omgang (evt. na verlof) kan op twee manieren: het kan zelfstandig zijn waarbij een procedure wordt gestart of een toevoeging zijn aan een bestaande procedure.

Wie kan een verzoek indienen?

Er zijn personen die rechtstreeks een *order* kunnen verzoeken zoals ouders en voogden.¹⁶⁹ Juridische grootouders en andere derden (zoals stiefgrootouders) hebben geen recht om rechtstreeks een *order* te verzoeken *tenzij* zij drie jaar hebben samengewoond met het kind (binnen de laatste vijf jaar en in geval dit samenwonen niet beëindigd is meer dan drie maanden voordat het verzoek wordt gedaan).¹⁷⁰ Als geen sprake is van zodanig samenwonen hebben zij verlof van de rechter nodig en moeten zij dus eerst een verzoek tot verlof doen.

Daarnaast het ook het kind, via een vertegenwoordiger of een ouder, een verzoek tot omgang indienen.¹⁷¹ Het is wel van belang op te merken dat de rechter geen bevoegd-

¹⁶⁴ Hansards, House of Commons, Grandparents' Rights: Access to Grandchildren, 25 april 2017, Volume 624 en 2 mei 2018, Volume 640.

¹⁶⁵ Practice direction 3A – Family Mediation information and assessment meetings (MIAMS).

¹⁶⁶ <https://www.nfm.org.uk/wp-content/uploads/2019/03/MIAMsFINAL.pdf>.

¹⁶⁷ Plaat 2013.

¹⁶⁸ Sinds de Children and Families Act 2014, afdeling 12 (daarvoor werd over contact order gesproken).

¹⁶⁹ Children Act 1989, afdeling 10(4)(a) en (b). Ook stiefouders waar sprake is van een formele relatie en het kind 'a child of the family' is kunnen rechtstreeks een verzoek doen en personen die al genoemd zijn in een (eerdere) order over het verblijf van het kind bij die persoon.

¹⁷⁰ Children Act 1989, afdeling 10(5)(b).

¹⁷¹ Children Act 1989, afdeling 10(f).

heid heeft om een ouder ofwel grootouder te verplichten tot omgang. In de woorden van raadsheer Thorpe LJ:

'how much the child may yearn for his company [the father]¹⁷² and the mother desire respite. A contact order is an order 'which requires the person with whom a child lives' to allow contact between the child and a named person. It is not an order requiring a named person to have contact. As Wall J said in Re M (A Minor) (Contact Conditions), orders for ... contact are permissive and not mandatory'.¹⁷³

De rechter kan ook een omgangsregeling ook zelfstandig vaststellen zonder dat een verzoek hiertoe is gedaan.¹⁷⁴ Een omgangsregeling voor een grootouder werd vastgesteld in het kader van het vaststellen van een omgangsregeling voor de donor zonder dat sprake was van een formeel verzoek (en dus verleend verlof).¹⁷⁵ In deze zaak werd in beroep de vastgestelde *order* waarbij een omgangsregeling voor de biologische donor vader die zelf wel verlof had gevraagd (ten opzichte van de ouders; een lesbisch stel) maar ook voor diens ouders vastgesteld. Volgens het gerecht in beroep had de rechter wel beter moeten motiveren waarom de omgangsregeling met de grootouders tegen de wil van de ouders werd vastgesteld (i.p.v. alleen te verwijzen naar wat de vertegenwoordiger van het kind had gesteld; namelijk dat het kind hierdoor een beter besef zou krijgen van zijn afstamming), maar dit werd niet gezien als een procedurele fout. De grootouders kregen twee contactmomenten (de vader 7) per jaar.

Vereisten voor verlof

Bij de beoordeling van een verzoek tot verlof wordt niet getoetst of omgang in het belang van het kind is (*welfare assessment*),¹⁷⁶ maar zijn de factoren benoemd in afdeling 10(9) van de Children Act 1989 van belang. Als een grootouder of een andere derde (niet-ouder) een verzoek tot verlof indient, kan de rechter het volgende in overweging nemen: de aard van het verzoek, de band van de verzoeker met het kind en het risico dat het verzoek het leven van het kind ontwricht in zodanige mate dat hij of zij daarvan schade zou oplopen. Ten aanzien van dit laatste criterium is dus vooral van belang dat verlof kan worden geweigerd als het voeren van een procedure *niet* in het belang is van het kind. De beoordeling van de 'band met het kind' houdt meer in dan de biologische band met het kind. Maar de drempel lijkt over het algemeen niet hoog.¹⁷⁷ Ook als sprake is van een jonger kind met wie er weinig contact is geweest, kan sprake zijn van 'een band'.¹⁷⁸ Verlof lijkt eerder te worden toegekend aan grootouders, dan aan andere familieleden die verder van het kind afstaan, of aan niet-familieleden.¹⁷⁹ Voor zover de zorg voor het kind bij de overheid ligt (kinderbescherming) geldt dat de rechter het plan voor de toekomst van het kind en de wensen van de ouders omtrent contact met de grootouders meeweegt in zijn oordeel.¹⁸⁰

De rechter is niet gebonden aan een toetsing van bovenstaande factoren; de factoren kunnen van belang zijn maar er kunnen ook andere factoren van belang zijn, zoals de

176 Harris-Short & Miles 2019, p. 718.

177 Murphy 2016, p. 10.

178 RE W (CONTACT APPLICATION: PROCEDURE) Family Division Wilson J 19 August 1999, [2000] 1 FLR 263. In deze zaak had de vader geweld gepleegd tegen de moeder. De grootmoeder zag de baby regelmatig totdat de vader naar de gevangenis ging. Daarna werd het contact verbroken (door moeder). De grootmoeder kreeg verlof.

179 Mitchell 2012, p. 514.

180 Children Act 1989, Afdeling 10(9)(d).

172 Toegevoegd.

173 Mitchell 2012, p. 407 met verwijzing naar [2000] 2 FLR 334 en [1994] 1 FLR 272.

174 Children Act 1989, Afdeling 10(1)(b).

175 G (A Child) (Child Arrangements Order), Re, [2018] 2 FLR 601.

kans op een geslaagd verzoek tot omgang. In feite heeft de rechter een grote beoordelingsvrijheid,¹⁸¹ maar moet de rechter de feiten beoordelen wanneer deze omstreden zijn.¹⁸²

Concluderend kan de positie van de grootouder als volgt worden omschreven:

- de grootouder heeft verlof nodig voordat een verzoek aanhangig kan worden gemaakt tenzij een uitzondering van toepassing is;
- er geldt geen presumptie dat verlof wordt verleend maar;
- grootouders krijgen eenvoudiger verlof dan andere familieleden en niet-familieleden.¹⁸³

De inhoudelijke toetsing

Als verlof is verleend kan een verzoek tot het vaststellen van een omgangsregeling worden gedaan. Er geldt geen presumptie voor het vaststellen van een omgangsregeling ten gunste van een grootouder zoals dat geldt voor ouders.¹⁸⁴ Rechter Wilson J overweegt dat het gebrek aan een presumptie op gespannen voet kan staan met art. 8 EVRM.¹⁸⁵ De omgangsregeling moet als uitgangspunt *in het belang van het kind* zijn. Als dit belang is vastgesteld (door verzoeker) dan moet de andere partij aantonen waarom dit niet

in het belang van het kind is, aldus de uitspraak van de High Court Family Division uit 1997.¹⁸⁶ Het verzoek van de grootmoeder moederszijde was door de lagere rechter afgewezen, en in beroep bevestigd, omdat er veel vijandigheid was tussen moeder en grootmoeder, aangezien de grootouder zelf niet goed voor haar dochter haar gezorgd. Bovendien moest het kind eerst wennen om bij moeder te wonen, nadat ze bij haar vader had gewoond. In die periode had grootmoeder veel contact met het kleinkind.

De rechter die een beslissing moet nemen tot het wel of niet toekennen van een omgangsregeling (*child arrangements order*) moet het volgende in acht nemen:

- het belang van het kind (*paramountcy of the child's welfare*);
- dat vertraging in het beslissingsproces het belang van het kind kan schaden;
- de 'belang van het kind' check-list (*welfare check-list*);
- het uitgangspunt van de Children Act dat de rechter geen beslissing neemt tenzij een beslissing nemen beter is voor het kind dan geen beslissing nemen (the no-order principle).¹⁸⁷

Het laatstbenoemde algemene uitgangspunt (*no-order principle*) werd in de Children Act opgenomen omdat er een tendens was om in scheidingszaken standaard een beslissing te nemen ongeacht of een zodanige beslissing nodig was. Dit werd als nadelig voor de ouder-kind relatie gezien.¹⁸⁸ Het belang van het kind heeft geen definitie in de Children Act 1989 maar in afdeling 1 zijn een aantal factoren benoemd waar de rechter

181 Halsbury's Laws of England, Children and Young Persons, Volume 9 (2017), para 323, Applications for leave to apply for section 8 orders.

182 RE F AND R (SECTION 8 ORDER: GRANDPARENT'S APPLICATION) Family Division Cazalet J 19 October 1994, [1995] 1 FLR. In deze zaak hadden partijen (de ouders en de grootmoeder) op een zitting schriftelijke toelichting gegeven op de relatie tussen de ouders, de grootmoeder en de kleinkinderen van 11, 7, 3 en 2 jaar oud. De relatie met de grootmoeder en de mate van betrokkenheid bij de kleinkinderen was omstreden. In beroep werd vastgesteld dat de lagere rechter niet kon volstaan met de beoordeling van de schriftelijke toelichting, maar het bewijs in een zitting had moeten beoordelen.

183 Mitchell 2012, p. 514.

184 A (A Minor) (Contact Application: Grandparent), Re [1995] 2 FLR 153. De presumptie ten gunste van ouders dat voortvloeit uit de rechtspraak is opgenomen in de Children Act 1989, afdeling 1(2A) met de wet Children and Families Act 2014.

185 RE W (CONTACT APPLICATION: PROCEDURE) Family Division Wilson J 19 August 1999, [2000] 1 FLR 263.

186 RE W (CONTACT: APPLICATION BY GRANDPARENT) Family Division Hollis J 8 July 1996, [1997] 1 FLR 793.

187 Children Act 1989, afdeling 1. Jarret 2017, p. 5 met verwijzing naar Herschman and McFarlane, Children Law and Practice, para B266.

188 Het is dus niet specifiek voor de beslissing over grootouder contact, zie verder Mitchell 2012, p. 37.

bijzonder aandacht voor moet hebben (*welfare check-list*). De lijst is niet alomvattend maar vormt een richtlijn voor de rechter.¹⁸⁹ Het gaat dan om:

- the ascertainable wishes and feelings of the child concerned (considered in the light of his age and understanding);
- his physical, emotional and educational needs;
- the likely effect on him of any change in his circumstances;
- his age, sex, background and any characteristics of his which the court considers relevant;
- any harm which he has suffered or is at risk of suffering;
- how capable each of his parents, and any other person in relation to whom the court considers the question to be relevant, is of meeting his needs;
- the range of powers available to the court under this Act in the proceedings in question

In de leidende uitspraak over een verzoek tot vaststelling van een omgangsregeling voor een grootmoeder van vaderszijde ging het om een kind van ongeveer 5 jaar oud. De ouders waren gescheiden toen het kind 3-4 jaar oud was. De vader had naar eigen wens geen contact met het kind. De moeder was tegen het contact met de grootmoeder (vaderszijde). Er was veel vijandigheid tussen de families. De grootmoeder werd geacht geen nauwe band met het kind te hebben. De rechter besloot geen omgang vast te stellen en dit werd in beroep bevestigd.¹⁹⁰

189 Idem.

190 A (A Minor)(Contact Application: Grandparent), Re [1995] 2 FLR 153.

Uiteindelijk is er maar één gepubliceerde uitspraak gevonden waarin een omgangsregeling voor een grootouder wordt vastgesteld met twee contact momenten per jaar en dat is de uitspraak waaraan hierboven is gerefereerd.¹⁹¹ Hier werd een omgangsregeling voor een grootouder vastgesteld in het kader van het vaststellen van een omgangsregeling voor de ouder (donor vader – lesbisch stel).

Aard van het contact

De rechter kan beslissen tot directe omgang (*spend time*) met of zonder overnachting en indirecte omgang (contact) zoals contact door brief of per telefoon¹⁹² of via videomateriaal.¹⁹³ De rechter kan ook begeleide omgang vaststellen (*supervised or supported*).¹⁹⁴

Sancties bij niet-naleving

Een verzoek tot nakoming van een omgangsbeslissing moet worden ingediend bij hetzelfde gerecht dat de beslissing heeft genomen en bij voorkeur ook bij dezelfde rechter.¹⁹⁵ Het gerecht kan een nakomingsbeslissing (*enforcement order*) geven als er geen ‘*reasonable excuse*’ bestaat voor het niet nakomen. De sanctie kan zijn: compensatie in kosten, een veroordeling tot onbetaald werk, een *family assistance order* of, in uitzonderlijke gevallen, een gevangenisstraf.¹⁹⁶ Uit onderzoek naar het afdwingen van een omgangsregeling tussen ouders blijkt dat de meest gebruikelijke benadering om omgang alsnog te bewerkstellingen is het bieden van hulp aan de ouders om het conflict

191 G (A Child) (Child Arrangements Order), Re, [2018] 2 FLR 601.

192 CHILD ARRANGEMENTS ORDERS – REGULATING CONTACT ARRANGEMENTS, para 258-266.

193 RE B (SECTION 9(14) ORDER: DURATION) [2003] EWCA Civ 1966, [2004] 1 FLR 871.

194 Idem, para 267.

195 Parts 1 and 2 of the Schedule to the President’s Allocation and Gatekeeping Guidance – Private Law, dated 22 April 2014

196 Children Act 1989 afdeling 11J.

op te lossen. Slechts in een klein deel van de zaken wordt een repressieve benadering gebruikt. Hoewel het onderzoek 205 zaken tussen ouders betrof, en er bewust aan de 11 zaken betreffende grootouders voorbij was gegaan, is het aannemelijk dat ook in deze zaken niet snel een repressieve benadering gekozen zal worden, omdat dit over het algemeen niet in het belang van het kind wordt geacht.¹⁹⁷

Wettelijk kader informatierecht

In de Children Act 1989 is geen verplichting voor de ouder tot het geven van informatie geregeld. Dit geldt zowel de niet-inwonende ouder als de grootouders. Een ouder met *parental responsibility* kan zich wenden tot derden zoals een medische hulpverlener of de school voor informatie. Een grootouder zonder *parental responsibility* kan dit niet. Er kan dus geen informatieregeling worden getroffen waarbij de ouder informatie aan de grootouder moet geven.

4.3 Noorwegen

4.3.1 De rechtspositie van grootouders

Het uitgangspunt in Noorwegen is dat de gezaghebbende ouders bepalen met wie een kind omgang heeft. Ouders hebben dus een grote mate van autonomie en grootouders hebben in beginsel geen recht op omgang met hun kleinkind. De geachte hierachter is dat het conflicten in de hand kan werken die niet in het belang zijn van het kind.¹⁹⁸ Dit is eveneens de reden waarom Noorwegen de *Convention on contact concerning children* van de Raad van Europa niet heeft ondertekend.¹⁹⁹ Noorwegen heeft wel het EVRM en het IVRK geratificeerd.

¹⁹⁷ Trinder e.a. 2013, p.1-2.

¹⁹⁸ Ot.prp. nr. 44 (1987-88); Innst. O. nr. 23 (1988-89) p. 8; Ot.prp. nr. 56 (1996-97), hoofdstuk 71.

¹⁹⁹ Backer 2008, § 45, punt 2.

De Noorse wet kent echter een aantal uitzonderingen op de hoofdregel, waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen de regeling in de Kinderwet en de regeling in de Jeugdbeschermingswet. Indien een ouder is overleden, of indien het kind geen (o.g.v. de Kinderwet) of nauwelijks (o.g.v. de Jeugdbeschermingswet) contact heeft met een ouder, dan kan een omgangsregeling tussen een grootouder en kleinkind worden vastgesteld.

Onbekend is hoe vaak een verzoek tot omgang tussen grootouders en kleinkinderen wordt ingediend. In het kader van dit onderzoek zijn verschillende rechtszaken gevonden, maar het is niet mogelijk om op basis daarvan een schatting te geven.

Naast de juridische weg, zijn er in Noorwegen andere mogelijkheden om een omgangsregeling tussen grootouders en kleinkinderen te bewerkstelligen. In de eerste plaats kunnen ouders en grootouders hierover zelf een overeenkomst sluiten. Als dit niet lukt, kunnen zij contact opnemen met het ‘familiebeschermingskantoor’ (*familievernkontor*) voor mediation. Terwijl mediation in de meeste familierechtszaken verplicht is, voordat een zaak aanhangig kan worden gemaakt bij de rechter, is dit niet het geval voor het verzoek tot omgang met een kleinkind.²⁰⁰

4.3.2 Achtergrond van de huidige regeling(en)

Zoals hierboven aangegeven zijn de mogelijkheden voor grootouders om een verzoek tot omgang te doen beperkt tot bepaalde situaties. Deze situaties zijn in twee verschillende wetten gereguleerd: de Kinderwet en de Jeugdbeschermingswet. Hieronder wordt eerst ingegaan op de Kinderwet en daarna op de Jeugdbeschermingswet.

²⁰⁰ §45 lid 3 Kinderwet.

Kinderwet

Van oudsher speelt de autonomie van ouders een belangrijke rol in het Noorse recht. Met de invoering van de Kinderwet in 1981 werd vastgehouden aan het uitgangspunt dat alleen ouders een recht hebben op omgang met hun kinderen. Familieleden en anderen met een bijzondere band met het kind konden alleen een verzoek tot omgang doen indien een van de ouders of beide ouders zijn overleden. De achterliggende gedachte van deze uitzondering is dat een kind ook in deze situatie in beginsel altijd contact moet kunnen hebben met beide kanten van de familie. De verwachting destijds was dat deze bepaling vooral van belang zou zijn voor grootouders.²⁰¹

De vraag of het omgangsrecht uitgebreid moet worden naar anderen dan ouders, is herhaaldelijk teruggekomen in de Noorse politiek.²⁰² De Noorse wetgever onderkent in deze discussie de relevantie van het contact tussen grootouders en kleinkinderen en benoemt expliciet dat het voor kinderen van belang is om hun afstamming te kennen. Grootouders vormen een 'hulpbron' voor kleinkinderen en kunnen zorgen voor een groter netwerk. Daarnaast kunnen zij tradities en kennis meegeven vanuit hun generatie en beschikken zij over andere vaardigheden dan ouders, waardoor grootouders op die manier de kinderen dingen kunnen bijbrengen die ouders niet kunnen.²⁰³ Tegelijkertijd hecht de Noorse wetgever zeer aan de autonomie van ouders.²⁰⁴ Ook is een terugkerend argument dat het loslaten van deze autonomie mogelijk kan leiden tot 'fragmen-

tatie' (verschillende omgangsmomenten met verschillende mensen), met name gezien de toenemende groei van verschillende gezinssamenstellingen.²⁰⁵ Deze fragmentatie wordt niet in het belang van het kind geacht. Bovendien zou een expliciet recht voor anderen dan ouders conflictverhogend zijn.²⁰⁶ Desalniettemin wilde het ministerie eind jaren negentig het recht van grootouders versterken. Dit is bewerkstelligd door omgang mogelijk te maken in de situatie waarin een ouder omgang is ontzegd.

In 2018 zijn Kamervragen gesteld over de mogelijkheid om het omgangsrecht van grootouders expliciet vast te leggen in de wet. Momenteel wordt de huidige Kinderwet in zijn geheel onderzocht in het licht van de mensenrechtenverdragen, waarbij het omgangsrecht van grootouders een van kernonderwerpen zal zijn.²⁰⁷ In 2020 zal naar verwachting het onderzoek worden afgerond.

Jeugdbeschermingswet

De Noorse wet kent een specifieke regeling voor de situatie waarin het kind uithuisgeplaatst is. Voorheen luidde het artikel in de Jeugdbeschermingswet dat de autoriteit, verantwoordelijk voor de uithuisplaatsing, een omgangsrecht kan vaststellen voor anderen dan ouders. Deze bepaling was dus zeer ruim geformuleerd, maar door een wetswijziging in 2006 is de kring van omgangsgerechtigden sterk ingeperkt.²⁰⁸ Op basis van het huidige artikel 4-19 lid 3 Jeugdbeschermingswet kunnen, naast ouders, personen die de zorg voor een kind hebben gehad om een omgangsregeling verzoeken, bijvoorbeeld stiefouders of grootouders.²⁰⁹ Daarnaast kunnen bloedverwanten, of

201 NOU 1977:35, p. 132.

202 Ot. prp. nr. 44 (1987-88), hoofdstuk 7.2. In eerste instantie in 1987 toen de kinderombudsman de regering verzocht om een uitbreiding van het omgangsrecht te overwegen. Dit verzoek kwam niet direct voort uit de 'grootouderproblematiek', maar vanuit sociale ouders, zoals stiefouders, die een tijd voor stiefkinderen hadden gezorgd, maar deze kinderen door een scheiding niet meer zagen. Tijdens de wetsvoorbereidingen voor een herziening van de Kinderwet in 1996-97 is expliciet aandacht besteed aan het omgangsrecht van grootouders, omdat met name deze groep van zich liet horen.

203 Vrijvertaald: Ot.prp. nr. 56 (1996-97), hoofdstuk 71.4.

204 Ot. prp. nr. 44 (1987-88), hoofdstuk 7.2; Ot.prp. nr. 56 (1996-97), hoofdstuk 71.4.

205 Ot. prp. nr. 44 (1987-88), hoofdstuk 7.2; Ot.prp. nr. 56 (1996-97), hoofdstuk 71.4.

206 Ot. prp. nr. 44 (1987-88), hoofdstuk 7.2; Ot.prp. nr. 56 (1996-97), hoofdstuk 71.4.

207 Dokument nr. 15:1703 (2017-2018), Skriftlig spørsmål fra Åslaug Sem-Jacobsen (Sp) til barne- og likestillingsministeren, 5 juni 2018.

208 Zie Ot.prp.nr76 (2005-2006).

209 Fylkesnemnda for sosiale saker Telemark, 14 maart 2007, FNV-2006-116-TEL.

anderen die een nauwe band hebben met het kind, een verzoek tot omgang doen (art. 4-19 lid 4 Jeugdbeschermingswet) indien een of beide ouders zijn overleden, of indien een of beide ouders een zeer beperkt omgangsrecht hebben.

In 2016 is de huidige Jeugdbeschermingswet onderzocht door een onafhankelijke, door de overheid aangestelde, commissie.²¹⁰ Het omgangsrecht van ouders en anderen is uitvoerig besproken.²¹¹ De huidige voorwaarden zijn zo strikt geformuleerd, dat het in de praktijk nauwelijks mogelijk is voor bloedverwanten, bijvoorbeeld grootouders, om een verzoek tot omgang te kunnen doen. De commissie is van mening dat de huidige regeling moet worden aangepast. In de eerste plaats moet het recht van kinderen op *contact* met hun ouders, broers en zussen en anderen met een nauwe band, worden vastgelegd (art. 37 Jeugdbeschermingswet nieuw). De bepaling, zoals voorgesteld, zou het recht van het kind op contact als uitgangspunt nemen en daarmee meer in lijn zijn met het recht op *family life*, als neergelegd in het internationale recht en de Noorse grondwet.

De commissie licht toe dat het afhankelijk is van de omstandigheden van het geval, of sprake is van een nauwe band. Zij benadrukt dat nauwe bloedverwanten hieronder vallen, ook indien er voor de uithuisplaatsing niet veel contact was. Als voorbeeld wordt genoemd dat een grootouder die voor de uithuisplaatsing weinig contact had, toch gezien kan worden als iemand met een nauwe band. Daarnaast benadrukt de commissie dat onder 'contact' zowel omgang als indirect contact (via de telefoon of andere communicatiemiddelen) kan worden verstaan. Volgens de commissie hebben andere vormen van contact enorm aan belang gewonnen, en zou de wet hierop moeten anticiperen. Op grond van de voorgestelde wet, zouden de jeugdbeschermingsinstanties het recht van kinderen op contact met anderen dan hun ouders kunnen beperken. Tegen een

dergelijke beslissing kan bezwaar gemaakt worden, waarbij grootouders een iets sterkere positie zouden krijgen dan andere personen met een nauwe band (art. 39 Jeugdbeschermingswet nieuw).

4.3.3 Wettelijk kader omgangsrecht

Evenals in de vorige paragraaf wordt in deze paragraaf een onderscheid gemaakt tussen de Kinderwet en de Jeugdbeschermingswet.

Kinderwet

De Kinderwet geeft grootouders, onder bepaalde voorwaarden, een mogelijkheid om een verzoek tot omgang in te dienen, maar zij hebben geen recht op omgang. Een dergelijk verzoek kan als zelfstandig verzoek worden ingediend bij de rechter of als nevenverzoek in een gezagszaak.

In de eerste plaats heeft een grootouder de mogelijkheid om omgang te verzoeken, indien een van beide ouders of beide ouders zijn overleden (§45 lid 1 Kinderwet). Het is niet mogelijk om deze bepaling analoog toe te passen bijvoorbeeld op de situatie waarin een ouder (te) ziek is en daardoor niet voor het kind kan zorgen.²¹²

In de tweede plaats kan een ouder omgang verzoeken voor grootouders, indien deze ouder zelf omgang is geweigerd (§45 lid 2 Kinderwet). Het omgangsrecht van een ouder wordt ontzegd als omgang niet in het belang van het kind is (§ 43 lid 1 Kinderwet). Aangezien omgang met een ouder in beginsel in het belang van het kind wordt geacht, dienen zwaarwegende gronden te worden aangetoond, en is van ontzegging slechts sprake in uitzonderlijke gevallen.²¹³ Indien in een dergelijke situatie wel omgang met

210 NOU 2016:16.

211 NOU 2016:16, p. 178 ev.

212 Backer 2008, § 45, punt 2.

213 Lødrup & Sverdrup 2016, p. 407-408.

een grootouder wordt toegezegd, zal een belangrijke voorwaarde zijn dat er tijdens de omgang met de grootouder geen contact zal zijn met de ouder van het kind.

Wie kan een verzoek indienen?

In de situatie waarin een of beide ouders zijn overleden kunnen in de eerste plaats bloedverwanten (*slektningen*) een verzoek tot omgang indienen. Dit betekent dat (juridische) grootouders deze mogelijkheid hebben. Daarnaast kunnen in deze situatie anderen dan bloedverwanten, die een nauwe band hebben met het kind, een verzoek indienen. Dus ook niet-juridische grootouders, zoals een 'stiefgrootouder' vallen hieronder.

Deze situatie moet onderscheiden worden van de situatie waarin de ouders nog leven, maar waarin een van de ouders de omgang met het kind is ontzegd. Slechts de ouder die om omgang verzoekt, kan 'subsidiar' een verzoek indienen voor zijn of haar eigen ouders (de grootouders dus), voor het geval de rechter het verzoek tot omgang aan de ouder is ontzegd. De grootouder zelf heeft dus geen formele rechtsingang in dat geval.

Aangezien kinderen niet procesbekwaam zijn, hebben zij geen mogelijkheid om een verzoek tot omgang in te dienen.

Ontvankelijkheidsvereisten

Zoals reeds aangegeven hebben bloedverwanten en anderen met een nauwe band een recht op omgang, indien een of beide ouders zijn overleden. In de literatuur is de vraag opgeworpen of het vereiste van 'een nauwe band' ook van toepassing is op bloedverwanten.²¹⁴ Hoewel dit zou kunnen worden afgeleid uit de wetsgeschiedenis,²¹⁵ is dit volgens Backer niet het geval.²¹⁶ Sandberg benadrukt dat de vraag of er sprake is van een

band tussen de (juridische) grootouders misschien niet noodzakelijk is in het kader van de ontvankelijkheid, maar wel van belang is in het kader van de inhoudelijke toetsing (zie hierna).²¹⁷

Opvallend is dat wordt uitgegaan van de band die de verzoeker heeft met het kind, en niet van de band die het kind heeft met de verzoeker. Backer is van mening dat dit niet strookt met het 'belang van het kind-principe' (§48 lid 1 Kinderwet). Hij pleit er daarom voor om ook de band van het kind met de verzoeker mee te nemen in de beoordeling.²¹⁸

In het geval een van beide ouders omgang is ontzegd, kan alleen een ouder voor zijn of haar ouders een verzoek indienen. Ten aanzien van de ontvankelijkheid is slechts een wettelijke afstamming vereist, en hoeft geen nauwe band te worden aangetoond.

De inhoudelijke toetsing

Indien de ontvankelijkheid van de grootouders vast staat, wordt omgang slechts toegewezen indien dit in het belang van het kind is (art. 48 Kinderwet). Hoe sterker de band, hoe meer het in het belang van het kind wordt geacht. Niettemin betekent een zeer nauwe band met het kind niet dat een grootouder 'recht' heeft omgang. Afhankelijk van de omstandigheden zal beoordeeld moeten worden of omgang ook in het belang van het kind is. Daarbij is onder andere van belang hoe de relatie is tussen degene die

214 Backer 2008, § 45, punt 2.

215 NOU 1977:35 p. 132.

216 Backer 2008, § 45, punt 2.

217 Sandberg [2019], §45, 133.

218 Backer 2008, § 45, punt 2. Daarbij speelt tevens de leeftijd van het kind een rol. Indien het om een heel jong kind gaat bijvoorbeeld, is waarschijnlijk nog geen sprake van een band van het kind met de verzoeker.

om omgang verzoekt en degene die de zorg draagt voor het kind.²¹⁹ Voorkomen moet worden dat het kind in een loyaliteitsconflict komt.²²⁰

Jeugdbeschermingswet

Indien jeugdzorg in beeld komt en de zorg voor een kind overneemt, is het niet meer aan de ouders, maar aan jeugdzorg om te bepalen met wie het kind omgang heeft. Tegen een beslissing van jeugdzorg staat een beroep open bij een administratieve instantie (*Fylkesnemnda*).

Op grond van artikel 4-19 lid 4 Jeugdbeschermingswet kan een bloedverwant of degene met wie het kind een nauwe band heeft de administratieve autoriteit voor jeugdbeschermingszaken (*fylkesnemnda*) verzoeken om een omgangsregeling, indien:

1. een ouder is overleden of beide ouders zijn overleden²²¹
2. de administratieve autoriteit voor jeugdbeschermingszaken heeft vastgesteld dat een of beide ouders zeer beperkt of geen²²² omgang zal hebben.²²³

Deze bepaling heeft overeenkomsten met de bepaling uit de Kinderwet, maar verschilt op een aantal punten. Het voornaamste verschil is gelegen in sub b, op grond waarvan grootouders een mogelijkheid hebben tot omgang, als de ouder zelf een zeer beperkt recht op omgang heeft. Op grond van de Kinderwet is dit beperkt tot de situatie waarin de ouder helemaal geen omgang heeft.

Hoewel deze bepaling iets ruimer geformuleerd is dan in de Kinderwet, blijven de mogelijkheden om een verzoek tot omgang in te dienen zeer beperkt. Grootouders die niet aan deze voorwaarden voldoen, maar wel op vrijwillige basis de zorg voor een kleinkind hebben gedragen, kunnen op grond van art. 4-19 lid 3 een verzoek tot omgang doen.²²⁴

Ontvankelijkheidsvereisten

Evenals onder de Kinderwet kunnen bloedverwanten, dus een (juridische) grootouder, en anderen dan bloedverwanten (stiefgrootouders bijvoorbeeld) een verzoek tot omgang indienen. De wetgever heeft er in deze zaken echter voor gekozen om niet de band van de verzoeker met het kind, maar de band van het kind met de verzoeker centraal te stellen. Bovendien blijkt uit de jurisprudentie, dat niet alleen anderen, zoals op grond van de Kinderwet, maar ook bloedverwanten een nauwe band moeten aantonen.²²⁵ Of hiervan sprake is dient echter een eenvoudige en objectieve toets te zijn.²²⁶ Hieruit kan worden afgeleid dat de drempel voor het aantonen van een nauwe band niet erg hoog ligt.²²⁷ Bij de inhoudelijke toetsing (zie hierna) kan vervolgens nader onderzocht worden hoe de band tussen de grootouder en het kleinkind is en wat dit betekent voor het al dan niet toekennen van een omgangsregeling.

Een vraag die veelvuldig terugkomt in de literatuur en de jurisprudentie is: wanneer is sprake van een 'zeer beperkte' omgangsregeling tussen een ouder en een kind. Uit de wetsgeschiedenis blijkt dat dit zou gaan om 'een paar keer per jaar'.²²⁸ Het hoogste

219 Borgarting lagmannsrett 4 oktober 2007, LB-2006-168284. In deze zaak ging het niet om een grootouder, maar om de ooms van het kind.

220 Borgarting lagmannsrett 23 oktober 2015, LB-2015-7263.

221 Zie Fylkesnemnda for sosiale saker Hordaland/Sogn og 24 november 2005, FNV-2005-175-HSF

222 Fylkesnemnda for barnevern og sosiale saker Nordland 14 oktober 2016, FNV-2016-2962-NOR

223 Zie ook Hålogaland lagmannsrett 22 juni 2015, LH-2014-164444. De moeder had al 9 maanden geen contact gehad en het was onzeker wanneer het volgende contact zou plaatsvinden.

224 Fylkesnemnda for barnevern og sosiale saker Oslo og Akershus 14 september 2018, FNV-2018-187-OSL; Fylkesnemnda for barnevern og sosiale saker Nordland 1 maart 2012, FNV-2011-257-NOR. In deze laatste zaak waren de grootmoeder en haar partner niet ontvankelijk, omdat de zorg van 8 maanden had plaatsgevonden in het gedwongen kader.

225 HR-2014-1392-U - Rt-2014-699.

226 Rt. 2011 s. 1601.

227 Zie ook HR-2014-1392-U - Rt-2014-699.

228 Ot. Prp. Nr. 76 (2005-2006), p. 45.

gerechtshof oordeelde in 2011 dat een omgangsregeling van drie keer per jaar 2 uur 'zeer beperkt' is.²²⁹ Echter, in 2015 oordeelde het hoogste gerechtshof dat een regeling tussen een moeder en haar kinderen van vier keer per jaar drie uur omgang niet 'zeer beperkt' is.²³⁰ De grens lijkt dus te liggen bij een omgangsregeling van drie keer per jaar.²³¹ Met andere woorden, een grootouder kan alleen dan een verzoek tot omgang indienen, als de eigen ouder drie keer, of minder, per jaar omgang heeft met het kind.

De inhoudelijke toetsing en omvang van de omgang

Op het moment dat de ontvankelijkheid van de grootouder vaststaat, kan omgang worden toegekend indien dit in het belang van het kind is. Hierbij wordt een parallel getrokken met de voorwaarden voor het recht op omgang tussen kinderen en ouders (art. 4-19 lid 1 Jeugdbeschermingswet).²³² Van belang daarbij is of de omgang de ontwikkeling van het kind bevordert of belemmert, hoe de band tussen de grootouder en het kleinkind is en hoe groot het verlies voor het kind zal zijn, indien omgang niet wordt toegekend.²³³ Daarbij wordt bijvoorbeeld gekeken naar de 'kwaliteit' van de band tussen de grootouder en het kleinkind en de betekenis van het tijdsverloop.²³⁴ Uit de wetsgeschiedenis blijkt tegelijkertijd dat een omgangsregeling tussen grootouders en kleinkinderen niet ten koste mag gaan van de mogelijkheden tussen biologische ouders en hun kinderen om omgang te hebben.²³⁵

229 Rt. 2011 s. 1601.

230 HR 4 mei 2015, 2015-00964-A, sak nr. 2014/1964, Rt. 2015 s. 467.

231 Ofstad & Skar 2016, p. 198.

232 Ot.prp.nr.76 (2005-2006), p. 126.

233 Haugli & Havik 2010, p. 135.

234 Rt. 2011 s. 1601.

235 Ot.prp.nr.76 (2005-2006), p. 45.

In totaal zijn er vier uitspraken gevonden waarin een omgangsregeling in het kader van uithuisplaatsing werd uitsproken. Dit aantal zegt niets over het totaal aantal zaken, en geeft een beperkt inzicht in de omvang van de opgelegde omgangsregelingen. In de vier genoemde uitspraken varieerde de omvang van de omgang van maximaal 6 en minimaal 2 keer per jaar een aantal uur.²³⁶

Wettelijk kader informatierecht

Het recht op informatie over het kleinkind is voorbehouden aan ouders (§ 47 Kinderwet). Grootouders hebben dit recht niet, ook niet indien zij wel een omgangsregeling hebben op grond van § 45 Kinderwet. In de praktijk kan het echter wel van belang zijn dat grootouders informatie krijgen.²³⁷

4.4 Rechtsvergelijking

Uit bovenstaande landelijke regelingen blijkt dat het omgangsrecht van grootouders in alle vier de landen aandacht heeft gekregen de afgelopen jaren. Het heeft geleid tot politieke discussies, waarbij alleen in België de wetgever is overgegaan tot een expliciet recht van grootouders op omgang. De proactieve houding van België blijkt eveneens uit het feit dat dit land als enige van de betrokken landen de *Convention on contact concerning children* heeft getekend. De onderzochte landen zijn wel alle vier gebonden aan het IVRK en EVRM. Toch wordt er een verschillende invulling gegeven aan het recht van grootouders op omgang met hun kleinkinderen.

236 Fylkesnemnda for sosiale saker Hordaland/Sogn og 24 november 2005, FNV-2005-175-HSF; 6 keer 4 uur per jaar; Fylkesnemnda for sosiale saker Telemark, 14 maart 2007, FNV-2006-116-TEL; 4 keer 3 uur per jaar; Fylkesnemnda for barnevern og sosiale saker Nordland 14 oktober 2016, FNV-2016-2962-NOR; 2 keer per jaar 2 uur. Fylkesnemnda for barnevern og sosiale saker Oslo og Akershus 14 september 2018, FNV-2018-187-OSL; twee keer per jaar 3 uur.

237 Backer 2008, p. 418.

4.4.1 Achtergronden van de huidige regelingen

In Nederland, Engeland & Wales en Noorwegen hebben grootouders geen expliciet recht op omgang met hun kleinkinderen op grond van hun juridische en/of biologische afstamming. In alle drie de landen hebben de grootouders wel mogelijkheden om een omgangsregeling vast te laten stellen door een rechter, maar deze mogelijkheden kennen verschillende beperkingen. Zowel in Nederland als in Engeland ligt de nadruk in de achterliggende argumentatie sterk op de dejuridisering van het conflict. Ook in Noorwegen wordt dit als een belangrijk argument gezien, al lijkt het voornaamste uitgangspunt van de Noorse wetgever dat het binnen het gezagsrecht (de autonomie) van de ouders valt, om te bepalen met wie het kind omgang heeft.

Niet alleen de achterliggende gedachte verschilt tussen Nederland en Engeland enerzijds en Noorwegen anderzijds, maar ook de beperkingen verschillen. Terwijl de rechtspositie van grootouders in Nederland en Engeland met name afhankelijk is van de band tussen de grootouders en het kleinkind, los van de achterliggende problematiek/oorzaken voor het ontbreken van contact, is de rechtspositie van grootouders in Noorwegen tevens afhankelijk van de situatie (afhankelijk van oorzaken voor het ontbreken van het contact). Een grootouder kan in Noorwegen slechts een verzoek doen, indien een of beide ouders zijn overleden of indien het kind van de grootouder geen (tot nauwelijks in geval er sprake is van een uithuisplaatsing) contact heeft met het kind. Het doel van de omgangsregeling is duidelijk gericht op de identiteitsontwikkeling van het kind, namelijk om contact te hebben met beide kanten van de familie.

Van de onderzochte landen is België dus het enige land waarin het recht van grootouders expliciet in de wet is opgenomen. Het uitgangspunt is dat omgang met een grootouder in het belang is van het kind.

4.4.2 De wettelijke regelingen

In het navolgende worden de wettelijke regelingen met elkaar vergeleken. Daarbij wordt ingegaan op de vraag wie een verzoek kunnen indienen, wat de ontvankelijkheidseisen zijn en hoe de inhoudelijke toetsing plaatsvindt.

Juridische grootouders

Zoals hiervoor reeds genoemd is België het enige land waarin het zijn van juridisch grootouder voldoende is om een verzoek tot vaststelling van een omgangsregeling te kunnen indienen. De enige aanvullende voorwaarde die wordt gesteld is dat er geen mondelinge of schriftelijke omgangsregeling is. Hoewel in Noorwegen beargumenteerd wordt dat, op grond van de Kinderwet, wettelijke grootouders evenmin een nauwe band hoeven aan te tonen, is de situatie waarin wettelijke grootouders dit verzoek kunnen doen beperkt tot de situatie waarin een of beide ouders zijn overleden of de ouder van het kind (het kind van de grootouders) omgang is ontzegd. De positie van de juridische grootouder is in België dus veel sterker dan in Noorwegen, omdat er geen verdere restricties zijn.

In Engeland, Nederland en Noorwegen (in jeugdbeschermingszaken) dienen grootouders eerst aan te tonen dat ze ontvankelijk zijn (voordat het verzoek inhoudelijk behandeld wordt). In Engeland moeten grootouders ook nog eerst verlof aanvragen, alvorens zij een verzoek kunnen doen. Deze drempel is opgeworpen om 'hopeloze en ergerlijke' verzoeken te voorkomen. Een band tussen de grootouder en het kleinkind lijkt echter snel te worden aangenomen. Ook in Noorwegen wordt eerst getoetst of een grootouder ontvankelijk is, namelijk door te beoordelen of sprake is van een nauwe band tussen de grootouders en de kleinkinderen. Hierbij dient sprake te zijn van een objectieve en eenvoudige toetsing, waardoor een nauwe band snel wordt aangenomen. Zowel in Engeland als in Noorwegen speelt de intensiteit van de band tussen grootouders en kleinkinderen een grote rol bij de inhoudelijke beoordeling.

In tegenstelling tot Engeland en Noorwegen lijkt de drempel in Nederland, om ontvanke-lijk verklaard te worden en tot de inhoudelijke beoordeling van het verzoek over te kunnen gaan, over het algemeen hoger te liggen. In Nederland dienen grootouders immers aan te tonen dat er sprake is geweest van ‘meer dan gebruikelijk contact’, dus van samenwoning, regelmatige verzorging en opvoeding of een structurele oppasregeling. Een enkele zaak vormt hierop een uitzondering.

Sociale grootouders

In alle vier de landen hebben sociale grootouder, ofwel niet-juridische grootouders, een mogelijkheid om een verzoek tot vaststelling van een omgangsregeling te verzoeken, waarbij gebruik wordt gemaakt van open normen: niet-juridische grootouders dienen een (affectieve/nauwe) band aan te tonen met de kleinkinderen. In Engeland, Nederland en Noorwegen (in geval van uithuisplaatsing) zijn de criteria voor niet-juridische en juridische grootouders hetzelfde. Opgemerkt dient te worden dat in Noorwegen, anders dan in Engeland en Nederland, de grootouders een dergelijk verzoek slechts kunnen doen in uitzonderlijke situaties (namelijk in geval er geen tot nauwelijks contact meer is met de ouders, ofwel omdat een of beide ouders zijn overleden, ofwel omdat omgang is beperkt/ontzegd).

In België dienen sociale grootouders, dus anders dan juridische grootouders, een band aan te tonen. Hiervan is in ieder geval sprake als de grootouders een tijd voor het klein-kind gezorgd hebben. Dit geldt niet voor de oorspronkelijk juridische grootouders van een kind dat door middel van sterke adoptie tot een andere (juridische) familie behoort; ook al zijn ze geen juridische grootouders meer, er is nog wel een wettelijk recht op omgang en een affectieve band hoeft niet te worden aangetoond.

(Klein)kinderen

Nederland neemt een bijzondere plaats in als het gaat om de rechtspositie van het kind in dit soort zaken, aangezien zij het enige land is waarin kinderen een (informele) recht-singang hebben, waarbij zij een verzoek tot vaststelling van een omgangsregeling met hun grootouder(s) kunnen doen.

Inhoudelijke toetsing

In alle vier de landen is de vraag of het recht op omgang wordt toegekend afhankelijk van het belang van het kind. Het vertrekpunt wat betreft het belang van het kind kan echter verschillen.

In België en Nederland gaat de wetgever er vanuit dat omgang tussen grootouders en kleinkinderen in beginsel in het belang is van het kind en omgang om die reden alleen wordt ontzegd indien dit ‘in strijd is met de zwaarwegende belangen van het kind’ (Nederland) of ‘de uitoefening van het recht ingaat tegen het belang van het kind’ (België). In Nederland is het toetsingskader om omgang te ontzeggen voor grootouders en biologische ouders hetzelfde. Met andere woorden, op het moment dat de ontvan-ke-lijkheid van een biologische ouder of van een grootouder vaststaat, zijn de gronden om omgang te ontzeggen voor beide categorieën hetzelfde. Dit is opmerkelijk gezien de jurisprudentie van het EHRM, waarin duidelijk naar voren komt dat het recht van (biologische) ouders sterker is dan dat van grootouders.²³⁸ Hierbij dient te worden opgemerkt dat de Nederlandse jurisprudentie uitwijst dat de drempel om aan te tonen dat het niet in het belang van het kind is, niet hoog lijkt te zijn. In Engeland en Noor-wegen is het uitgangspunt dat grootouders moeten aantonen dat omgang in het belang is van kinderen. De bewijslast ligt dus bij de grootouders.

²³⁸ Dit vormt eveneens het uitgangspunt in de Convention on contact concerning children.

Omgang, naleving en informatie

In alle vier de landen kan door de rechter zowel contact (bijv. via de telefoon of e-mail) als omgang worden opgelegd tussen grootouders en kleinkinderen. Uit de beperkte beschikbare jurisprudentie blijkt dat de vastgestelde regelingen beperkt zijn tot enkele keren, enkele uren per jaar.

Een vastgestelde contact/omgangsregeling kan in alle vier de onderzochte landen worden afgedwongen. Hiervoor staan geen bijzondere middelen open, maar de algemene dwangmiddelen, zoals een dwangsom, lijfsdwang en de sterke arm.

In geen van de onderzochte landen is voor grootouders een wettelijk recht op informatie neergelegd. De bepalingen omtrent het recht op informatie zijn voorbehouden aan ouders (zonder) gezag. Voor zover te achterhalen, wordt hier alleen in de Nederlandse rechtspraak een uitzondering op gemaakt.

5 Conclusie

Het doel van dit onderzoek is om inzicht te bieden in de wijze waarop huidige en toekomstige (juridische) instrumenten eraan kunnen bijdragen dat in het belang van het kind omgang tussen kleinkinderen en grootouders plaatsvindt. De volgende hoofdvragen staan daarbij centraal: wat zijn oorzaken voor het ontbreken van omgang, welke juridische en niet juridische middelen zijn er om omgang te herstellen of om omgang te initiëren en wat kan bijdragen aan een in het belang van het kind verbeterde omgang? Hieronder volgen de conclusies van ons onderzoek.

In de eerste paragraaf staan we stil bij de eerste hoofdvraag, namelijk wat de oorzaken zijn van het ontbreken van contact tussen grootouders en hun kleinkinderen en wat de gevolgen zijn. De betekenis van 'in het belang van het kind' komt er mede uit naar voren. De tweede hoofdvraag wordt beantwoord in de tweede en derde paragraaf en gaat respectievelijk om de niet- juridische mogelijkheden en juridische mogelijkheden. Tot slot concluderen we wat kan bijdragen aan een in het belang van het kind verbeterde omgang, waarmee de derde hoofdvraag wordt beantwoord.

5.1 Achtergrond positie grootouders en omgang

5.1.1 De oorzaken van het ontbreken van contact

Er komen verschillende oorzaken naar voren die ten grondslag liggen aan het ongewild gebrek aan contact met het kleinkind. In de eerste plaats kan er een conflict met (een van) de ouders zijn, al dan niet na een scheiding van de ouders of van de grootouders. Ook een conflict na het overlijden van een van de ouders kan een oorzaak zijn voor het ontbreken van contact. Daarnaast kan de intensivering van de (afhankelijkheids)relaties en het grotere beroep dat wordt gedaan op grootouders om op hun kleinkinderen te passen leiden tot conflicten, zo komt uit literatuur en ons onderzoek naar voren. Hierbij kunnen bijvoorbeeld meningsverschillen over opvoeding of religie een rol spelen.

Naast conflicten tussen grootouders en hun (schoon)kinderen kunnen tevens problemen ontstaan indien het kind uithuisgeplaatst is. Deze situaties onderscheiden zich in zoverre van elkaar, in ieder geval in Nederland, dat bij een uithuisplaatsing professionals in beeld zijn die beslissingen kunnen nemen over het contact dat het kind heeft met anderen, waaronder grootouders. Daarbij staat meestal contact(herstel) met de ouders voorop, en bestaat de zorg dat contactregelingen met anderen, waarbij het kind bijvoorbeeld fysieke omgang heeft met de grootouders, belastend kan zijn voor het kind. Er is niet altijd voldoende oog voor het mogelijk protectieve karakter van omgang met grootouders, zo wordt door experts naar voren gebracht. Contactverlies is niet noodzakelijkerwijs het gevolg van een conflict. Ook andere omstandigheden kunnen hieraan ten grondslag liggen, bijvoorbeeld een verhuizing naar het buitenland, waardoor er sprake is van verwijdering.

5.1.2 Gevolgen

Over de consequenties van contactverlies voor kinderen weten we vanuit de literatuur opvallend genoeg erg weinig. Uit de onderzochte literatuur komt naar voren dat omgang tussen grootouders en kleinkinderen met name van belang kan zijn, als sprake is van problematische opvoedomstandigheden en de grootouders een hechte band hadden met de kleinkinderen. Het (plotseling) doorbreken van het contact met de grootouders kan dan negatieve gevolgen hebben voor het kind door het wegvallen van een protectieve factor.

Op basis van de interviews met experts kan een onderscheid worden gemaakt tussen situaties waarin het ontbreken van contact een gemis is en situaties waarin dit minder het geval is. De leeftijd van kinderen is hierin van belang: jonge kinderen zouden zich minder bewust zijn van de afwezigheid van grootouders. Maar ook de intensiteit van het contact voorafgaande aan de breuk is van belang: bij veel contact tussen grootouders en kleinkinderen kan een breuk een groot gemis veroorzaken. Verder wordt aangegeven dat afwezigheid van grootouders niet per se negatieve gevolgen heeft als er voldoende vervangende mensen (in de familie) zijn.

Continuering van omgang met grootouders kan in het belang van het kind zijn bij een vertrouwensband, of als grootouders een protectieve factor zijn in geval kinderen opgroeien in een problematische opvoedsituatie.

De meeste literatuur over de gevolgen van contactbreuk is gericht op gevolgen voor grootouders. Het ongewild verlies van contact met de kleinkinderen kan emotioneel erg aangrijpend zijn voor de grootouders (Drew & Silverstein, 2007). Uit de interviews blijkt dat het ontbreken van contact met kleinkinderen grote psychische druk kan opleveren, zeker wanneer grootouders niet goed begrijpen waarom hen het contact met hun kleinkinderen wordt ontzegd door hun (schoon)kind. Daarnaast brengt contactbreuk ook problemen in de sociale sfeer met zich mee, aangezien grootouders zich schamen om met anderen over de problematiek met (schoon)kinderen en in het verlengde daarvan gebrek aan contact met de kleinkinderen te praten.

5.2 Niet-juridische mogelijkheden

De drempel om juridische stappen te nemen is voor grootouders hoog, zo blijkt uit de empirische studie. Het komt voor dat grootouders dit overwegen te doen maar er uiteindelijk toch vanaf zien. Ook grootouders die wel juridische stappen nemen, wachten lang tot zij daadwerkelijk de juridische procedure starten. Grootouders achten juridisering belastend voor het kleinkind, of maken de inschatting dat procederen weinig zal opleveren omdat de rechtspositie van grootouders zwak is. Er is volgens grootouders meer nodig dan aanpassing van de wetgeving om de positie van grootouders te versterken. Ook de geïnterviewde experts zien nadelen aan het versterken van de juridische positie van grootouders en benadrukken het belang van niet-juridische stappen.

Niet-juridische activiteiten na een contactbreuk zijn gericht op het herstellen van het contact of op het zien van de kleinkinderen binnen de beperkte mogelijkheden die er zijn. Stappen gericht op contactherstel zijn bijvoorbeeld kaartjes en brieven sturen naar

het kleinkind, een gesprek (trachten te) voeren met het kind of schoonkind en, indien dat niet lukt, bemiddeling door familie, vrienden, kennissen of een deskundige. Ook wordt contact gezocht door grootouders met hulpverleningsinstanties als jeugdzorg/ Veilig Thuis, maatschappelijk werk en de huisarts om hen om advies te vragen over hoe zij weer in contact kunnen komen en een rol kunnen spelen in de zorg voor het kleinkind. Bemiddeling door professionele mediators is eveneens een mogelijkheid.

De genoemde mogelijkheden die grootouders tot hun beschikking hebben zijn beperkt. Grootouders achten het van belang dat de maatschappelijke positie van grootouders die met deze problematiek te maken hebben versterkt wordt, niet zozeer in juridische zin, maar vooral maatschappelijk. Dit kan door voorlichting, erkenning van de verschillende oorzaken van geen contact met kleinkinderen (niet alleen in gevallen van echtscheidingen) zodat er gedifferentieerde instrumenten worden ontwikkeld en trajecten komen die passen bij de verschillende oorzaken. Meer bekendheid draagt bij aan het doorbreken van het taboe en kan de schaamte bij grootouders verminderen. Maatschappelijke aandacht voor de problematiek kan er ook aan bijdragen dat kleinkinderen, wanneer zij volwassen zijn, zelf weer contact opnemen met grootouders. Ook zouden er volgens grootouders initiatieven kunnen komen die kleinkinderen en grootouders weer met elkaar in contact brengen en plekken waar ze elkaar op neutraal terrein kunnen zien.

5.3 De juridische (on)mogelijkheden

Het internationale recht dat een belangrijk internationaal kader vormt voor de Nederlandse overheid wordt met name gevormd door het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind (IVRK) en het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM), waarin het recht op bescherming van het familie- en privéleven (*family life*) is neergelegd. Uit de jurisprudentie van het Europese Hof van de Rechten van de Mens

(EHRM) volgt dat het recht op *family life*, zoals vastgelegd in art. 8 EVRM, mede de relatie tussen grootouders en kleinkinderen betreft indien er sprake is van een nauwe band. Een puur wettelijke of biologische afstamming is niet voldoende om *family life* aan te nemen. Een nauwe band kan ontstaan door inwoning, maar ook regelmatig contact kan voldoende zijn. De verplichting van staten die partij zijn van het EVRM om het recht op *family life* tussen grootouders en kleinkinderen te waarborgen is minder sterk dan de verplichting die staten hebben jegens ouders. Met andere woorden, staten hebben een grotere inspanningsverplichting als het gaat om het bewerkstelligen van het contact tussen kinderen en ouders, dan het contact tussen kleinkinderen en grootouders. Desalniettemin dienen staten ervoor te zorgen dat grootouders en kleinkinderen contact kunnen hebben zodat zij een 'normale' grootouder-kleinkind relatie kunnen onderhouden, tenzij dit niet in het belang van het kind wordt geacht.²³⁹

Hoewel zowel experts als grootouders niet snel tot juridische stappen zullen besluiten, wordt het wel van belang geacht aandacht te besteden aan de juridische positie van grootouders en te onderzoeken of de positie kan worden versterkt. In Nederland is het recht van grootouders op omgang met hun kleinkinderen neergelegd in Boek 1 Burgerlijk Wetboek (BW). Hoewel niet expliciet in de wet is opgenomen dat 'grootouders' een recht op omgang hebben, heeft een kind recht op omgang met 'degene die in een nauwe persoonlijke betrekking tot hem staat' (artikel 1:377a BW). In de juridische literatuur wordt aangenomen dat dit niet slechts het recht van een kind is, maar ook het recht van degene die in een nauwe persoonlijke betrekking tot het kind staat.

Als grootouders via het recht contact met hun kleinkinderen willen afdwingen, zijn twee stappen van belang. De eerste stap betreft de ontvankelijkheid: welke eisen kunnen worden gesteld om een verzoek tot contact te kunnen indienen? De tweede stap betreft

de inhoudelijke beoordeling van het verzoek, nadat is vastgesteld dat de verzoeker ontvankelijk is om een verzoek in te dienen. In Nederland moeten grootouders die een verzoek tot het vaststellen van een omgangsregeling indienen, eerst aantonen dat zij ontvankelijk zijn in hun verzoek door te bewijzen dat er een nauwe persoonlijke betrekking bestaat. Staat de ontvankelijkheid vast, dan beoordeelt de rechter aan de hand van vier ontzeggingsgronden of het recht op omgang al dan niet moet worden ontzegd. Hierbij is het 'belang van het kind' leidend. In andere landen worden andere uitgangspunten gehanteerd ten aanzien van de ontvankelijkheid en de toetsing in het belang van het kind.

In deze paragraaf gaan we in op de wijze waarop de twee stappen om tot toewijzing of afwijzing van een omgangsregeling te komen kunnen verschillen al naar gelang het uitgangspunt dat wordt gehanteerd. We baseren ons op inzichten uit de literatuur, de empirische gegevens en de rechtsvergelijking.

5.3.1 Ontvankelijkheid

Uit de rechtsvergelijking blijkt dat er vanuit de wetgever verschillende uitgangspunten kunnen zijn ten aanzien van de rechtspositie van grootouders: 1) de autonomie van de ouders; 2) het belang van een nauwe band tussen grootouder en kleinkind en 3) het recht van grootouders. Deze verschillende uitgangspunten zullen hieronder nader worden toegelicht.

Autonomie ouders

Zowel uit het internationale kader, als uit de bestudeerde juridische literatuur in binnen- en buitenland blijkt dat veel waarde wordt gehecht aan de autonomie van ouders om zelf te bepalen met wie hun kind contact heeft. In Noorwegen staat dit uitgangspunt voorop, waardoor de mogelijkheden voor grootouders om een verzoek tot contact in te dienen (zeer) beperkt zijn. Slechts indien het kind nauwelijks tot geen contact heeft met een

239 EHRM 25 november 2014, ECLI:NL:XX:2014:803 (Kruskic/Kroatië).

eigen ouder, heeft de grootouder een mogelijkheid om een contactregeling te verkrijgen met het kind. De achterliggende gedachte is dat contact met familie van beide ouders van belang is voor de identiteitsontwikkeling van het kind. Als aan deze voorwaarde is voldaan (dat het kind geen/nauwelijks contact heeft met de ouder(s)), dan zijn op grond van het Noorse familierecht, juridische grootouders ontvankelijk zonder dat zij een nauwe band hoeven aan te tonen. Sociale (niet juridische) grootouders zijn ontvankelijk als zij een nauwe band met het kleinkind kunnen bewijzen. Binnen een jeugdbeschermingssituatie dienen zowel juridische als sociale grootouders een nauwe band met het kind aan te tonen voordat de zaak inhoudelijk behandeld wordt. De Noorse jurisprudentie wijst uit dat een dergelijke toets eenvoudig en objectief dient te zijn, waarna bij een inhoudelijke toetsing beoordeeld kan worden of omgang in het belang van het kind is.

Het is duidelijk dat dit uitgangspunt de positie van ouders boven het belang van grootouders stelt. De bestaande literatuur geeft onvoldoende inzicht in wat de gevolgen zijn voor kinderen die wel contact hebben met hun ouders, maar geen contact meer hebben met hun grootouders. Nader onderzoek is noodzakelijk om te kunnen beoordelen of een dergelijke benadering voldoende rekening houdt met het belang van het kind. Daarnaast blijkt uit de jurisprudentie van het EHRM dat ouders wel een primaire verantwoordelijkheid hebben om te bepalen met wie het kind contact heeft, maar dat de overheid ook een verplichting heeft om het recht op *family life*, waaronder de relatie tussen grootouders en kleinkinderen kan worden verstaan, te waarborgen. Het is de vraag of Noorwegen ten aanzien hiervan voldoende waarborgen biedt.

Belang van een nauwe band

Zowel het Engelse als het Nederlandse recht hanteert het uitgangspunt dat de ontvankelijkheid van grootouders (mede) afhankelijk is van de band die bestaat tussen hen en de kleinkinderen. Indien er sprake is van een nauwe band, kan de autonomie van

ouders beperkt worden door een omgangsregeling tussen de grootouder en het kind vast te stellen.

In Engeland moeten grootouders eerst verlof (*leave of the court*) aanvragen om een verzoek te kunnen indienen. Hierbij kunnen drie criteria van belang zijn: de aard van het verzoek, de band van de verzoeker met het kind en het risico dat de procedure het leven van het kind ontwricht zodat het schade zou oplopen. De wetgeving is zo geformuleerd dat (juridische) grootouders geen expliciet recht hebben op omgang, maar dat verzoekers een band moeten aantonen. Dit houdt in dat een verzoek tot omgang niet beperkt is tot juridische grootouders, maar ook openstaat voor sociale grootouders. Uit de bestudeerde literatuur lijkt de drempel om een dergelijke band aan te tonen niet hoog.²⁴⁰

Voor zover in Engeland sprake is van een situatie waarin een kind uithuisgeplaatst is, geldt dat de rechter het plan voor de toekomst van het kind en de wensen van de ouders meeweegt in zijn oordeel.²⁴¹ In Nederland staat de nauwe band tussen grootouders en kleinkinderen eveneens centraal, maar lijkt de drempel om de ontvankelijk aan te kunnen tonen hoger te liggen. Het jurisprudentie-onderzoek bevestigt eerder onderzoek, waaruit blijkt dat grootouders ontvankelijk zijn als duidelijk is dat kleinkinderen een tijd bij de grootouders hebben gewoond, en grootouders een deel van de verzorging op zich hebben genomen. Ook indien de kleinkinderen niet bij de grootouders woonden, maar wel vaststaat dat sprake is geweest van een substantieel aandeel in de verzorging en opvoeding en/of er een frequente oppasregeling was, wordt een nauwe persoonlijke betrekking aangenomen. Op een enkele uitzondering na, lijkt regelmatig

240 C. Murphy, Children: Grandparents and others who require leave of the court to apply for access, House of Commons Library, Briefing Paper, No. 07574, 28. April 2016, p. 10. Zie ook paragraaf...

241 Children Act 1989, Afdeling 10(9)(d).

contact zonder dat de grootouders een deel van de verzorging op zich hebben genomen, onvoldoende om een nauwe persoonlijke betrekking aan te tonen. Dit is een opvallend verschil met de jurisprudentie van het EHRM, waaruit blijkt dat staten ervoor dienen te zorgen dat grootouders en kleinkinderen contact kunnen hebben zodat zij een 'normale' grootouder-kleinkind relatie kunnen onderhouden.

Uit het jurisprudentie-onderzoek blijkt dat de rechter in ongeveer 2/3 van de onderzochte zaken (28) oordeelde dat sprake was van een nauwe persoonlijke betrekking, dus dat de grootouders ontvankelijk waren in hun verzoek. Opgemerkt dient te worden dat uit de interviews blijkt dat advocaten vooraf grootouders adviseren, waarbij zij rekening houden met het feit dat de drempel om een nauwe persoonlijke betrekking aan te kunnen tonen hoog ligt. Hierdoor zal een deel van de grootouders niet procederen, omdat vooraf verwacht wordt dat zij niet ontvankelijk zullen zijn.

In het licht van het internationale kader en de literatuurstudie, lijkt de keuze voor een open norm in de wetgeving, namelijk 'een nauwe persoonlijke betrekking met het kind', gerechtvaardigd. Het uitgangspunt doet recht aan de uitkomsten van de literatuurstudie, waarin wordt gesteld dat omgang in het belang van het kind kan zijn, indien er een goede band was (en een problematische opvoedsituatie). Het positieve aspect van omgang met grootouders zou liggen in de vertrouwensband. Met name wanneer sprake is van een problematische opvoedsituatie, zoals bij uithuisplaatsing of een conflictueuze echtscheiding, kan omgang in het belang van het kind zijn. Een dergelijke situatie kan echter een spanningsveld opleveren tussen enerzijds het bevorderen van de banden met de ouders en het kind, en anderzijds het behouden van de banden met de grootouders. Indien het kind zich tot alle partijen moet verhouden, kan dit tot veel onrust leiden. Hoewel uit het internationale kader volgt dat op staten in beginsel een zwaardere plicht rust om de banden tussen ouders en kinderen te bevorderen, hebben rechters in het individuele geval de mogelijkheid om een grote(re) waarde te hechten aan de

grootouder-kleinkind relatie. Dit is met name van belang indien de grootouders een vast anker vormen en/of vertrouwenspersoon zijn voor de kinderen. Hoewel de open norm 'nauwe persoonlijke betrekking' ten koste kan gaan van rechtszekerheid, omdat onduidelijkheid bestaat over de invulling van het begrip, biedt het de mogelijkheid om afhankelijk van de omstandigheden tot een goed oordeel te komen. Bovendien worden op deze wijze juridische en sociale grootouders op gelijke voet behandeld (juridische grootouders hebben in de praktijk immers niet per definitie een betere band). Desalniettemin lijkt de drempel in Nederland, namelijk dat sprake moet zijn van meer dan gebruikelijk contact in plaats van 'normaal' contact, te hoog te liggen gezien het internationale juridische kader. Een andere invulling in de rechtspraktijk van het begrip 'nauwe persoonlijke betrekking' ligt daarom in de rede.

Een recht voor grootouders op contact

Het expliciet opnemen van het recht op contact voor grootouders stelt het belang van grootouders centraal en hecht minder waarde aan de autonomie van ouders om te bepalen met wie hun kinderen contact hebben. De Belgische wetgever heeft voor dit uitgangspunt gekozen, met als achterliggende gedachte dat omgang met grootouders in beginsel in het belang van het kind is. Juridische grootouders zijn, zonder dat zij een nauwe band hoeven aan te tonen, ontvankelijk in hun verzoek tot een contactregeling. Sociale grootouders kunnen eveneens om een contactregeling verzoeken, indien zij een nauwe band tussen hen en de kleinkinderen kunnen bewijzen.

Zoals reeds eerder opgemerkt, is onvoldoende bekend over de positieve of negatieve gevolgen die (het niet hebben van) omgang kan hebben in situaties waarin geen sprake is van opvoedproblemen. Nader onderzoek is daarom noodzakelijk om te kunnen vaststellen of een expliciet recht op omgang het uitgangspunt zou moeten zijn.

5.3.2 Inhoudelijke toets

Op het moment dat de ontvankelijkheid van de grootouders vaststaat, wordt vastgesteld of omgang in het belang van het kind is. Uit de rechtsvergelijking volgt dat de onderzochte landen verschillende benaderingen hebben gekozen. Noorwegen en Engeland hanteren een terughoudender uitgangspunt, namelijk dat omgang kan plaatsvinden, **mits** het in het belang van het kind is. Het gevolg hiervan is dat grootouders dienen te bewijzen dat omgang in het belang van het kind is. In Nederland en België is deze situatie anders. In deze landen is het uitgangspunt dat, indien de ontvankelijkheid vaststaat, omgang in het belang van het kind is en daarom zou moeten worden toegewezen, **tenzij** het niet in het belang van het kind is. Met andere woorden, het is aan de ouders om te bewijzen dat omgang niet in het belang van het kind is.

Uit het internationale kader volgt dat een inbreuk op het recht op omgang gerechtvaardigd is, indien omgang niet in het belang van het kind is. Een inhoudelijke toetsing ten aanzien van het belang van het kind is dus op zijn plaats. Uit de literatuurstudie volgt dat kinderen die worden geconfronteerd met een echtscheiding van ouders minder last van aanpassingsproblemen (emotioneel en gedragsmatig) kunnen hebben, als grootouders bijdragen aan continuïteit, stabiliteit en steun. De vraag of omgang met grootouders in beginsel in het belang van kinderen is, en wat als wettelijk uitgangspunt zou moeten dienen, kan op basis van dit onderzoek echter niet beantwoord worden. Nader onderzoek naar de gevolgen voor kinderen van het al dan niet hebben van omgang is daarvoor noodzakelijk. Tot die tijd is de keuze van de wetgever (omgang, *mits* of omgang, *tenzij*) afhankelijk van de vraag bij wie de bewijslast moet liggen, waarbij het wederom de vraag is of de autonomie van ouders centraal staat, of het belang van grootouders. Hoewel Nederland niet gebonden is aan de *Convention on Contact concerning Children* zou hierbij wel aangesloten kunnen worden. Deze *Convention* maakt duidelijk onderscheid tussen omgang tussen kinderen en ouders en omgang tussen kleinkinderen en grootouders. Bij de eerste categorie is het uitgangspunt dat omgang in het belang is van de

kinderen, *tenzij* dit in het specifieke geval anders wordt bewezen. Bij de laatste categorie kan een omgangsregeling worden vastgesteld, *mits* het in het belang is van het kind.

5.3.3 Aard toegewezen omgang grootouders

Uit de beperkte informatie die beschikbaar is over de omvang van het contact dat wordt toegewezen in de verschillende landen, kan worden afgeleid dat de omgangsregelingen die worden vastgesteld zeer beperkt lijken. Omgang kan bestaan uit indirect contact (bijvoorbeeld telefonisch), of uit direct contact (enkele keren of uren per jaar). In geen van de onderzochte landen bestaat voor grootouders een recht op informatie. Uit de interviews blijkt dat de juridische professionals geen voorstander zijn van het toekennen van een dergelijk recht, omdat het aanleiding kan geven tot nog meer conflicten.

5.4 Tot slot

Er is vooral onderzoek gedaan naar de positieve gevolgen van contact met grootouders, zo komt uit de literatuur naar voren. Er is maar weinig onderzoek gedaan naar negatieve consequenties van geen (of wel) omgang met grootouders. Bovendien gaat de literatuur (en ook dit empirische onderzoek) meer over grootouders dan het belang van het kind bij omgang met grootouders. In een vervolgonderzoek zou het goed zijn ook kleinkinderen zelf te bevragen. Bovendien is meer inzicht in de betekenis van het belang van het kind bij omgang met grootouders in diverse achterliggende problematiek van belang. Het ontbreken van omgang tussen grootouder en kleinkind(eren) is veel diverser dan echtscheidingssituaties. De veranderende rol van grootouders in families en de intensivering van (afhankelijkheids)relaties kan leiden tot conflict, waardoor ouders ook in de situatie waarin zij nog bij elkaar zijn, het contact met hun (schoon)ouders verbreken. Daarnaast speelt de problematiek rond uithuisplaatsing, sterfte van een de ouders of verhuizing.

Wat betreft de juridische regelgeving is het van belang rekening te houden met de maatschappelijke veranderingen, waarbij de gezinssamenstellingen steeds vaker afwijken van de 'traditionele' gezinnen bestaande uit een vader, moeder en hun kinderen. Hierdoor kunnen er in toenemende mate sociale (niet-juridische) grootouders ontstaan, die in de praktijk een sterkere band kunnen hebben dan de juridische grootouders. Indien gekozen wordt voor een wijziging van de juridische regeling dient hiermee rekening te worden gehouden. Open normen in de wetgeving zorgen ervoor dat ook sociale (niet-juridische) grootouders om omgang kunnen verzoeken.²⁴²

Daarnaast is duidelijk naar voren gekomen dat de drempel om een juridische procedure te starten hoog ligt in Nederland. Niet alleen feitelijk, omdat het moeilijk kan zijn een nauwe persoonlijke betrekking te bewijzen, maar ook mentaal is het zwaar om een juridische procedure te starten tegen je (schoon)kind. Het is van belang te investeren in de niet-juridische mogelijkheden om contact tussen grootouders en kleinkinderen te herstellen, bijvoorbeeld door extra middelen voor mediation in te zetten, of naar Belgisch voorbeeld,²⁴³ de rechter de mogelijkheid te geven partijen eerst naar mediation door te verwijzen alvorens de zaak in behandeling te nemen. Daarnaast is het wenselijk meer bekendheid te geven aan het probleem, zodat de taboesfeer doorbroken wordt.

242 Vergelijk ook aanbeveling 13 van de staatcommissie herijking ouderschap, p. 390.

243 Vergelijk ook art. 818 lid 2 Rv, op grond waarvan de rechter de mogelijkheid heeft echtgenoten door te verwijzen naar mediation om afspraken te maken over de gevolgen van de echtscheiding.

6 Literatuur

Antokolskaia e.a. 2019

M.V. Antokolskaia e.a., *Naleving van contact-/omgangsafspraken na scheiding: een rechtsvergelijkend en sociaalwetenschappelijk perspectief*, Den Haag: WODC 2019.

Arbers & Timonen 2012

S. Arbers & V. Timonen (red.), *Contemporary grandparenting: Changing family relationships in global contexts*, Bristol (VK): Policy Press 2012.

Arps 1997

C. Arps, *Grootouders in alle soorten en maten, het vervolg*, Amsterdam: Uitgeverij Boom 1997.

Asser/de Boer 1* 2010

J. de Boer, *Mr. C Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands burgerlijk recht. 1*. Personen- en Familierecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2010.

Attar-Schwartz 2015

S. Attar-Schwartz, 'Emotional Closeness to Parents and Grandparents: A Moderated Mediation Model Predicting Adolescent Adjustment', *American Journal of Orthopsychiatry* 2015, afl. 85(5), p. 495–503.

Attar-Schwartz e.a. 2009

S. Attar-Schwartz e.a., 'Grandparenting and adolescent adjustment in two-parent biological, lone-parent, and step-families', *Journal of Family Psychology* 2009, afl. 23, p. 67–75.

Backer 2008

I.L. Backer, *Kommentarutgave*, Oslo (NO): Universitetsforlaget 2008.

Bandura 1977

A. Bandura, *Social learning theory*, Englewood Cliffs (VS): Prentice-Hall 1977.

Bandura e.a. 2010

A. Bandura e.a., 'Grandmother Involvement as a Protective Factor for Early Childhood Social Adjustment', *Journal of Family Psychology* 2010, afl. 24(5), p. 635–645.

Barnett e.a. 2010

Barnett, M. A., Scaramella, L. V., Neppl, T. K., Ontai, L. L., & Conger, R. D. (2010). Grandmother involvement as a protective factor for early childhood adjustment. *Journal of Family Psychology*, 24, 635-645. doi: 10.1037/a0020829

Bengtson 2001

V.L. Bengtson, 'Beyond the nuclear family: The increasing importance of multigenerational bonds', *Journal of Marriage and Family* 2001, afl. 63, p. 1-16.

Buchanan 2018

A. Buchanan, 'Grandfathers – are their roles changing and is this having an impact on grandchildren', in: B. Hayslip & C. Fruhauf (red.), *Handbook of grandparenting: The changing dynamics of family relationships*, New York: Springer 2018.

Buchanan & Rotkirch 2018

A. Buchanan & A. Rotkirch, 'Twenty-first century grandparents: global perspectives on changing roles and consequences', *Contemporary Social Science* 2018, afl. 13(2), p. 131-144.

Chase-Lansdal, Brooks-Gunn & Zamsky 1994

P.L. Chase-Lansdal, J. Brooks-Gunn & E.S. Zamsky, 'Young AfricanAmerican multigenerational families in poverty: Quality of mothering and grandmothering', *Child Development* 1994, afl. 65, p. 373-393.

Cooley & Unger 1991

M.L. Cooley & D.G. Unger, 'The Role of Family Support in Determining Developmental Outcomes in Children of Teen Mothers', *Child Psychiatry and Human Development* 1991, afl. 21, p. 217-234.

Declerck 2016

C. Declerck, 'Op bezoek bij oma Fladder', *T.Fam.* 2016, afl. 6, p. 134 - 135.

Douglas & Ferguson 2003

G. Douglas & N. Ferguson, 'The role of grandparents in divorced families', *International Journal of Law, Policy and the family* 2003, afl. 17, p. 41-67.

Drew & Smith 1999

L.A. Drew & P.K. Smith, 'The impact of parental separation/divorce on grandparent-grandchild relationships', *International Journal of Aging & Human Development* 1999, afl. 48, p. 191-216.

Drew & Silverstein 2007

L.M. Drew & M. Silverstein, 'Grandparents' psychological well-being after loss of contact with their grandchildren', *Journal of Family Psychology* 2007, afl. 21, p. 372-379.

Dykstra 2012

P.A. Dykstra, *Families: in alle staten?* (oratie Rotterdam), Amsterdam: Amsterdam University Press 2012.

Fermyn 2016

L. Fermyn, 'Recht op persoonlijk contact van grootouders: (on)splitsbaar van het conflict tussen ouders en grootouders?' (noot onder Hof van Beroep Brussel 7 juni 2016), *T.Fam.* 2016, p. 197.

Ganzinga 2008

M.A.F. Ganzinga, *(Echt)scheiding en grootouders* (masterscriptie Universiteit Utrecht), Utrecht: Universiteit Utrecht 2008.

Geurts 2012

T. Geurts, *Grandparent – grandchild relationships in the Netherlands; a dynamic and multigenerational perspective*, Amsterdam: Vrije Universiteit 2012.

Geurts 2016

T. Geurts, 'Het belang van grootouders in hedendaagse gezinnen en het recht op omgang met kleinkinderen', *Justitiële Verkenningen* 2016, afl. 4, p. 58-73.

Geurts 2017

Geurts, T. (2017). Woonarrangementen van kinderen na scheiding, contactverlies met de uitwonende ouder en de effectiviteit van het ouderschapsplan. Den Haag: WODC

Geurts 2019

T. Geurts, 'Uitbreiding omgangsrecht voor Nederlandse grootouders? Inzichten vanuit de Verenigde Staten', *NJB* 2019/416.

Goegebuer & De Wolf 2014

M. Goegebuer & A. de Wolf, 'Commentaar bij 375bis BW' (bijwerking 1 oktober 2011), *OPF – Afl.* 76 Kluwer, 2014, p. 19.

Harris-Short & Miles 2019

S. Harris-Short & J. Miles, *Family Law, Text, Cases and Materials*, Oxford: Oxford University Press 2019.

Haugli & Havik 2010

T. Haugli & T. Havik, *Samvær i barnevernsaker*, Oslo (NO): Universitetsforlaget 2010, p. 135.

Heida 2006

A. Heida, 'Omgangsrecht voor grootouders', *EB* 2006/43, afl. 6, p. 124-126.

Heps 2010

R. Heps, 'Noot - Behouden de oorspronkelijke grootouders na volle adoptie hun principeel recht op persoonlijk contact?', *Tijdschrift voor Familierecht* 2010, afl. 9.

IJzendoorn, van, 2008

R. van IJzendoorn, *Opvoeding over de grens. Gehechtheid, trauma en veerkracht*, Den Haag: Boom Lemma 2008.

Jappens & Bavel, van, 2013

M. Jappens & J. Van Bavel, 'Echtscheiding en contacten tussen kleinkinderen en grootouders [Divorce and contact between grandchildren and grandparents]', *Tijdschrift voor Sociologie* 2013, afl. 33, p. 296-331.

Jappens & Bavel, van, 2017

M. Jappens & J. Van Bavel, 'Relaties met grootouders en het welzijn van kleinkinderen na echtscheiding', *Sociologos* 2017, afl. 38, p. 248-272.

Jappens 2018

M. Jappens, 'Children's Relationships With Grandparents in Married and in Shared and Sole Physical Custody Families', *Journal of Divorce & Remarriage* 2018, afl. 59, p. 359-371.

Jarret 2017

T. Jarret, House of Commons Library, Briefing Paper No 03100, *Children: residence and contact court orders and related matters for parents, grandparents and others*, 3 November 2017.

Kaganas 2007

F. Kaganas, 'Grandparents' rights and grandparent's campaigns', *Child and Family Law Quarterly* 2007, afl. 19(1).

Koens 2013

M.J.C. Koens, 'Grootouders en kleinkinderen in het familierecht', *FJR* 2013/78, afl. 9, p. 226-238.

Kolk, van der, 2014

B. van der Kolk, *The body keeps the score. Mind, brain and body in the transformation of trauma*, New York (VS): Viking 2014.

Kruk & Hall 1995

E. Kruk & B.L. Hall, 'The disengagement of paternal grandparents subsequent to Divorce', *Journal of Divorce & Remarriage* 1995, afl. 23, p. 131-147.

Lavers & Sonuga-Barke 1997

C.A. Lavers & E.J.S. Sonuga-Barke, 'Annotation: on the grandmothers' role in the adjustment and maladjustment of grandchildren', *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 1997, afl. 38(7), p. 747-753.

Linden, van der, 2015

A.P. van der Linden, 'De initiatiefnota omgangsrecht grootouders: wettelijke aanpassing vereist?', *EB* 2015/67, afl. 7/8.

Lødrup & Sverdrup 2016

P. Lødrup & T. Sverdrup, *Familieretten*, Oslo (NO): Peter Lødrup og Tone Sverdrup 2016, p. 407-408.

Lussier, Deater-Deckard, Dunn & Davies 2002

G. Lussier, K. Deater-Deckard, J. Dunn & L. Davies, 'Support Across Two Generations: Children's Closeness to Grandparents Following Parental Divorce and Remarriage', *Journal of Family Psychology* 2002, afl. 16(3), p. 363-376.

Mitchell 2012

J. Mitchell, *Children Act Private Law Proceedings: A Handbook*, Bristol (VK): Jordan 2012, p. 506.

Mol 2016

C. Mol, *De Ontvankelijkheidseis voor Omgangsverzoeken van Grootouders in de Praktijk*, Research Project C, Universiteit Utrecht 2016, ongepubliceerd, op te vragen bij de auteurs.

Monserud 2008

M.A. Monserud, 'Intergenerational relationships and affectual solidarity between grandparents and young adults', *Journal of Marriage and Family* 2008, afl. 70, p. 182-195.

Moorman & Stokes 2016

S.M. Moorman & J.E. Stokes, 'Solidarity in the Grandparent-Adult Grandchild Relationship and Trajectories of Depressive Symptoms', *The Gerontologist* 2016, afl. 56(3), p. 408-420.

Murphy 2016

C. Murphy, *Children: Grandparents and others who require leave of the court to apply for access*, House of Commons Library: Briefing Paper, No. 07574, 28. April 2016, p. 9.

Myers & Perrin 1993

J.E. Myers & N. Perrin, 'Grandparents Affected by Parental Divorce: A Population at Risk?', *Journal of Counseling & Development* 1993, afl. 72, p. 62-66.

Ofstad & Skar 2016

K. Ofstad & R. Skar, *Barnevernloven, med kommentar*, Oslo (NO): Gyldendal 2016, p. 198.

Oppelaar & Dijkstra 2004

J. Oppelaar & P. Dijkstra, 'Contacts between grandparents and grandchildren', *The Netherlands Journal of Social Sciences* v40 n2, 2004: 91-113.

Plaat 2013

J. Plaat, 'Legal aid for private law cases under s 8 of the Children Act: is there any light at the end of the tunnel?', *Fam Law*, 2013, 832.

Punselie, in: GS Personen- en Familierecht

E.C.C. Punselie, '12 Taken van de bijzondere curator in verband met echtscheiding/ouderschapsplan en omgang' bij: Burgerlijk Wetboek Boek 1, Artikel 250 [Bijzondere curator], in: S.F.M. Wortmann (red.), *Groene Serie Personen- en Familierecht*, Deventer: Wolters Kluwer.

Ruiz & Silverstein 2007

S. Ruiz & M. Silverstein, 'Relationships with grandparents and the emotional well-being of late adolescent and young adult grandchildren', *Journal of Social Issues* 2007, afl. 63, p. 793-808.

Roeters & Bucx 2018

A. Roeters & F. Bucx, *Kijk op kinderopvang: Hoe ouders denken over de betaalbaarheid, toegankelijkheid en kwaliteit van kinderopvang*, Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau 2018.

Sandberg 2019

Sandberg, Lovkommentar Barneloven, §45, 133.

Schutter, Scherman & Carroll 1997

M.E. Schutter, A. Scherman & R.S. Carroll, 'Grandparents and children of divorce: their contrasting perceptions and desires for the postdivorce relationship', *Educational Gerontology* 1997, afl. 23(3), p. 213-231.

Sims & Rofail 2014

M. Sims & M. Rofail, 'Grandparents with Little or No Contact with Grandchildren-Impact on Grandparents', *Journal of Aging Science* 2014, afl. 2(117).

Smith & Trinder 2012

L. Smith & L. Trinder, 'Mind the gap: parent education programmes and the family justice system', *Child and Family Law Quarterly* 2012, afl. 24(4).

Spieker & Bensley 1994

S.J. Spieker & L. Bensley, 'Roles of living arrangements and grandmother social support in adolescent mothering and infant attachment', *Development Psychology* 1994, afl. 30, p. 102-111.

Stichting Voor Mijn Kleinkind (2016) Als contact onmogelijk wordt? Waar kun je dan nog terecht? Houten: Stichting Voor Mijn Kleinkind

Swennen 2013

F. Swennen, 'Rechten van niet-ouders met betrekking tot minderjarigen' in: P. Senaev, F. Swennen & G. Verschelden (eds.), *Ouders en kinderen*, Antwerpen: Intersentia 2013, p. 286.

Swennen 2019

F. Swennen, *Het personen- en familierecht*, Antwerpen: Intersentia 2019.

Taylor, Robila & Lee 2005

A.C. Taylor, M. Robila & H.S. Lee, 'Distance, contact, and intergenerational relationships: Grandparents and adult grandchildren from an international perspective', *Journal of Adult Development* 2005, afl. 12, p. 33-41.

Timonen, Doyle & O'Dwyer 2009

V. Timonen, M. Doyle & C. O'Dwyer, *The role of Grandparents in Divorced and Separated Families*, Dublin (IE): Family Support Agency and Social Policy and Ageing Research Centre, Trinity College Dublin 2009.

Tobin 2019

J. Tobin, *The UN Convention on the Rights of the Child. A commentary*, Oxford (VK): Oxford University Press 2019.

Trinder e.a. 2013

L. Trinder e.a., *Enforcing contact orders: problem-solving or punishment?*, University of Exeter: Exeter 2013, p.1-2.

Vasseur 2009

R. Vasseur, 'Noot - Overgrootouders: principieel of virtueel omgangsgerechtigden?', *Tijdschrift voor Familierecht* 2009/4, p. 79.

Verschelden 2008

G. Verschelden, 'Overgrootouders niet principieel contactgerechtigd', *Juristenkrant* 2008, nr. 164.

Verschelden e.a. 2017

G. Verschelden e.a., 'Overzicht van rechtspraak, familierecht (2012-2016)', *TPR* 2017, afl. 2/3.

Vlaardingerbroek 2013

P. Vlaardingerbroek, 'Grootouders, kleinkinderen en omgang: een typisch Nederlands probleem', *EB* 2013/23, afl. 3, p. 55-60.

Vlasblom & Schippers 2006

J.D. Vlasblom & J. Schippers, 'Changing dynamics in female employment around child-birth: Evidence from Germany, the Netherlands and the UK', *Work, employment and society* 2006, afl. 20(2), p. 329-347.

Westphal, Poortman & Lippe, van der, 2015

S.K. Westphal, A. Poortman & T. Van der Lippe, 'What About the Grandparents? Children's Postdivorce Residence Arrangements and Contact With Grandparents', *Journal of Marriage and Family* 2015, afl. 77, p. 424–440.

Wolf, de, 2005

A. de Wolf, 'Noot- Over de modaliteiten en de duur van het grootouderlijke omgangsrecht', *Echtscheidingsjournaal* 2005/3, p. 39 ev.

Wortmann, in: GS Personen- en Familierecht

S.F.M. Wortmann, '1 Wederkerigheid; plicht tot omgang' bij: Burgerlijk Wetboek Boek 1, Artikel 377a [Omgangsregeling], in: S.F.M. Wortmann (red.), *Groene Serie Personen- en Familierecht*, Deventer: Wolters Kluwer.

Wortmann, in: GS Personen- en Familierecht

S.F.M. Woortman, '19 Stringente formulering; motiveringseisen' bij: Burgerlijk Wetboek Boek 1, Artikel 377a [Omgangsregeling], in: S.F.M. Woortman (red.), *Groene Serie Personen- en Familierecht*, Deventer: Wolters Kluwer.

Wuyts 2013

T. Wuyts, *Ouderlijk gezag, Een coherente gezagsregeling voor minderjarigen*, Antwerpen: Intersentia 2013.

Rapport Staatscommissie Herijking ouderschap

Kind en ouders in de 21ste eeuw (Rapport van de Staatscommissie Herijking ouderschap), Den Haag: Staatscommissie Herijking ouderschap 2016, p. 372.

Jurisprudentie**EHRM**

EHRM 25 april 1978, 5856/72 (*Tyrer*).

EHRM 13 juni 1979, ECLI:NL:XX:1979:AC3090, NJ 1980/462 (*Marckx/België*).

EHRM 14 juli 1988, 12763/87 (*Lawlor/Verenigd Koninkrijk*).

EHRM 9 juni 1998, ECLI:NL:XX:1998:BL8275 (*Bronda/Italië*).

EHRM 25 november 2014, ECLI:NL:XX:2014:803 (*Krusic/Kroatië*).

EHRM 16 april 2015, ECLI:CE:ECHR:2015:0416JUD005356513 (*Mitovi/Noord-Macedonië*).

EHRM 20 januari 2015, ECLI:CE:ECHR:2015:0120JUD000010710 (*Manuello en Nevi/Italië*).

EHRM 11 oktober 2016, 15633/15, (*T.S. en J.J./Noorwegen*).

EHRM 5 maart 2019, ECLI:CE:ECHR:2019:0305JUD003820116 (*Bogonosovy/Rusland*).

Nederland

HR 15 mei 1987, ECLI:NL:PHR:1987:AC4158, NJ 1988/654, m.nt. E.A. Alkema.

HR 25 juni 1993, ECLI:NL:HR:1993:ZC1023.

HR 29 maart 2002, ECLI:NL:HR:AD8191.

HR 11 april 2008, ECLI:NL:HR:2008:BC3927, NJ 2008/555, m.nt. J. de Boer.

HR 17 januari 2014, ECLI:NL:HR:2014:9.

HR 28 maart 2014, ECLI:NL:HR:2014:748.

Hof Leeuwarden 4 december 2012, ECLI:NL:GHLEE:2012:BY7409.

Hof Amsterdam 4 november 2014, ECLI:NL:GHAMS:2014:5046.

Hof Den Haag 18 februari 2015, ECLI:NL:GHDHA:2015:777.

Hof Arnhem-Leeuwarden 21 mei 2015, ECLI:NL:GHARL:2015:3651.

Hof Arnhem-Leeuwarden 9 februari 2016, ECLI:NL:GHARL:2016:1045.

Hof Arnhem-Leeuwarden 31 maart 2016, ECLI:NL:GHARL:2016:2747.

Hof Amsterdam 5 juli 2016, ECLI:NL:GHAMS:2016:2665.

Hof 's-Hertogenbosch 11 augustus 2016, ECLI:NL:GHSHE:2016:3659.

Hof 's-Hertogenbosch 9 februari 2017, ECLI:NL:GHSHE:2017:444.

Hof Arnhem-Leeuwarden 16 mei 2017, ECLI:NL:GHARL:2017:4262.

Hof Den Haag 14 juni 2017, ECLI:NL:GHDHA:2017:1872.

Hof Amsterdam 15 augustus 2017, ECLI:NL:GHAMS:2017:3295.

Hof Den Haag 27 september 2017, ECLI:NL:GHDHA:2017:2769.

Hof 's-Hertogenbosch 5 oktober 2017, ECLI:NL:GHSHE:2017:4266.

Hof Amsterdam 19 december 2017, ECLI:NL:GHAMS:2017:5496.

Hof Arnhem-Leeuwarden 21 december 2017, ECLI:NL:GHARL:2017:11354.

Hof Arnhem-Leeuwarden 18 januari 2018, ECLI:NL:GHARL:2018:518.

Hof Arnhem-Leeuwarden 7 juni 2018, ECLI:NL:GHARL:2018:5368.

Hof 's-Hertogenbosch 5 juli 2018, ECLI:NL:GHSHE:2018:2853.

Hof Amsterdam 18 december 2018, ECLI:NL:GHAMS:2018:4864.

Hof Amsterdam 15 januari 2019, ECLI:NL:GHAMS:2019:104.

Hof Amsterdam 22 januari 2019, ECLI:NL:GHAMS:2019:167.

Hof Amsterdam 12 maart 2019, ECLI:NL:GHAMS:2019:858.

Rechtbank Haarlem 15 augustus 2005, ECLI:NL:RBHAA:2005:AU2680.

Rechtbank Leeuwarden 5 september 2007, ECLI:NL:RBLLE:2007:BB2384.

Rechtbank Limburg 7 maart 2014, ECLI:NL:RBLIM:2014:2218.

Rechtbank Rotterdam 19 mei 2014, ECLI:NL:RBROT:2014:4088.

Rechtbank Overijssel 26 augustus 2014, ECLI:NL:RBOVE:2014:5497.

Rechtbank Overijssel 27 november 2014, ECLI:NL:RBOVE:2014:7046.

Rechtbank Limburg 2 december 2014, ECLI:NL:RBLIM:2014:11499.

Rechtbank Noord-Holland 25 maart 2015, ECLI:NL:RBNHO:2015:2492.

Rechtbank Den Haag 16 augustus 2016, ECLI:NL:RBDHA:2016:9618.

Rechtbank Noord-Nederland 20 december 2016, ECLI:NL:RBNNE:2016:5694.

Rechtbank Zeeland-West-Brabant 22 maart 2019, ECLI:NL:RBZWB:2019:1334.

België

Hof van Cassatie 14 oktober 1915, *Pas.* 1915-16, I, 455, concl. PG Terlinden.

Hof van Cassatie 4 maart 1976, 767.

Hof van Cassatie 16 januari 2009, *RABG* 2009, 858.

Hof van Gent 22 november 2004, *TJK* 2006/1

Hof van Beroep Gent 7 februari 2005, 2004/AR/1000.

Hof van Beroep Brussel 7 juni 2016.

Jeugdrechtbank Gent 28 november 2007.

Jeugdrechtbank Nijvel 26 februari 2014, *Act.dr.fam*, 2014, 231.

Engeland en Wales

RE F AND R (SECTION 8 ORDER: GRANDPARENT'S APPLICATION) Family Division Cazalet J 19 October 1994, [1995] 1 FLR.

A (A Minor) (CONTACT APPLICATION: GRANDPARENT), Re [1995] 2 FLR 153.

RE W (CONTACT: APPLICATION BY GRANDPARENT) Family Division Hollis J 8 July 1996, [1997] 1 FLR 793

RE W (CONTACT APPLICATION: PROCEDURE) Family Division Wilson J 19 August 1999, [2000] 1 FLR 263.

RE B (SECTION 91(14) ORDER: DURATION) [2003] EWCA Civ 1966, [2004] 1 FLR 871.

G (A Child) (CHILD ARRANGEMENTS ORDER), Re, [2018] 2 FLR 601.

A v C (HAGUE CONVENTION: RIGHTS OF ACCESS) [2018] EWHC 2048 (Fam) en G (a Child) (Child Arrangements Order) [2018] EWCA Civ 305.

Noorwegen

Borgarting lagmannsrett 4 oktober 2007, LB-2006-168284.

Borgarting lagmannsrett 23 oktober 2015, LB-2015-7263.

Fylkesnemnda for sosiale saker Hordaland/Sogn og 24 november 2005, FNV-2005-175-HSF.

Fylkesnemnda for sosiale saker Telemark, 14 maart 2007, FNV-2006-116-TEL.

Fylkesnemnda for barnevern og sosiale saker Nordland 1 maart 2012, FNV-2011-257-NOR.

Fylkesnemnda for barnevern og sosiale saker Nordland 14 oktober 2016, FNV-2016-2962-NOR.

Fylkesnemnda for barnevern og sosiale saker Oslo og Akershus 14 septemer 2018, FNV-2018-187-OSL.

Hålogaland lagmannsrett 22 juni 2015, LH-2014-164444.

HR-2014-1392-U - Rt-2014-699

Rt. 2011 s. 1601

HR 4 mei 2015, 2015-00964-A, sak nr. 2014/1964, Rt. 2015 s. 467

Parlementaire stukken/General comments

General comment no. 12

United Nations Committee on the Rights of the Children, *General comment no. 12, The right of the child to be heard*, 2009, CRC/C/GC/12.

General comment no. 14

United Nations Committee on the Rights of the Children, *General comment no. 14 on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration* (art. 3, para 1), CRC/C/GC/14.

Explanatory Report to the Convention on Contact concerning Children

Council of Europe, Explanatory Report to the Convention on Contact concerning Children, ETS 192, 2003.

Nederland

Kamerstukken I 1988/89, 18 964, nr. 88b.

Kamerstukken II 1986/87, 18 964, nr. 6.

Kamerstukken II 1992/93, 23012, nr. 3.

Kamerstukken II 2004-2005, 30 145, nr. 3.

Kamerstukken II 2014/15, 34168, nr. 2.

Kamerstukken II 2015/16, 34168, nr. 4.

Kabinetsreactie op de aanbevelingen op het terrein van draagmoederschap, meerouderschap en meerpersoonsgezag van de Staatscommissie Herijking ouderschap, 12 juli 2019).

België

Wetsvoorstel tot wijziging van artikel 375bis van het Burgerlijk Wetboek, DOC 54 1895/002, 14 maart 2018.

Wetvoorstel tot wijziging van artikel 375bis van het Burgerlijk Wetboek, DOC 54 1895/005, 31 mei 2018.

Engeland en Wales

Hansards, House of Commons, Grandparents' Rights: Access to Grandchildren, 25 april 2017, Volume 624.

Hansards, House of Commons, Grandparents' Rights: Access to Grandchildren, 2 mei 2018, Volume 640.

Practice direction 3A – Family Mediation information and assessment meetings (MIAMS).

Noorwegen

NOU 1977:35.

Ot. prp. nr. 44 (1987-88).

Innst. O. nr. 23 (1988-89).

Ot.prp. nr. 56 (1996-97).

Ot.prp.nr.76 (2005-2006).

NOU 2016:16.

Dokument nr. 15:1703 (2017-2018), Skriftlig spørsmål fra Åslaug Sem-Jacobsen (Sp) til barne- og likestillingsministeren, 5 juni 2018.

Summary

In recent years the position of grandparents is attracting more attention in the Netherlands. Several factors have strengthened the relationship between grandparents and their grandchildren. Women work more changing the social role of grandparents because they mind their grandchildren more. In addition, grandparents have more possibilities to take care of their grandchildren, since their health is generally better and, nowadays, families are smaller as well. At the same time more attention is paid to situations in which grandparents no longer (are allowed to) see their grandchildren. When they are unsuccessful in restoring contact with their (grand)children they can request a contact arrangement in court. To be awarded contact, they have to prove their close relationship with their grandchildren.

In this study, we have looked at the ways in which present and future (legal) instruments may contribute to a contact arrangement between grandchildren and grandparents that will benefit the child involved. What are the causes of the absence of contact between grandparents and their (grand)children? Which legal and non-legal means are there to re-establish this contact or to initiate a contact arrangement? What may contribute to improved contact which serves the child's interest?

We have collected opinions about this issue and the background of the problems involved by means of a literature study, a survey among the grandparents affiliated with the For My Grandchild Foundation, through interviews with a number of grandparents and interviews with professionals from different perspectives. Furthermore, we have carried out a study on case law and comparative law, in order to deal with not only Dutch law, but also to learn from across the borders as well. We have presented the preliminary results of this study in an expert meeting to eight experts in this area. We will summarize the results below.

Nature, scale and consequences of the absence of contact

In general, the quality of life of both child and grandparents improves when they have a meaningful relationship. When such a relationship is in place, grandparents can play an important role as a buffer or safety net for grandchildren and their parents if parenting problems occur. In such a situation, when the connection between grandparents and their grandchildren is suddenly severed, this may be detrimental to the children. A potential buffer function of the relationship with grandparents thus depends on the quality of that relationship. The consequences of grandchildren not seeing their grandparents any more also depend on the contact's previous quality and trusting bond existing before the break.

The termination of contact can be caused by several different factors. When grandparents interfere in the parenting, this can cause parents to distance themselves or break off contact. This happens more quickly when latent conflicts occur with sons(-in-law) or daughters(-in-law), or when (past) disagreements remain unsolved. The behaviour of grandparents, for instance, (sexually) inappropriate behaviour may also be a reason for breaking off contact. When parenting issues in a family result in an out-of-home placement of the children, the grandparents may lose contact. Yet another factor is divorce, either between the parents or the grandparents. More often, it is the grandparents from the father's side who lose contact when the care primarily rests with the mother, and sides are chosen during the divorce. The death of one of the parents may lead to a termination of the contact as well, as do a move or relocation to another country by either the parents or the grandparents, particularly if long distances are involved. Finally, the grandchildren can be the ones to break off contact with their grandparents.

Literature and this study primarily deal with the consequences for the grandparents. For them, the unwanted loss of contact with their grandchildren can be very emotional. When a sudden break and loss is involved, this may lead to more depressive symptoms than occur in case of a divorce or long-term conflict. Much less is known about the consequences for the grandchildren. Whether the (sudden) absence of contact with the grandparents is detrimental to the child depends, apart from the existence of a trusting bond, also on the child's age and the presence of sufficient other persons (family) with whom the child has a trusting bond. Moreover, children may end up in a loyalty conflict: they really want to see their grandparent but are afraid to discuss this with their mother or father.

Little is known about the scale of unwanted loss of contact between grandparents and grandchildren.

Legal and non-legal possibilities in the Netherlands

The framework for the legal position of grandparents is provided by the European Convention on Human Rights (ECHR) and the Convention on the Rights of the Child (CRC). Based on the case law of the European Court of Human Rights (ECtHR – the Strasbourg Court), initially the parents determine whether contact between grandparents and their grandchildren can take place. However, the state has the obligation to realize 'normal contact between grandparents and grandchildren' when there is family life between grandparents and their grandchildren. According to the case law, 'family life' does not exist purely based upon legal or biological parentage. A close bond can come about when the grandchild lodges with the grandparent, however, regular contact may suffice as well. Since under normal circumstances, the nature of the relationship between grandparents and grandchildren differs from that between parents and their children, the former relationship generally deserves less protection than the latter one.

In the Netherlands, the rule applies that there is family life between grandparents and grandchildren if they have a close personal relationship.

For grandparents, the threshold for taking legal steps is high, as an empirical study shows. Furthermore, grandparents and professionals consider litigation to be stressful for the grandchild. Usually, grandparents most of all aim to re-establish contact. To this end, they undertake different activities such as sending postcards. Grandparents also look to the use of mediation to come into contact with the parents. This may happen with help from family members (informally) or through professional mediation. Furthermore, grandparents seek contact with welfare organisations such as youth care, social work or the general practitioner. When they contact a lawyer, they do not always take legal action. It may go no further than advice, a mediation meeting, or sending a letter to the parents.

When a legal procedure is started, two steps are important: the admissibility of the case and the substantive assessment of the request. In the Netherlands, the grandparents request is admissible if they can prove they have a close, personal relationship with the child. The 'type' of grandparent (be it a legal blood relative from the mother's or father's side, or a social grandparent) is of no consequence. Once admissibility is established, the next step is the decision whether contact is granted, based on a substantive consideration of the merits of the case. A parent or the child can also make a request for contact. Usually, however, the request is filed by the grandparents.

It is established case law that grandparents have to prove their close and personal relationship with the grandchild, which has to amount to 'more than the usual contact'. Lodging, regular or intensive child minding or contact arrangements after an out-of-home placement may all be relevant. The passing of time cannot make a close, personal relationship fade, unless there are compelling facts and/or circumstances that afterwards put an end to the existing family life. It is not easy to prove that grandparents

have had structural and intensive contact with their grandchildren. In our analysis of 28 cases, it was the exception rather than the rule that regular contact, without grandparents having taken up part of the care, was sufficient to prove a close and personal relationship. This is a remarkable difference with the ECtHR case law, from which follows that the state must guarantee that grandparents and grandchildren can have contact, enabling them to maintain a 'normal' grandparent-grandchild relationship.

The grounds for denial, based on which a request for contact can be refused, are the same as those for parents without parental authority. In view of ECtHR jurisprudence, which clearly demonstrates that the right of (biological) parents outweighs the right of grandparents, this is remarkable. Regarding the right of information about the grandchildren, there is a clear difference between grandparents and parents without parental authority: grandparents do not have this right, while the parents have it.

Lessons from beyond our borders

All four countries (Belgium, England & Wales, Norway and the Netherlands) are bound to the CRC and ECHR. Nevertheless, the right of grandparents to contact with their grandchildren is filled in differently. Only in Belgium, grandparents explicitly have a right to contact. Belgium is the only country where being a legal grandparent suffices for filing a request for a contact arrangement. Legal grandparents do not have to prove a close bond; only social grandparents (non-legal grandparents, for instance, step-grandparents) must prove such a relationship. In England & Wales, the right to contact depends on the bond between grandparents and grandchild, separated from the underlying problems/causes of the absence of contact, similar to the rules in the Netherlands. Yet, in England & Wales, another threshold has been set because, to be able to file a request, one has to first file for a so-called leave of court. In Norway, a grandparent can only file a request if one or both parents have died, or if the parent (the grandparent's

child) does not or seldom have contact with the child (in case of an out-of-home placement of the child). The goal of a contact arrangement is clearly directed at the identity development of the child and at the child's need of contact with both sides of the family. We have called these three different perspectives, respectively, the right of grandparents, the importance of a close bond, and the parents' autonomy.

In both England and Norway, at the moment admissibility is declared, a close bond is proven by an objective and simple test. The intensity of the relationship between grandparents and grandchildren only plays a large role during the substantive assessment. In this respect, these countries diverge from the Netherlands, where the intensity of the bond does play a role in the issue of admissibility. This makes the threshold to prove admissibility seem higher.

In all four countries, the question whether the right to contact is granted depends on the child's interest. The starting point regarding the child's interest differs, however. In Belgium, the legislature assumes that contact between grandparents and grandchildren is, in principle, in the children's interest; for this reason, contact is only denied if 'the exercise of this right goes against the child's interest'. The Netherlands uses a similar starting point once the admissibility of the grandparents is established. In that case, contact can be denied if 'this is contrary to the substantial interests of the child'. In England & Wales and Norway, the starting point is that grandparents must prove that contact is in the child's interest. Thus, the burden of proof lies with the grandparents.

All countries provide that a judge can impose different forms of contact (for instance, by telephone or email) and a contact arrangement between grandparents and grandchildren. The scarcely available case law shows that the established arrangements are limited to a few times for a few hours per year. In none of the studied countries, a legal right to information has been laid down.

What may contribute to improved contact

With regard to the legal position of grandparents, the Netherlands can learn from the developments abroad, depending on the value attached to the perspectives: parents' autonomy, the importance of the bond between grandparents and grandchildren, and the right of grandparents. Although it follows from the international framework that judges have an obligation to stimulate the bond between grandparents and children, in individual cases judges have the possibility to attach great(er) value to the grandparent-grandchild relationship. This is important, especially when grandparents are an established anchor and/or confidant for the children. Although the current open norm of an existing 'close and personal relationship' may adversely affect legal certainty since the interpretation of this concept is unclear, it offers the opportunity to come to a sound judgement, depending on the circumstances in each case. Moreover, in this way legal and social grandparents are treated equally. After all, in practice legal grandparents do not by definition have a better relationship with their grandchild. The open norms in legislation guarantee that also the social grandparent can request a contact arrangement.

Nevertheless, in the Netherlands the threshold for filing a request for a contact arrangement seems to be too high. While within the international legal framework, the starting point is a 'normal' grandparent-grandchild relationship, in the Netherlands this must be a 'more than usual' contact. Therefore, another interpretation of the legal practice regarding the concept of 'close and personal relationship' would be an obvious way to proceed.

In addition, experts emphasise the wishes and interests of the children involved. The starting point should be whether the child wants contact with the grandparent. The child must be heard during procedures. The child's interests may further be safeguarded through the appointment of a special guardian.

Furthermore, in case of a divorce, standard attention should be paid in the obligatory parenting plan to contact with the grandparents, based on the child's interests. The Dutch Child Care and Protection Board, the certified institutions dealing with the execution of child protection and the foster care organisations may play a role in this, by attaching greater importance to the contact between grandparents and their out-of-home placed grandchildren. In addition, a supportive measure may be to increase the number of neutral locations where grandchildren and grandparents can meet.

Mediation seems preferable. A new regulation might be adopted, for example, to provide the judge with the possibility of first involving mediation about a contact arrangement before taking a judicial decision.

To conclude, more attention in society for the problem can contribute to breaking the taboo and shame among grandparents. Once the problem is better known, this may encourage grandchildren to renew the contact with their grandparents when they reach adulthood.

Bijlage 1 Begeleidingscommissie

J. Hermanns (voorzitter)

C. van Nassau

T. Geurts

G. Ruitenberg

S. Bekkers (tot oktober 2019)

A.L. Aldewereld (vanaf december 2019)

Bijlage 2 Deskundigen

1. Systeemtherapeut (relatie gezinstherapeut) en tevens bemiddelaar vrijwillig en gedwongen (hulpverlening).
2. Juridisch mediator.
3. Klinisch psycholoog, relatie- en gezinstherapeut en mede-oprichter van het Lorentzhuis.
4. Familietherapeut en publicist op het thema ouder- en kindrelatie.
5. Vrijwilliger bij Stichting Landelijke Organisatie Kinderen-Ouders-Grootouders (KOG).
6. Hoofd van twee omgangshuizen.
7. Advocaat en tevens voorzitter van vereniging van Familierecht Advocaten Scheidingsmediators (vFAS).
8. Advocaat (partner) bij een kantoor gespecialiseerd in familierecht, jeugdrecht en strafrecht.
9. Rechter bij de rechtbank Midden-Nederland.
10. Emeritus hoogleraar en rechterplaatsvervanger in het familierecht.
11. Bestuurslid van Stichting voor mijn Kleinkind en tevens ervaringsdeskundige grootouders.
12. Bestuurslid van Stichting voor mijn Kleinkind en tevens ervaringsdeskundige grootouders.
13. Bestuurslid van Stichting voor mijn Kleinkind en tevens ervaringsdeskundige grootouders.

Bijlage 3 Topiclijsten

In deze bijlage vindt u twee topiclijsten. De eerste topiclijst betreft de interviews met professionals en de tweede topiclijst is gebruikt voor de gesprekken met de grootouders.

Topiclijst interviews professionals

Overkoepelend:

Achtergrond

- Naam
- Organisatie
- Hoe betrokken bij het onderwerp?

Oorzaken

- Zicht op oorzaken van situaties waarin geen contact is tussen grootouders en kleinkinderen?
- Welke oorzaken komen meeste voor? Toelichting?
- Betrokken partijen? Vaders/moederskant? Maakt dit uit?

Proces: hoe komt het tot geen omgang?

- Per oorzaak 'proces' bespreken. Hoe komt het uiteindelijk tot geen omgang? Wat gaat eraan vooraf? Welke (onderliggende) factoren zijn hierbij nog meer van belang?

Mogelijkheden (onderscheid juridisch / niet-juridisch)

Niet juridisch

- Wat zijn niet-juridische mogelijkheden om weer in contact te komen?
- Welke partijen betrokken?

- Bij welke oorzaken? Wanneer in het proces welke soort hulp?
- Ervaringen mee? Frequentie?
- Belang van het kind mee genomen? Gevolgen voor kind?

Juridische mogelijkheden

- Wat zijn juridische mogelijkheden om weer in contact te komen?
- Welke partijen betrokken?
- Bij welke oorzaken? Wanneer in het proces welke juridisch stappen?
- Ervaringen mee? Frequentie?
- Belang van het kind mee genomen? Gevolgen voor kind?

Advies:

- Wat is uw advies aan grootouders die hun kleinkinderen niet meer mogen zien?
- Wat is uw advies aan 'Den Haag'. Wat zou er moeten gebeuren om de positie van grootouders te verbeteren?

Voor de juristen:

- Wie kunnen om omgang verzoeken?
- Welke factoren zijn van belang/doorslaggevend bij de beoordeling of er sprake is van een nauwe persoonlijke betrekking?
- Welke factoren zijn van belang/doorslaggevend bij de inhoudelijke beoordeling?
- Wat is de rol van de jeugd/kinderbescherming?
- Wat is uw ervaring met het opleggen van een informatieplicht?

Vastleggen in de wet?

- Vind u dat grootouders een expliciet wettelijk recht op omgang met hun kleinkinderen moeten krijgen? Waarom wel / niet? Verschillen in situaties? (bv alleen bij overlijden (recht op herkomst))
- Vind u dat er in de wet een erkenning van de bloedband moet komen?
- Verschillende scenario's:

Specifiek sociale wetenschapper / hulpverleners en ook omgangshuizen

Belang kind en rol grootouders (antwoord vanuit professie)

- Hoe ziet u vanuit uw professie de rol van de grootouders voor hun kleinkinderen?
- Is hier beleid op?
- Wat zijn de positieve / negatieve aspecten van contact met grootouders?
- Is omgang met grootouders in het belang van het kind? Wanneer wel / niet?
- Wat zijn gevolgen voor kinderen wanneer geen omgang?
- Verschillen per oorzaak?

Voor omgangshuizen: vragen naar hun standpunt, wat zijn mogelijkheden, hoe vaak komt het voor, wat zijn hun ervaringen

Topiclijst interviews grootouders

Interview is anoniem!

Doel interview: beeld schetsen van de ervaringen van de grootouders zelf; wat is het proces wat zij doorlopen, overwegingen bij de ondernomen stappen en advies aan andere grootouders en wat moet er verbeteren voor de positie van grootouders.

Algemeen:

- Hoeveel kinderen heeft u? Hoeveel kleinkinderen heeft u?
- Met hoeveel minderjarige kleinkinderen heeft u tegen uw wens in geen contact?
- Zijn dit de kleinkinderen van uw zoon(s), dochter(s) of beiden?
- Wat was de leeftijd van het kind / kinderen toen het contact verbroken is?
- Hoe lang heeft u geen contact (gehad) met uw kleinkinderen?

Informatie over de kleinkinderen

- Bent u op de hoogte van de ontwikkelingen van uw kleinkind(eren)?
Via - facebook / instagram, vrienden / kennissen, etc . Of niet op de hoogte en heb hier ook geen behoefte aan. Waarom niet?

Voor de contactbreuk

- Hoe vaak zag u uw kleinkinderen gemiddeld? Hoe verliep dit?
- Hoe omschrijft u in het algemeen het contact met uw eigen kind (ouder) en schoonzoons/dochter en uw kleinkinderen voor de contactbreuk?
- Zag u verandering in het contact vlak voor de breuk? Heeft u hier wat aan proberen te doen?

(Doel: zicht krijgen op proces / omstandigheden hoe het tot een contractbreuk heeft kunnen komen en wat de grootouders zelf heeft gedaan om contact te verbeteren. Zijn hier al mogelijkheden?)

Over de contact breuk

- Welke reden gaf uw kind voor het niet meer toestaan / hebben van contact met de klein kind(eren)? Toelichten
- Wat was volgens u de voornaamste oorzaak voor het contactverlies? Toelichten

Ondernomen stappen

- Wat heeft u gedaan om het contact weer te herstellen?
- Wilde u alleen nog contact met uw kleinkind of ook met de ouder?
- Heeft u advies en/of hulp gezocht om het contact weer te herstellen? (bv via familie, bekenden, gemeente, huisarts)
- Wat was het advies? Aan welk advies heeft u veel gehad?
- Heeft u voorafgaand aan de contactbreuk of erna ook gebruik gemaakt van bemiddeling? (Door bekende / door (jeugd)hulpverlenende instantie / professionele mediator (via hulpverlening)

Juridische stappen

- Heeft u juridische stappen ondernomen?
- Geen juridische stappen? Wat was de reden / overweging om geen juridische stappen te nemen?
- Wel juridische stappen; wat was de reden / overweging om dit te doen en welke juridische stappen heeft u ondernomen?
- Wat was uw ervaring hiermee?

- Is er een juridische uitspraak? Wat was de uitspraak: omgang ja / nee?
- Wordt deze uitspraak ook nagekomen? Ja / nee?
- Indien niet nagekomen: kunt u dit toelichten?
- Zou u grootouders deze procedure aanraden?

Advies / verbeterpunten

- Wat is uw advies aan grootouders die in dezelfde situatie zitten als u en hun kleinkinderen niet meer mogen zien?
- Wat is uw advies aan 'Den Haag'. Wat zou er moeten gebeuren om de positie van grootouders te verbeteren?
- Vind u dat grootouders een expliciet wettelijk recht op omgang met hun kleinkinderen moeten krijgen? Waarom wel / niet?
- Vind u dat er in de wet een erkenning van de bloedband moet komen?

Bijlage 4 Deelnemers expertmeeting

Deelnemers	Functie
Mr. Marcella De Maaré	Advocaat familierecht en mediator, partner bij Lodge advocaten
Mr. Ivo Pieters	Advocaat/mediator bij Groenendijk & Kloppenburg advocaten, tevens bestuurslid van de Stichting Bijzondere Curator Nederland, raadsheer-plaatsvervanger in het Gerechtshof Arnhem-Leeuwarden en rechter-plaatsvervanger in de rechtbank Rotterdam.
Mariëlle Bahlmann, LLM	Juridisch adviseur jeugdrecht bij Defence for Children
Prof. Dr. Charlotte Declerck	Hoofddocent personen-, familie- en familievermogensrecht Universiteit Hasselt, advocaat.
Simône Willms-Van der Pijl	Voorzitter van Stichting voor mijn Kleinkind
Robert Willms	Penningmeester van Stichting voor mijn Kleinkind
Drs. Flora van Grinsven	Klinisch psycholoog, systeemtherapeut bij Lorentzhuis
Ron Buijs	Vertrouwenspersoon bij AKJ Utrecht

Onderzoekers	Werkzaam bij
Prof. Dr. Majone Steketee (voorzitter expertmeeting)	Verwey-Jonker Instituut
Mr. Dr. Katinka Lünemann	Verwey-Jonker Instituut
Dr. Merel Jonker	UCERF
Dr. Asia Sarti	Verwey-Jonker Instituut
Mr. Dr. Christina Jeppesen - de Boer	UCERF
Marije Voorwinden, Msc	Verwey-Jonker Instituut

Colofon

Opdrachtgever	WODC
Auteurs	Mr. dr. M. Jonker Dr. A. Sarti Dr. Chr. Jeppesen de Boer Mr. dr. K.D. Lünemann
Met medewerking van	Mr. drs. L.F Drost N. Koster, MSc
Vertaling	Van Staveren vertalingen
Omslag	Ontwerppartners, Breda
Uitgave	Verwey-Jonker Instituut Kromme Nieuwegracht 6 3512 HG Utrecht T (030) 230 07 99 E secr@verwey-jonker.nl I www.verwey-jonker.nl

De publicatie kan gedownload worden via onze website:
<http://www.verwey-jonker.nl>.

ISBN 978-90-5830-996-9

© WODC, Den Haag 2020.

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het Verwey-Jonker Instituut. Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.

The copyright of this publication rests with the Verwey-Jonker Institute. Partial reproduction of the text is allowed, on condition that the source is mentioned.

In Nederland is er de afgelopen jaren meer aandacht voor de positie van grootouders. Grootouders zijn meer gaan oppassen, en daarmee is hun maatschappelijke positie veranderd, en de band met hun kleinkinderen sterker geworden. Tegelijkertijd is er ook meer aandacht voor de situaties waarin grootouders hun kleinkinderen niet meer (mogen) zien.

We onderzochten welke oorzaken er zijn voor het ontbreken van omgang tussen grootouders en hun kleinkind(eren). Welke juridische en niet juridische middelen zijn er om deze omgang te herstellen of te initiëren? Wat kan bijdragen aan hersteld contact, in het belang van het kind?

Naast een empirisch onderzoek naar de problematiek van het ontbreken van contact tussen grootouders en kleinkinderen, bevat dit rapport een juridisch en rechtsvergelijkend onderzoek naar de positie van grootouders in Nederland, Noorwegen, België en Engeland/Wales.